شەرحی

تەصریفی زەنجانی

ماموٚستا

مەلا عبدالکریمی مدرّس

وەری گێڕاوەتە سەر کوردی

دوبارە نوسینەوە

ئامادەکردنی بۆ چاپ

مەولود باوە مراد کوردی

شەرحی

تەصریفی زەنجانی

مامۆستا

مەلا عبدالكریمی مدرّس

وەری گێڕاوەتە سەر كوردی

دوبارە نوسینەوە

ئامادەكردنی بۆ چاپ

مەولود باوە مراد كوردی

(١٣٧٠ هـ ش = ١٩٩١ زایینی)

مدرس، عبدالکریم، ۱۲۸۳ - ، شارح.
شه رحی تصریفی زه‌نجانی/ عبدالکریمی مدرس؛ دوباره نویسنه‌وه ئاماده کردنی بوچاپ مه ولودباوه مرادکوردی.— سنندج: انتشارات کردستان، ۱۳۷۸.
۲٤۰ ص.
ISBN 964-6546-54-4: ۸۰۰۰ ریال
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
عنوان دیگر: تصریف زنجانی.
کردی.
۱.زنجانی، عبدالوهاب بن ابراهیم، - ۶۵۵ق. التصریف -- نقد و تفسیر. ۲.زبان عربی -- صرف. الف.زنجانی، عبدالوهاب بن ابراهیم، - ۶۵۵ق. التصریف. شرح. ب.باوه مرادکردی، مولود، ۱۳۳۶ - ، ویراستار. ج.عنوان. د.عنوان: التصریف. شرح.

PJ۶۱۳۱/ ۶ت۹ز ۰٤۷۲۲۲ ٤۹۲/۷۵
۱۳۷۸

کتابخانه‌ملی‌ایران ۱۷۷۶۵-۷۸م

سنه: شه‌قامی شه‌هیدان پاساژی عیززه‌تی ئینتشاراتی کوردستان تلفن ۲۲۲۵۳۸۲

ناوی کتێب : ته‌صریفی زه‌نجانی
دانراوی : ماموٚستا مه‌لا عبدالکریم مدرّس
چاپ : یه‌که‌م ۱۳۷۸
چاپخانه :
هه‌ژمار : ۳۰۰۰ به‌رگ
حروفچینی : ئه‌حمه‌د له شاری سنه ـ ته‌له‌فون ۲۲۵۴۱۰۱
ناشر : ئینتشاراتی کوردستان
شابک :

ناوەرۆک

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدّمــه

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰالَمِينَ وَ الصَّلٰاةُ وَ السَّلاٰمُ عَلیٰ سَيِّدِنٰا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ اَجْمَعِينَ وَ اَتْبٰاعِهِ باحسانٍ اِلیٰ يَوْمِ الدِّين ...

له پاش تقديمی سوپاس بـۆ خـودای پـه‌روه‌ردگار وه نـاردنی درود و سه‌لام بۆ حه‌زره‌تی پێغه‌مبه‌ری نازدار محمدی موختار ﷺ وه بۆ هه‌موو آل و يارانی به ده‌وامی رۆژگار ...

عه‌رزم ئه‌مه‌يه مادام دينی ئيسلام دامه‌زراوه له‌سه‌ر قـورئانی پيرۆز و حه‌ديثه‌كانی پێغه‌مبه‌ری دڵسوز وه فامی ئه‌وانـه مـحتاجی عـلمی صـرفه پێويسته هه‌موو زانايه‌كی دين علمی صرف بزانێ، وه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی كه متنی تصريفی مه‌شهور به(عزّی) له تأليفاتی شيخ عزالدين ابو فضائلی زه‌نجانی متوفی له ساڵی شه‌ش‌سه‌دو په‌نجاو پێنجی هجری‌دا ـ ره‌حمه‌تی خوای لێ بێ ـ پڕمه‌عناو جوان بوو ڕوناكـم كـردوه بـه زمـانی نـيشتمانی بـۆ ئـه‌وه قوتابيه‌كانمان به ئاسانی له علمی صرف به‌شدار بن.

وه له‌سه‌ر واقيعی حاڵ ناوم نابه (شه‌رحی تصريف بۆ قوتابی شه‌ريف).

هيوام وه‌هايه كه ببێ به بناغه‌ی زانايی بۆ هه‌موو قوتابيه‌كانمان.

ڕۆڵه‌ی خـۆشه‌وێست نـوری چـاوانـم　　مــايه‌ی پـيرۆزی ژيـــنی جـهانم

شەرحم کرد لەبۆت مەتنی زەنجانی ‌ ‌ بەزمانی شیرین لانیشتمانی

هەتا بەو شەرحە ببن بە زانا ‌ ‌ لە عیلمی صرفا ببنە تەوانا

ناوی واقیعی شەرحی تصریفە ‌ ‌ ڕوناکی دڵی ڕۆڵەی شەریفە

لەپاش ئەم شەرحە نەحویش وەربگرن ‌ ‌ هەتا بە نوری علمەوە بمرن

ئاینی ئێمە دینی ئیسلامە ‌ ‌ سەرچاوەی ئیسلام خیرالکلامە

قورئانە و حەدیث بۆ خیرالعباد ‌ ‌ ئیجماعی ئوومەو حوکمی ئیجتهاد

بە بێ‌صرف و نەحو دەس نادا بۆکەس ‌ ‌ فامی ئەساسی دینی موقەدەس

پاش ئەم علمانەیش بە باقی علوم ‌ ‌ ئەبن بە زانای مەنطوق و مەفهوم

مامی شارحتان عبدالکریمە ‌ ‌ خادمی علمو دەرس‌و تعلیمە

گەلێ تالبە بۆ علم و کەماڵ ‌ ‌ بۆ خۆی بۆ عالەم گەورە یا منال

تکایە بە دڵ دوعای بۆ بکەن ‌ ‌ رجایە خودا رازی ببێ لێی

* * * * *

بسم الله الرحمن الرحيم

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰالَمِينَ وَ الصَّلاٰةُ وَ السَّلاٰمُ عَلٰى سَيِدِنٰا محمدٍ وَ آلِهِ وَ اَصْحٰابِهِ اَجْمَعِينَ

اِعْلَمْ اَنَّ التَّصْرِيفَ فِى اللُّغَةِ التَّغْيِيرُ وَ فِى الصِنٰاعَةِ تَحْوِيلُ الْاَصْلِ الْوٰاحِدِ اِلىٰ اَمْثَلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ لِتَحْصِيلِ مَعٰانٍ مَقْصُودَةٍ لا تَحْصُلُ اِلاّ بِهٰا

«اِعْلَمْ» تۆ بزانه «اَيُّهَا الْمُتَعَلِّمُ» ئەی کەسێ کە ئەتەوێ فێری زانیاری ببی «اَنَّ التَّصْرِيفَ فِى اللُّغَةِ التَّغْيِيرُ» کە لفظی تصریف لە زمانی عەرەبا گۆڕاندنە «وَ فِى الصِنٰاعَةِ» وە لە عورفی ئەهلی علمی صرف‌دا «تَحْوِيلُ الْاَصْلِ الْوٰاحِدِ» نقڵ‌کردنی ئەصڵی واحدە کە مصدەرە «اِلىٰ اَمْثَلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ» بۆ لای چەند مثالێ واکە جیان لە یەکتر لە حەرەکات و سەکەناتاوە لە زۆر و کەمی حروفی زیادا، وە یەکێکن لە حروفی ئەسڵی‌یەدا، ئەو نەقڵ‌کردنەیش بۆچی‌یە؟

«لِتَحْصِيلِ مَعٰانٍ مَقْصِودَةٍ لا تَحْصُلُ اِلاّ بِهٰا» بۆ پەیداکردنی چەند مانایەکی مەقصودی وایە کە بۆمان پەیدا نابن بەو مثالانە بێ.

بۆ وێنە لەو مثالانە: فعلی ماضی وەکو (ضَرَب) کە (ضرباً) مصدەر و ئەصڵە بۆی هەتا نقڵی (ضرباً) نەکەی بۆ (ضَـرَبَ)حاصڵ نابێ بۆ تۆ مەعنایێ لەو مەعنایانەی کە مەقصودن، وەکو لێدانی کەسێ لە کەسێ لە زەمانی ڕابردودا.

وە لەو مثالانە: فعلی مضارع وەکو (يَضْرِبُ) هەتا (ضرباً) نەکەی بە

....

(يَضْرِبُ) بۆ تۆ پەیدا نابێ مەعنای لەو مەعانیە مەقصودە وەکو لێدانی کەسێ لە کەسێ ئیستە یا لەکاتی دوایدا.

وە لەو مثالانە: فعلی ئەمر وەکو (اِضْرِبْ) کە (ضَرْباً) مصدەرەکەیەتی هەتا (ضَرْباً) نەکەی بە (اِضْرِبْ) بۆ تۆ پەیدا نابێ مەعنای لەو مەعانیە مەقصودە وەکو ئەمرکردن بە لێدان.

وە لەو مثالانە: فعلی نەهی وەکو (لاَ تَضْرِبْ) کە (ضَرْباً) مصدەرو ئەصلە بۆی هەتا (ضَرْباً) نەکەی بە (لاَ تَضْرِبْ) بۆت پەیدا نابێ مەعنای لەو مەعانیە مەقسودە وەکو نەهیکردن بێ لە لێدان.

وە لەو مثالانە: اسمی فاعل وەکو (ضَارِبٌ) کە (ضَرْباً) مصدەرەکەیەتی هەتا (ضَرْباً) نەکەی بە (ضَارِبٌ) بۆت پەیدا نابێ مەعنای لەو مەعانیە کە مەقصودە وەکو ناوی کەسێ بێ کە ئەدات لە کەسێ.

وە لەو مثالانە: اسمی مفعول وەکو (مَضْرُوبٌ) کە (ضَرْباً) مصدەرەکەیەتی هەتا (ضَرْباً) نەکەی بە (مَضْرُوبٌ) بۆت پەیدا نابێ مەعنای لەو مەعانیە کە مەقصودە وەکو ناوی کەسێ بێ کە لیێ ئەدرێ.

وە لەو مثالانە: اسمی زەمان و مەکان وەکو (مَضْرِبٌ) کە (ضَرْباً) مصدەرەکەیەتی هەتا (ضَرْباً) نەکەی بە (مَضْرِبٌ) بۆ تۆ پەیدا نابی مەعنای لەو مەعانیەکە مەقصودە وەکو ناوی ئەو کات و شوێنە کە لێدانی تێدا ئەکرێ.

وە لەو مثالانە: اسمی ئالەتی عەمەل وەکو (مِضْرَبٌ) وە (ضَرْباً) مصدەرەکەیەتی هەتا (ضَرْباً) نەکەی بە (مِضْرَبٌ) بۆ تۆ پەیدا نابێ مەعنای لەو مەعانیە کە مەقصودە وەکو ئالەتێ بێ کە لێدانی پێ ئەکرێ.

اَلْفِعْـلُ

ثُمَّ الْفِعْلُ اِمَّا ثُلاٰثِیٌّ و اِمَّا رُبٰاعِیٌّ وَ کُلٌّ وٰاحِدٍ مِنْهُمٰا اِمَّا مُجَرَّدٌ اَوْ مَزِیدٌ فِیهِ وَ کُلّ وٰاحِدِ مِنْهٰا اِمَّا سٰالِمٌ اَوْ غَیْرُ سٰالِمٍ وَ نَعْنِی بِالسّٰالِمِ مٰا سَلِمَتْ حُرُوفُهُ الْاَصْلِیَّةُ الَّتِی تُقٰابِلُ بِالفٰاءِ وَ الْعَیْنِ وَ اللاّٰمِ مِنْ حُرُوفِ العِلَّةِ وَ الْهَمزَةِ وَ التَّضْعِیفِ.

«ثُمَّ» پاش ئەوە کە زانیت تەصریف لەزمانی عەرەبا گوڕاندە وە لە عورفی زانایانی علمی صەرفدا گوێزانەوەی مصدەرە بۆ چەن مثالێ، بزانە «الْفِعْلُ» ئەوەی کە ناوی فعلە لفظێکە دەلاڵەت بکا لەسەر کردەوەیێ وە کاتی ئەو کردەوە وە نیسبەتدانی بۆلای کەسێ: «اِمَّا ثُلاٰثِیٌّ» یا سێ حەرفی‌یە وەکو (نَصَرَ) .. «وَ اِمَّا رُبٰاعِیٌّ» یا چوار حەرفی‌یە وەکو (دَحْرَجَ) «وَ کُلٌّ وٰاحِدٍ مِنْهُمٰا» وە هەریەکێ لە فعلی سێ حەرفی و چوار حەرفی «اِمَّا مُجَرَّدٌ» یا ڕوتە لەحروفی زیادە وەکو ئەو مثالانە کە ئیستە وتمان «اَوْ مَزِیدٌ فِیهِ» یا لە حروفی زیادەی تیا هەیە وەکو: (اَکْرَمَ) و (قٰاتَلَ)، «وَ کُلّ وٰاحِدِ مِنْهٰا» وە هەریەکێ لە فعلی سێ حەرفی و چوار حەرفی وە لە مجرد و مزید فیە «اِمَّا سٰالِمٌ اَوْ غَیْرُ سٰالِمٍ» یا سالمە یا غەیرە سالمە ...

«وَ نَعْنِی بِالسّٰالِمِ» وە ئێمە کە ئەهڵی علمی صەرفین قەصد ئەکەین بە سالم «مٰا سَلِمَتْ حُرُوفُهُ الْاَصْلِیَّةُ الَّتِی تُقٰابِلُ بِالفٰاءِ وَ الْعَیْنِ وَ اللاّٰمِ» فعلێکی وەها کە خاڵی بن حروفە ئەصڵی‌یەکانی کە ئەوانەن بەرامبەر ئەکرین بە (فی) و (عین) و (لام) فَعَلَ «مِنْ حُرُوفِ العِلَّةِ وَ الْهَمْزَةِ وَ التَّضْعِیفِ» لە حروفی علّە کە ئەلف (ا) وە واو (و) وە یە (ی)یە، وە لە هەمزە، وە لە دووقاتکردنەوەی حەرف.

....

جا مادام فعلی سالم ئەوە بێ کە خاڵی بێ لەمانە، ئەبێ هەر فعلێ کـە یەکێ لەمانەی تیابێ غەیرە سالم بێ وەکـو: ـ (قَالَ) (بَاعَ) (سَأَلَ) (مـدَّ) (وَسْوَسَ) کە ئەصڵی قال قَول بووە وە ئەصڵی باع بَيَع بووە وە ئەصڵی مدَّ بە گرتنی دالەکەی مَدَدَ بووە.

جا بزانن: قەوڵی مصنف کە فەرموی: (تُقَابِل) ئیشارەیە بۆ لای ئەوە کە ئـەمثالی: (نَـصَرَ) وە (ضَـرَبَ) وە (سَـأَلَ) پـیيان ئـەڵێن (مَـوْزُون) یـانی هەڵکێشراو، وە حروفی فَعَلَ (موزون بە) واتە پـیا هـەڵکێشراو وە پـێشیان ئەوترێ میزان وە عەقڵی ئینسانیش مـیزانـە بـە مـەعنا تـرازوی کـێشانەوە ئـینسانیش وازنــە یـانی دەست هـەڵکێش. یـعنی ئـینسانی صـرفی هـەر صیغەیەکی دەست کەوت لە ترازوی عەقڵی خویا ئەیکێشی بـە حـروفی (فَعَلَ)دا جا هەر حەرفێ رێکی (فی) فعل بوو پێ ی ئەڵێین فاءالفـعل، وە هەر حەرفێ رێکی (عین) فعل بوو پێ ی ئەڵێین عینالفعل، وە هەر حەرفێ رێکی (لام) فعل بوو پێ ی ئەڵێین لامالفعل.

قاعدەیە: هەر حەرفێ زیاد بکرێ لەسەر حـروفی ئـەصڵیەی مـوزون زیادیش ئەکرێ لەسەر حروفی میزان، وە هەر حەرفێ لابـرێ لە مـوزون لاش ئەبرێ لە میزان. بۆ وێنە ئەڵێ: نَصَر لەسـەر وەزنـی فَـعَلَ وە یَـنْصُر لەسەر وەزنی یفعُل وە قاضی لەسەر وەزنی فاعِل وە (قاضٍ) بە حەذفی (ی) لەسەر وەزنی فاعٍ بەلابردنی لامالفعلەکەی. وە ئەم قاعدەیە لە هەموو مشتقاتا دامەزراوە مەگەر لە بازێ فروعی بابی تفعّل وە تفاعُل وە ئینفعالدا لەواندا لە موزوندا حەرفێ زیاد ئەکرێ وە لە میزانەکەیا زیاد ناکرێ، وە لە

أَمَّا الثُّلاثِيُّ الْمُجَرَّدُ فَإِنْ كَانَ مَاضِيهِ عَلى فَعَل مفتوح العين فَمُضَارِعُهُ عَلَى يَفْعُلُ بضم العين أو كسرها نحو قولِک: نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْراً

موزونا بازێ حەرف لائەبرێ وە لە میزانا لانابرێ وەکو لە شوێنی خۆیا حاڵی ئەبی لیٚ‌ی أن‌شاءالله تعالی. بزانن: ضمە و ڕەفعە هەر دوو بۆرن وە نصبە و فەتحە هەر دوو سەرن وەکەسەرە و جەرە هەر دوو ژێرن وە جەزمە و سکون هەر دوو زەنەن، وە تنوین لە تەلفظدا نونێکی ساکنە کە لەپاش حەرەکەی ئاخر حەرفی کەلیمەوەیە، وە لەکتابەتا دوبورە یا دو سەرە یا دو ژێرە:

جا مصنف ﷺ لە تەفصیلی ئەقسامی فعل‌دا فەرمووی: «**أَمَّا الثُّلاثِيُّ الْمُجَرَّدُ**» واتە: بەشی فعلی سێ حەرفی واکەڕوت بێ لە حروفی زیادە «**فَإِنْ كَانَ مَاضِيهِ عَلَى فَعَل مفتوح العين**» ئەگەر فعلە ماضیەکەی لەسەر وەزنی فَعَلَ بێ بە فەتحەی عین‌الفعل کە «**فَمُضَارِعُهُ عَلَى يَفْعُلُ بضم العين أو كسرها**» ئەوە فعلە مضارعەکەی لەسەر وەزنی یفعُل ئەبێ بە ضمەی عین‌الفعلَ یا لەسەر وەزنی یفعِل ئەبێ بە کسرەی عین‌الفعل. جا مثالی فعلی ثلاثی مجردی واکە ماضیەکەی لەسەر وەزنی فَعَلَ بێ بە فەتحەی عین‌الفعل وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی یَفْعُل بێ بە ضمەی عین‌الفعل «**نحو قولِک: نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْراً**» نَصَرَ فعلی ماضیە ئەصڵەکەی نَصْراً بوو کە مصدەرە عین‌الفعلەکەمان مفتوح کرد وە تنوین کە عەلامەتی مصدر بوو لە ئاخرەکەیەوە لامان برد بوو بە نَصَرَ، يَنْصُرُ فعلی مضارعە

....

ئەصڵەکەی نَصَرَ بو کە فعلی ماضی‌یە (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وەعین‌الفعلەکەمان مضموم کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَنْصُرُ.

وە ئەگەر مصدەر لە فعل دروست بکەین ئەڵێین نَصْراً مصدەرە ئەصڵەکەی نَصَرَ بوو وە فعلی ماضی بوو جا عین‌الفعلەکەمان ساکن کرد وە تنوین کە عەلامەتی مصدر بوو لاحق‌مان کرد بە ئاخرەکەیەوە بوو بە نَصْراً.

جا بزانە ئەم بابە بابی ئەوەڵە وە قاعدەی بابی ئەوەڵ ئەمەیە: ـ هەر فعلێکی ثلاثی مجرد ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی (فَعَلَ) بێ بە فەتحەی عین‌الفعل وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی (يَفْعُلُ) ئەوە لە بابی ئەوەڵە وەکو: دخل، يدخل، صان، يصون، غزا، يغزو، مدَّ، يمدُّ، بَاءَ، يَبُوءُ،

*** *** ***

«وَ ضَرَبَ يَضْرِبُ وَ قَدْ يَجِيءُ مُضٰارِعُهُ عَلَى يَفْعَلُ بفتح العين

«وَ ضَرَبَ يَضْرِبُ» عەطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی نَصَرَ يَنْصُرُ یانی مثالی فعلی ثلاثی مجردی واکە ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی فَعَلَ بێ بە فەتحەی عین‌الفعلەکە وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی یـفعِل بێ بە کەسرەی عین‌الفعلەکە ئەوە وەکو قەوڵی تۆیە کە ئەڵێیت: ـ

ضَرَبَ، يَضْرِبُ، ضَرْباً ـ ضَرَبَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی ضَـرْباً بـوو عـین‌الفـعلەکـەمان مـفتوح کـرد، وە تـنوین کـە عـلامەتی مـصدر بـوو لە ئاخرەکەیەوە لامـان بـرد، بـوو بـە ضَـرَبَ، يَـضْرِبُ فـعلی مـضارعە وە ئەصڵەکـەی ضَـرَبَ بـوو، (یـی) حـەرفی مـضارع بـوو زیـادمان کـرد لە ئەوەڵیەوە وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد، وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد، وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد، گەڕا بە يَضْرِبُ. وە ئەگەر مصدەرەکەیش لە فـعلی مـاضی دروست بکـەین ئـەڵێین ئـەصڵی ضَـرْباً ضَـرَبَ بـوو عین‌الفعلەکەمان ساکن کرد وە تنوین کە علامەتی مصدەر بوو لاحـق‌مان کرد بە ئاخرەکەیەوە گەڕا بە ضَرْباً.

جا ئەڵێین ئەم بابە بابی ئانیە، وە قاعدەی بابی ئانی ئەمەیە: ـ هەر فعلێ ثلاثی مجرد بێ وە ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی (فَعَلَ) بێ بە فـەتحەی عین‌الفعل وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی (يَفْعِلُ) بێ بە کسرەی عین‌الفعل ئەوە لە بابی ئانیە. وەکو: عَرَفَ، يَعْرِف، بٰاعَ، يَبِيعُ، رَمیٰ، يَرْمِي، جٰـاءَ، يَجِيءُ.

«وَ قَدْ يَجِيءُ مُضٰارِعُهُ عَلَى يَفْعَلُ بفتح العين» کەمێ جار مضارعی

إِذٰا كٰانَ عَيْنُه أَوْلاٰمُهُ حَرْفاً مِنْ حُرُوفِ الْحَلْقِ وَ هِيَ سِتَّةٌ اَلْـهَمْزَةُ وَ الْهٰاءُ، و الْعَيْنُ وَ الْحٰاءُ، اَلْغَيْنُ وَ الْخٰاءُ نحو: سَأَلَ، يَسْأَلُ، سَئْلاً

فَعَلَ كە مفتوح‌العينە لەسەر وەزنی **يَفْعَلُ** بە فەتحەی عين‌الفعل ئەبێ «**إِذٰا كٰانَ عَيْنُه أَوْلاٰمُهُ حَرْفاً مِنْ حُرُوفِ الْحَلْقِ**» لە کاتێکا عين‌الفعلەکەی یا لام‌الفعلەکەی حەرفێ بێ لە حروفی حلق واتە ئەو حەرفانەی کە لە گەروێنە دەرەوە، «**وَ هِيَ سِتَّةٌ**» ئەو حەرفانەیش شەش حەرفن «**اَلْهَمْزَةُ وَ الْهٰاءُ، وَ الْعَيْنُ وَ الْحٰاءُ، اَلْغَيْنُ وَ الْخٰاءُ**» هەمزە و هێ، عەین و حێ، غین و خێ.(١)

جا مثالی فعلی ثلاثی مجردی غەیرە سالم ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی (**فَعَلَ**) بێ بە فەتحەی عين‌الفعلە کە وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی (**يَفْعَلُ**) بێ بە فەتحەی عين‌الفعلەکەی وە عين‌الفعلەکەی حرفێ بێ لە حروفی حەلق «**نحو: سَأَلَ، يَسْأَلُ، سَئْلاً**» سأل فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی **سَئْلاً** بوو عين الفعلەکەمان مفتوح کرد وە تنوين علامەتی مصدر بوو لە ئاخریەوە لامان برد بوو بە **سَأَلَ**.

يَسْأَلُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی **سَأَلَ** بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد بوو بە **يَسْأَلُ**.

وە ئەگەر مصدەرەکەیش لە فعلی ماضی دروست بکەین ئەڵێین **سَئْلاً** مصدەرە وە ئەصڵەکەی **سَأَلَ** بوو عين‌الفعلەکەمان ساکن کرد وە تنوین

١ـ حرفی حلقی شش بود ای نور عین = ها و همزە حا و خاو عین و غین

وَ مَنَعَ يَمْنَعُ مَنْعاً

علامەتی مصدەر بوو لاحق‌مان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە سَئْلاً.

«وَ مَنَعَ يَمْنَعُ» عەطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرمووی سأل يسأل یانی مثالی فعلی ثلاثی مجردی سالم کە ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی (فعل) بێ بە فەتحەی عین‌الفعل وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی (يَفْعَل) بێ بە فەتحەی عین‌الفعلەکەی وە لام‌الفعلەکەی حەرفێ بێ لە حروفی حەلق وەکو «مَنَعَ يَمْنَعُ مَنْعاً» مَنَعَ فعل ماضی‌یە وە ئەصڵەکەی مَنْعاً بوو عین‌الفعلەکەمان مفتوح کرد وە تنوین کە علامەتی مصدەر بوو لامان برد لە ئاخریەوە بوو بە مَنَعَ.

يَمْنَعُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی مَنَعَ بوو (ی) حەرفی مضارع‌بوزیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مفتوحی وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَمْنَعُ.

وە ئەگەر مصدەرەکەیشی لە فعلی ماضی دروست بکەین ئەڵێین مَنْعاً مصدەرە ئەصڵەکەی مَنَعَ بوو عین‌الفعلەکەمان ساکن کرد وە تنوین عەلامەتی مصدەر بوو لاحق‌مان کرد بە ئاخرەکەیەوە گەڕا بە مَنْعاً.

جائەم بابە بابی ثالثە وە مەشهورە بە بابی (بە شەرت)، وە قاعدەی بابی ثالث وایە هەر فعلێ ثلاثی مجرد بێ ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی(فَعَلَ) بێ وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی (يَفْعَلُ) بێ بە فەتحەی عین‌الفعلەکە لە ماضی و مضارعدا وە عین‌الفعلی یا لام‌الفعلی حەرفێ بێ لە حروفی حەلق ئەوە لە بابی ثالثە وەکو: ـ جَعَلَ، يَجْعَلُ و قَطَعَ، يَقْطَعُ وَ دَرَأَ، يَدْرَأُ.

جا لەبەر ئەوە ئەم شوێنە شوێنی ئەوەیە یەکێ رەخنە بگرێ وە بڵێ ئەی

وَ أَبىٰ يَأْبىٰ شٰاذٌ

مصنف تۆ بڕیارت دا کاتێ مضارعی فَعَلَی مفتوح‌العین لەسەر وەزنی یَفْعَلُ ئەبێ بە فەتحەی عین‌الفعل بە شەرتێ کە عین‌الفعلی یا لام‌الفعلی حەرفێ بێ لە حروفی حەلق کە چی معارضەی ئەم قسەی تۆ ئەکا هاتنی (أَبىٰ يَأْبىٰ) بە فەتحەی عین‌الفعل لە ماضی و لە مضارعدا مَعَ اَنَّـه نە عین‌الفعلی وە نە لام‌الفعلی لە حروفی حەلق نیە مصنف بۆ دەفعی ئەو رەخنە فەرمووی: «وَ أَبىٰ يَأْبىٰ شٰاذٌ» هاتنی ماضی و مضارعی أبی یأبی بە فەتحەی عین‌الفعل بە بێ‌شەرتەکەی پێشو شاذە وە دەرچوە لە قاعدە، وە قاعدە و قانون نقڵیان بەشتی شاذ تێک ناچێ چونکە قانونی نقڵیان لەسەر تماشای غالبە.

جا ئەگەر کەسێ بڵێت چلۆن أَبىٰ يَأْبىٰ دائەنی بە شاذ وە غیرە قیاسی مَعَ اَنَّهُ لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە (و يَـأْبىٰ اللّٰهُ اِلاّٰ أَنْ يُـتِمَّ نُـورَه) وە هەرچی لە قورئاندا بێت ئەبێت قیاسی بێ لە جوابیا ئەڵێین هاتنی أبی یأبی لە قورئانا مانع نیە لەوەکە شاذبێ، لەبەر ئەوە شاذ سێ بەشە: ـ

١ـ ئەوەیە کە موخالفی قیاسە بەڵام موافقی استعمالە وەکو أبی یأبی.

٢ـ ئەوەیە کە موخالفی استعمالە بەڵام موافقی قیاسە وەکو داخل بوونی کاف لەسەر ضمیر وەکو (کهو) وە (کهی).

٣ـ ئەوەیەکە موخالفی استعمالە و قیاسە وەکو داخل بوونی الف لام لەسەر فعلی مضارع وەکو اَلْيَتَجَدَّعُ وَ اَلْيَتَقَطَّعُ جا بەشی یەکەم و دووەم مەقبوڵن وە فەصیحن وە بەشی سێ‌هەم مەردودە و غیرە فەصیح، وە أبی

وَ اِنْ كٰانَ مٰاضِيهِ عَلَى فَعِلَ بكسر العين. فَمُضٰارِعُهُ عَلَى يَفْعَلُ بـفتح العين. نحو عَلِمَ يَعْلَمُ عِلْماً

يأبى له مقبوڵەكانه فەصيحه.

«وَ اِنْ كٰانَ مٰاضِيهِ عَلَى فَعِلَ بكسر العين. فَمُضٰارِعُهُ عَلَى يَـفْعَلُ بفتح‌العين» يانی ئەگەر ماضی فعلی ثلاثی مجرد لەسەر وەزنی **فَعِل** بوو بە كسرەی عين‌الفعل، ئەوه مضارعەكەی لەسەر وەزنی (يَـفْعَلُ) ئـەبێ بـه فەتحەی عين‌الفعل.

جا مثالی فعلی ثلاثی مجردی سالم ماضيەكەی لەسەر وەزنی **فَعِلَ** بێ بەكسرەی عين‌الفعل وه مضارعەكەی لەسەر وەزنی **يَفْعَل** بێ بە فەتحەی عين‌الفعل «نحو عَلِمَ يَعْلَمُ عِلْماً» عَلِمَ فعل ماضيه ئەصڵەكەی علماً بوو كه مصدەره فاءالفعلەكەمان مفتوح كرد وه عين‌الفعلەكەمان مكسور كـرد وه تنوين علامەتی مصدر بوو لە ئاخريەوه لامان برد گەڕا بە عَلِم.

يَعْلَمُ فعل مضارعه ئەصڵەكەی عَلِمَ بوو، (ىێ) حـەرفی مـضارع بـوو زيادمان كرد لە ئەوەڵيەوه بە مفتوحی فـاءالفـعلەكـەمان سـاكـن كـرد، وه عين‌الفعلەكەمان مفتوح كرد وه لام‌الفعلەكەمان مرفوع كرد گەڕا بە **يَعْلَمُ**. وه ئەگەر مصدەر لە فعل دروست بكەين ئەڵێين علماً مصدەره ئەصڵەكـەی عَلِمَ بوو فاءالفعلەكەمان مكسور كرد وه عين‌الفعلەكەمان ساكـن كـرد وه تنوين كه علامەتی مصدەر بوو لاحق‌مان كرد بە ئاخريەوه گەڕا بە **عِلْماً**.

جا ئەم بابه بابی رابعه وه قاعدەی بابی رابع وايه: ـ هەر فـعلێ ثـلاثی مجرد بێ ماضيەكەی لەسەر وەزنی **فَعِل** بـێ بـه كـسرەی عـين‌الفـعل وه

اِلاَّ مٰا شَذَّ مِنْ نَحْوِ: حَسِبِ یَحْسِبُ وَ أَخَوٰاتِهِ

مضارعەکەی لەسەر وەزنی یَفْعَلُ بێ بە فەتحەی عین‌الفعلەکەی ئەوە لە بابی رابعە وەکو: ـ شَهِدَ یَشْهَدُ وَ شَرِبَ یَشْرَبُ وَ حَمِدَ یَحْمَدُ وَ أَمْثٰالُهٰا.

«اِلاَّ مٰا شَذَّ مِنْ نَحْوِ: حَسِبِ یَحْسِبُ و أَخَوٰاتِهِ» واتە: هەر فعلێ ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی فَعِلَ بێ بە کسرەی عین‌الفعل ئەوە مضارعەکەی لەسەر وەزنی یفعَل ئەبێ بە فەتحەی عین‌الفعل ئیللا بازێ فعلی وا نەبێ کە دەرچوون لە قاعدەو یاسا ئەوانە ماضی‌یەکەیان لەسەر وەزنی فَعِلیە بە کسرەی عین‌الفعل مضارعەکەیان لەسەر وەزنی یَفْعَلُ نیە بە فەتحەی عین‌الفعلەکەی بەڵکو لەسەر وەزنی یَفْعِلُ ئەبێ بە کسرەی عین‌الفعلەکەی وەک حَسِبَ یَحْسِبُ وەهاو وێنەکانی.

حَسِبَ فعلی ماضی‌یە وە ئەصڵەکەی حِسْباً بوو فاءالفعلەکەمان مفتوح کرد وە عین‌الفعل‌مان مکسور کرد وە تنوین کە علامەتی مصدر بوو لامان برد لە ئاخرەکەیەوە گەڕا بە حَسِبَ.

یَحْسِبُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی حَسِبَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتحوی وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد بو بە یَحْسِبُ، وە ئەگەر مصدەرەکەی لە فعل دروست بکەین ئەڵێین حِسْباً مصدەرە ئەصڵەکەی حَسِبَ بوو فاءالفعلەکەمان مکسور کرد وە عین‌الفعلەکەمان ساکن کرد وە تنوین کە علامەتی مصدەرە لاحق‌مان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە حسباً.

بزانن ئەم بابە بابی خامسە وە قاعدەی بابی خامس وایە: ـ هەر فعلێکی

وَ اِنْ كٰانَ مٰاضِيهِ عَلَى وزن فَعُلَ بضم العين فَمُضٰارِعُه عَـلَى يَـفْعُلُ بِضَمِّهٰا.

ثلاثی مجرد كـه مـاضی‌یه‌كـه‌ی له‌سـه‌ر وه‌زنـی (فَـعِل) بـیّ بـه كسـره‌ی عين‌الفعل وه مـضارعه‌كـه‌یشی له‌سـه‌ر وه‌زنـی (يَـفْعِلُ) بـیّ بـه كسـره‌ی عين‌الفعل ئه‌وه له بابی خامسه وه‌كو: **نَعِمَ يَنْعِمُ** وه **وَرِثَ يَرِثُ** وه **وَتِد يَتِدُ** وه **وَمِق يَمِقُ** وه وێنه‌ی ئه‌مانه.

ئه‌گه‌ر يه‌كێ پرسيار بكات بلێت مصنف له مه‌تنه‌كه‌دا ئه‌م بابه‌ی به شاذ دانا وه شاذ خارجه له قاعده ئيسته تۆ چون ته‌م بابه ئه‌كه‌ی به بابی خامس وه قاعده‌كه‌ی به‌يان ئه‌كه‌ی له وه‌لاٚميا ئه‌لێين ره‌خنه‌كه‌ت معقوله وه هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌و ره‌خنه ئـه‌مثالی **حَسِبَ يَحْسِبُ** نـه‌كـراوه بـه بـابێ، وه ثـلاثی مجرديان هه‌موو به پێنج باب ژماردوه، به‌لاٚم ئێمه له‌سه‌ر ئيستعمال ئه‌ڕۆين وه ته‌ماشا ئه‌كه‌ين وه‌زنی **فَعِل يَفْعِلُ** به كسره‌ی عين له معتل‌الفاءدا زوره ئه‌وانه‌مان له‌گه‌ڵ غيره معتله‌كان ئيعتبار كرد وه كردنمان به بـابی خـامس له‌به‌ر زۆری ئيستعماليان «**وَ اِنْ كٰانَ مٰاضِيهِ عَلَى وزن فَعُلَ بضم‌العين فَمُضٰارِعُه عَلَى يَفْعُلُ بِضَمِّهٰا**» وه ئه‌گه‌ر ماضی فعلی ثلاثی مجرد له‌سه‌ر وه‌زنی (**فعُل**) مضموم‌العين بیّ ئه‌وه مضارعه‌كه‌يشی له‌سه‌ر وه‌زنی **يَفْعُل** ئه‌بێ به ضمه‌ی عه‌ين.

مثالی فعلی ثلاثی مجردی وه‌ها ماضی‌يه‌كه‌ی له‌سه‌ر وه‌زنی **فَعُل** بیّ به ضمه‌ی عين وه مضارعه‌كـه‌يشی له‌سـه‌ر وه‌زنـی **يَـفْعُل** بـیّ بـه ضـمه‌ی عين‌الفعله كه «نحو: **حَسُنَ يَحْسُنُ حُسْناً**».

نحو: حَسُنَ يَحْسُنُ حُسْناً.

حَسُنَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی حُسْناً بوو فاءالفعلەکەمان مفتوح کرد وە عین‌الفعلەکەمان مضموم کرد وە تنوین کە علامەتی مصدەر بوو لامان برد لە ئاخریەوە بوو بە حَسُنَ.

يَحْسُنُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی حَسُنَ بوو (ی) حەرفی مضارع بو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد بوو بە يَحْسُنُ. وە ئەگەر مصدەرەکەیشی لە فعل دروست بکەین ئەڵێین حُسناً مصدەرە ئەصڵەکەی حَسُنَ بوو فاءالفعلەکەمان مضموم کرد وە عین‌الفعلەکەمان ساکن کرد وە تنوین کە علامەتی مصدەر بوو لاحق‌مان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە حُسْناً...

ئەم بابە بابی سادسە. وە قاعدەکەی ئەمەیە: ـ هەر فعلێ ثلاثی مجرد بێ وە ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی فَعُلَ بێ بە ضمەی عین وە مضارعەکەیشی مضموم‌العین بێ ئەوە لە بابی سادسە وەکو: شَرُفَ يَشْرُفُ و كَرُمَ يَكْرُمُ و عَظُمَ يَعْظُمُ.

بیدار بن: ئیعتباری ئەصڵی واحد بە مصدەرەوە دروست کردنی أفعالی و مشتقاتی‌تر لەو مصدەرە بالذات یا بالواسطە مەذهەبی بەعضی لە زانایانی علمی صرفە. وە بازێ‌تریان لەسەر ئەوەن کە فعل ئەصڵە و مصدەر لە فعل دروست ئەکرێ وەکو لەکاتی بەیانی بابەکاندا دەرمانبڕی.

جا لەکاتێکا مصنف نەجاتی بوو لەباسی فعلی ثلاثی مجرد دەستی کردبە باسی رباعی مجرد وە فەرموی:

و أما الرُّباعِيُّ المجرَّدُ فهو: فَعْلَلَ نحو: دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دَحْـرَجَةً وَ دِحْراجاً.

«**و أما الرُّباعِيُّ المجرَّدُ فهو: فَعْلَلَ**» یانی لەهەر شوێنێک فعلێکی چوار حەرفی ڕوت لە زیادە بێ، ئەوە ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی (**فَعْلَلَ**) ئەبێ بە فەتحەی فاءالفعل وە سکونی عینالفعل وە فەتحەی هەر دوو لام الفعلەکانی «**نحو: دَحْرَجَ یُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً وَ دِحْراجاً**».

دَحْرَجَ فعلی ماضی رباعی مجردە ئەصڵەکەی (**دَحْرَجَةً**) بوو (ت) و تنوین کە علامەتی مصدەر بوو لە ئاخریەوە لامان برد گەڕا بە **دَحْرَجَ**.

یُدَحْرِجُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی **دَحْرَجَ** بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مضمومی، لامالفعلی ئەوەڵمان مکسور کرد وە لامالفعلی دووەممان مرفوع کرد بوو بە **یُدَحْرِجُ**، **دَحْرَجَةً** مصدەری یەکەمە ئەصڵەکەی **دَحْرَجَ** بوو (ت) و تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو زیادمان کرد لە ئاخریەوە گەڕا بە **دَحْرَجَةً**، **دِحْراجاً** مصدەری دووهەمە ئەصڵەکەی **دَحْرَجَ** بوو ـ ئەلفێکمان زیاد کرد لەبەینی هەر دوو لامالفعلەکەیا وە تنوین‌مان ئیلحاق کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە **دَحْراجاً** جا لەبەر ئەوە ئیلتباسی بو بە بازێ لە ئەسمائی طیور وەکو: غزغال وە قهقار فاءالفعلەکەمان مکسور کرد گەڕا بە دِحراجاً.

ئەم بابە بای **فَعْلَلَ**یە وە قاعدەی ئەم بابە ئەمەیە هەر فعلێ رباعی مجرد بێ ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی **فَعْلَلَ** وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی **یُفَعْلِلُ** بێ ئەوە لەم بابەیە، وەکو: **زَلْزَلَ یُزَلْزِلُ** وە **وَسْوَسَ یُوَسْوِسُ** وە **قَشْعَرَ**

....

يُقَشْعِرُ.

جا لە کاتێکا مُصنف ڕزگار بووو لە باسی فعلی ثلاثی مجرد و رباعی مجرد دەستی کرد بە باسی ثلاثی مزید فیە...

«ثلاثی مزید فیه»

وَ أَمَّا الثُّلاثِيُّ المَزِيدُ فِيهِ فَهُوَ عَلَى ثَلاثَةِ أَقْسامِ الأَوَّلُ مٰا كٰانَ مٰاضِيهِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ كأفعل نحو: أَكْرَمَ يُكْرِمُ إِكْرٰاماً

وه فەرمووی: «و أَمَّا الثُّلاثِيُّ المَزِيدُ فِيهِ فَهُوَ عَلَى ثَلاثَةِ أَقْسامٍ» واته هەر فعلێ كه سێ حەرفی بێ وه بازێ حەرفی لێ زیاد كرابێ ئەوه لەسەر سێ قسمه «الأَوَّلُ مٰا كٰانَ مٰاضِيهِ عَلَىَ أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ».

قسمی ئەوەڵ لەو سێ قسمەی ثلاثی مزید فیه فعلێكه ماضی‌یەكەی لەسەر چوار حەرف بێ به زیادەی یەك حەرف جا ئەو حەرفه زیاده لەسەر گەڕان بەناو رباعیاتی عەرەبی‌دایا هەمزەیەكی قطعی مەفتوحەیه. «كأفعل» وەكو مەوزون به أفعل به زیادەی هەمزەی قطعی مەفتوحه له ئەوەڵیەوه «نحو: أَكْرَمَ يُكْرَمُ إِكْرٰاماً».

أَكْرَمَ فعلی ماضیه‌یه ئەصڵەكەی كَرُمَ بوو وەكو: حَسُنَ هاتین له ئەوەڵیەوه هەمزەی قطعی مەفتوحەمان دانا، وه فاءالفعله‌كەمان ساكن كرد، وه عین‌الفعله‌كەمان مەفتوح كرد گەڕا به أَكْرَمَ.

يُكْرِمُ فعلی مضارعه ئەصڵەكەی أَكْرَمَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو له ئەوەڵیەوه زیادمان كرد به مضمومی وه عین‌الفعله‌كەمان مكسور كرد وه لام‌الفعله‌كەمان مرفوع كرد گەڕا به يُأَكْرِمُ جا لەبەر ئەوه له صیغەی متكلم وەحدەدا دوو هەمزه گرد ئەبوونەوه وه ئەمەیش گرانه لەسەر زمان هاتین حەذفی هەمزەی ماضی‌یەكەمان كرد لەبەر تخفیف له صیغەی متكلم داوه له باقی صیغەكانی مضارعا (طرداً للباب) واته بو هاوشێوەیی صیغەكان گەڕا به يُكْرِمُ.

فَعَّلَ نحو: فَرَّحَ، يُفَرِّحُ، تَفْريحاً.

اِكْراماً مصدەرە موشتەقە لە اَكْرَمَ هاتین بە ئەلفێ لەبەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلەکەیا وە تنوینمان الحاق کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە أَکراماً، جا لەبەر ئەوە التباسی بوو لەگەڵ صیغەی جەمعەوە وەکو أقبال و أدبار بە فەتحەی هەمزە لەبەر ئەوە هەمزەکەمان مکسور کرد گەڕا بە اِكْراماً.

ئەم بابە بابی (افعال)ە قاعدەی بابی افعال ئەمەیە هەر فعلێ ثلاثی مزیدفیە بێ وە ماضی‌یەکەی لەسەر وەزنی أَفْعَلَ وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی يُفْعِلُ بێ ئەوە لەو بابەیە، وەکو: أَلْهَمَ يُلْهِمُ، أَصْلَحَ يُصْلِحُ، أَرْشَدَ يُرْشِدُ و أمثالها.

وە «فَعَّلَ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی أَفْعَلَ یانی ئەو فعلە ثلاثی‌یە مزید فیەیە کە ماضی‌یەکەی لەسەر چوار حەرفی دێتە جێ بە تکرار کردنەوەی عین‌الفعلەکەی وەکو: ئەو ثلاثی‌یە مزید فیەیانەیە کە بە تضعیفی عین‌الفعل بوو بە مزید فیە، جا مثالی فعلی ثلاثی مزیدفیە کە ماضی‌یەکەی لەسەر چوار حەرفی بێ وە عین‌الفعلەکەی تکرار بو بێتەوە «نحو: فَرَّحَ، يُفَرِّحُ، تَفْريحاً».

فَرَّح فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی فَرِحَ بوو لە سەر وەزنی عَلِمَ عین‌الفعلەکەمان مەفتوح و مکرّر کرد بو بە فَرَرَحَ وە اجتماع‌المثلین هاتە جێ وە اجتماع‌المثلین لە زمانی عەرەبا گران بوو هاتین حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەلمان کرد وە دەغم کرا لە مثلی ثانی‌دا بویە فَرَّح.

يُفَرِّحُ فعلی مضارعە موشتەقە لە فَرَّح (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان

فاعَلَ نحو: قَاتَلَ، يُقَاتِلُ،

کرد له ئەوەڵیەوە بە مضمومی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يُفرِّح.

تَفْريحاً مصدەرە و موشتەقە لە فرَّح هاتین لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مەفتوحەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە فەکی ادغامی عین‌الفعلەکەمان کردەوە وە (ر) ئەوەڵیمان مکسور کرد وە (ر) دووهەممان قەلب کرد بە (ی) ساکنە وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو الحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە تفريحاً.

ئەم بابە بابی (تفعیله) قاعدەی بابی تفعیل ئەمەیە هەر فعلێ کە ثلاثی مزیدفیه بێ ماضی‌یەکەی چوار حەرفیو وە لەسەر وەزنی فعَّل بێ بە فەتحەو تشدیدی عین‌الفعل ئەوە لە بابی تفعیله وەکو: علَّم، يُعلِّم، تَعْليماً، كَرَّم، يكرّم، تكريماً و سلَّم، سلّم، تسلمياً.

وە «فاعَلَ» عطفە لەسەر قەولی مصنّف کە فەرموی فعلً واتە ئەو ثلاثی مزید فیەیە کە ماضی‌یەکەی لەسەر چوار حەرفەیا پەیدا ئەبێ بە زیادەی ئەلفێ لە بەینی فاءالفعل و عین‌الفعلە کە یا وەکو ئەو فعلە ماضی‌یانە کە لەسەر وەزنی فاعَلَ بەکار دێن «نحو قَاتَلَ، يُقَاتِلُ، مُقَاتَلَةً و قيتالاً».

قَاتَلَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی قَتَلَ بوو وەکو نَصَرَ هاتین بە دانانی ئەلفێ لە بەینی فاءالفعل وە عین‌الفعلەکەیا بوو بە قاتَل.

يُقَاتِلُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی قاتَلَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو

زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مضمومی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یُقاتِلُ.

مُقاتَلَةً مصدەرە وە ئەصڵەکەی قاتَلَ بوو هاتین لە ئەوەڵیەوە میمێکی مضموممان دانا وە (ت) و تنوین عەلامەتی مصدر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە مُقاتَلَةً. وە قیتالاً مصدەری دووهەمە، ئەصڵەکەی قاتَلَ بوو فاء الفعلەکەمان مکسور کرد، وە ئەلفی ساکنی ماقبل مکسورمان قەلب کرد بە (ی) وە هاتین ئەلفێکمان لەبەین عین‌الفعل وە لام‌الفعلەکەیا دانا وە تنوین کە عەلامەتی مصدر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە قیتالاً.

وە دروستە قەلبی (ی) کە بکەی بە (ت) وە (ت) لە (ت)دا دەغم بکەی وە بڵێت قِتّالاً بە کسرەی فاءالفعل وە تشدید و فەتحەی عین‌الفعل.

وە دروستە حەذفی یەکی لەو دوو (ت) بکەی بە تخفیف وە بڵێی قِتالاً.

ئەم بابە بابی مُفاعَلَەیە وە قاعدەی بابی مفاعلە ئەمەیە هەر فعلێکی ثلاثی مزید فیە ماضی‌یەکەی چوار حەرفی بێت وە لەسەر وەزنی فاعَل بێ‌ئەوە لەبابی مفاعلەیە نحو ناصَرَ یُناصِر مُناصَرَةً و نیصاراً و نِصّاراً و نِصاراً. وەهاو وێنەی ئەمانە.

«وَ الثّانی ما کانَ ماضِیهِ عَلَی خَمْسَةِ أَحْرُوفٍ» وە قسمی دووهەم لە سێ قسمێ ثلاثی مزید فیە ئەوەیە کە ماضی‌یەکەی لەسەر پێنج حەرف بێ سێ حەرفیان ئەصڵی وە دوانیان زیادە بن.

فَأَمّا أوَّلُهُ التّاءُ مثل تفَعَّل نحو تَكَسَّرَ، يَتَكَسَّرُ، تَكَسُّراً.

«فَأَمّا أوَّلُهُ التّاءُ» جا ئەم قسمی دووهەمە یا لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مەفتوحە هەیە «مثل تَفَعَّلْ» وەکو تفعّلْ مثالی فعلی ثلاثی مزیدفیە یەکەوا ماضی‌یەکەی لەسەر پێنج حەرف بێ وە لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مەفتوحە ببێ وە لەسەر وەزنی تَفَعّلَ بێ بە فەتحەی تێ و فێ و عەینی مشدّد «نحو تَكَسَّرَ، يَتَكَسَّرُ، تَكَسُّراً».

تَکَسَّر فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی کَسَرَ بوو وەکو نَصَرَ هاتین لە ئەوەڵیەوە (ت)ی زائدەی مەفتوحەمان دانا وە عین‌الفعلەکەمان مکرّر کرد، جا لەبەر دەفعی اجتماع‌المثلین حەذفی حەرەکەی سینی ئەوەڵمان کرد وە دەغممان کرد لەسینی دووهەمدا گەڕا بە تَکَسَّر.

يَتَكَسَّرُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی تکسَّر بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَتَكَسَّرُ.

تَكَسُّراً مصدەرە ئەصڵەکەی تَکَسَّر بوو عین‌الفعلەکەمان مضموم کرد وە تنوین عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە وە گەڕا بە تَكَسُّراً.

جا ئەم بابە بای (تَفَعَّلَ)ە وە قاعدەی بابی تفعل ئەمەیە هەر فعلێ ثلاثی مزید فیە بێ وە ماضی‌یەکەی لەسەر پێنج حەرف بێ وە لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مەفتوحە ببێ وە لەسەر وەزنی تَفَعّلَ یَتَفَعَّلُ بێ ئەوە لەبابی تَفَعُّلَ وەکو تکرَّم، یتکرَّم، تکرُّماً و تَعلَّم، يَتَعلَّم، تَعلُّماً.

....

بزانن بۆ ئەم بابی تفعلّە قاعدەیە هەیە کە ئەمەیە: ـ هەر وەختێ فاءالفعلەکەی حەرفی بێ لەو پانزە حەرفەی کە مەشهورن بە (حروفی بَیْت) کە عبارەتن لە: (ء ت ث د ذ ز س ش ص ض ط ظ و ی) ئەوە دروستە قەلبی (ت) زائدەکە بکەی بە مثلی فاءالفعلەکەی نحو اِطَّهّر یطَّهَّرُ اطَّهُّراً. ئەصلی اطَّهَّر طَهَّرَ بوو وەکو حَسَّنَ هاتین لە ئەوەڵیەوە (ت)ی زائدەی مەفتوحەمان دانا وە عینالفعلەکەمان مەفتوح وە مکرر کرد گەڕا بە تَطَهَهَرَ جا لەبەر دەفعی اجتماعالمثلین حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد وە دەغممان کرد لە مثلی دووهەمدا گەڕا بە تَطَهَّر جا لەبەر ئەوە کە فاءالفعلەکەی حەرفێ بوو لە حروفی بَیْت قەلبی (ت) زائدەکەمان کرد بە وێنەی فاءالفعلەکەی گەڕا بە طَطَهَّر جا دووبارە لەبەر دەفعی اجتماعالمثلین حەذفی حەرەکەی (ط) ئەوەڵمان کرد وە دەغممان کرد لە (ط) دووهەمدا، ئەمجار ابتدا بە ساکن پەیدا بوو وە ابتدا بە ساکنیش زەحمەتە هاتین بۆ رەفعی ابتدا بە ساکن هەمزەی وەصڵی مکسورەمان لە ئەوەڵیەوە زیاد کرد گەڕا بە اِطَّهَّر.

یَطَّهَّرُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اِطَّهَّر بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە لامالفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَطَّهَّرُ.

اِطَّهُّراً مصدەرە ئەصڵەکەی اِطَّهَّر بوو عینالفعلەکەمان مضموم کرد وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اطَّهُّراً.

تَفٰاعَل نحو تَبٰاعَدَ، يَتَبٰاعَدُ، تَبٰاعُداً

مثالی موزون اطَّهَر يطَّهر وه مثالی ميزان تفعلَّ يتفعلَّ يانی ئەو (ط) گەورە کە لە مەوزونەکەدایە لەباتی (ت) بچوک هێنراوە لە میزانەکەدا بە نفسی مُبْدَلٌ مِنْهُ کە (ت) بچوکەکەیە تعبیر ئەدرێتەوە با بزانی ئەو (ط) کە باتی (ت) بچوک هێنراوە...

وە «تَفٰاعَل» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی تَفَعَّلَ مثالی فعلی ثلاثی مزیدفیەیە کە ماضییەکەی پێنج حەرفی بێ وە لە ئەوەڵێوە (ت) زائیدەی مەفتوحەمان ببێ وە لە سەر وەزنی تفاعل بێ «نحو: تَبٰاعَدَ، يَتَبٰاعَدُ، تَبٰاعُداً» تَبٰاعَدَ فعلی ماضیە، ئەصڵەکەی بَعُدَ بوو وەکو حَسُنَ هاتین لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مەفتوحەمان دانا وە ئەلفێکمان لەبەینی فاءالفعل و عین‌الفعلەکەیا داناوە عین‌الفعلەکەمان مەفتوح کرد گەڕا بە تَبٰاعَدَ.

يَتَبٰاعَدُ فعلی مضارع وە ئەصڵەکەی تَبَاعَدَ بووە (ی) حەرفی مضارعە زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَتَبٰاعَدُ.

تَبٰاعُداً مصدەرە ئەصڵەکەی تباعد بوو عین‌الفعلەکەمان مضموم کرد وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە تَبٰاعُداً.

ئەم بابە بابی (تَفٰاعُلَ) قاعدەی بابی تفاعل ئەمەیە: ـ هەر فعلی ثلاثی مزید فیە بێ وە ماضییەکەی پێنج حەرفیو وە لە ئەوەڵیەوە (ت) زائد ببێ وە ماضییەکەی لەسەر وەزنی تَفٰاعَلَ بێ وە مضارعەکەی لەسەر وەزنی يَتَفٰاعَلُ بێ ئەوە لەم بابەیە وەکو تَبٰارَكَ يَتَبٰارَكُ تَبٰارُكاً و تَدٰارَكَ يَتَدٰارَكُ تَدٰارُكاً وە وێنەی ئەمانە.

....

بزانن بۆ بابی تفاعل‌یش قاعدەیە هەیە عیبارەتە لەمە هەرکاتێ فاءالفعلەکەی حەرفێ بێ لە حروفی بَیْت دروستە قەلبی (ت) زائدەکە بکەی بە مثلی فاءالفعلەکە وەکو اِثَّاقَلَ یَثَّاقَلُ اِثَّاقُلاً.

اِثَّاقَلَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی ثَقُلَ بوو وەکو حَسُنَ هاتین لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مەفتوحەمان دانا وە ئەلفێ لەبەینی فاءالفعل و عین‌الفعلەکەیا وە عین الفعلەکەمان مفتوح کرد گەڕا بە تَثَاقَلَ جا لەبەر ئەوە کە فاءالفعل‌کەی حەرفێ بوو لە حروفی بَیْت قەلبی تێ زائدەکەمان کرد بە ثێ گەڕا بە ثَثَاقَلَ، جا اجتماع‌المثلین پەیدا بوو هاتین حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد وە دەغممان کرد لە مثلی دووهەمدا ئەمجا ئیبتدا بە ساکن رویدا ئەویش زەحمەتە هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا گەڕا بە اِثَّاقَلَ.

یَثَّاقَلُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اِثَّاقَلَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَثَّاقَلُ.

اِثَّاقُلاً مصدەرە ئەصڵەکەی اِثَّاقَلَ بوو عین‌الفعلەکەمان مضموم کرد وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِثَّاقُلاً.

مثالی موزون اِثَّاقَلَ یَثَّاقَلُ مثالی میزان تَفَاعَلَ یَتَفَاعَلُ، یانی ئەو حەرفی (ث) کە لە موزونەکەدا لەباتی حەرفی (ت) دوو نوختە هێنراوە ئەوەلە میزانەکەدا بە حەرفی (ت) دوو نوختە تەعبیر ئەدرێتەوە بۆ ئەوەی بزانری کە ئەصڵەکەی (ت)ی دوو نوختە بووە.

وَ امَّا اَوَّلُهُ الهمزةُ مِثْلُ انفعل نحو انقطع يَنْقَطِعُ انْقِطاعاً

«وَ إِمَّا أولُهُ الْهَمْزَةُ» عطفه لەسەر قەولی مصنف کە فەرمووی (أما اوله التاء). واتە: یا ئەو ثلاثی مزید فیەیە پێنج حەرفی‌یەی کە لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورە ئەبێ «مثل انفعل»، جا مثالی فعلی ثلاثی مزید فیە واکە ماضی‌یەکەی پێنج حەرفی بێ‌و وە لە ئەوەڵیەوە همزەی وەصڵی مکسورە ببێ وە لەسەر وەزنی اِنْفَعَلَ بێ (نحو: اِنْقَطَعَ يَنْقَطِعُ اِنْـقِطاعاً) انقطع فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی قَطَعَ بوو وەکو مَنَعَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا لەگەڵ (ن)ی زائدەی ساکنەدا گەڕا بە اِنْقَطَعَ.

يَنْقَطِعُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اِنْقَطَعَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مفتوحی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَنْقَطِعُ.

اِنْقِطاعاً مصدەرە ئەصڵەکەی اِنْقَطَعَ بوو فاءالفعلەکەمان مکسور کرد وە هاتین ئەلفێکمان لەبەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلەکـەیا دانـا، وە تـنوین کـە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِنْقِطاعاً.

ئەم بابە بابی (اِنْفِعَالَ) وە قاعدەی بابی انفعال ئەمەیە: ـ هەر فـعلێکی ثلاثی مزید فیە ماضی‌یەکەی پێنج حەرفی بێ وە لە ئـەوەڵیەوە هـەمزەی وەصڵی مکسورە ببێ وە لەسەر وەزنی اِنْفَعَلَ بێ ئەوە لە بابی اِنْفِعَالە وەکو اِنْحَصَرَ، يَنْحَصِرُ، اِنْحِصاراً و اِنْعَزَلَ، يَنْعَزِلُ اِنْعِزالاً، لەسەر وەزنی اِنْفَعَلَ، يَنْفَعِلُ، اِنْفِعَالاً.

و افتعل

بزانن ئەم بابی انفعاله قاعدەیەکی هەیە عیبارەته لەمە هەر وەختێ فاءالفعلەکەی حەرفێ بێ له حروفی (یرملون) دروسته قەلبی نونه زائدەکە بکەی بە وێنەی ئەو فاءالفعله وەکو اِرَّحَمَ، یَرَّحِمُ، اِرِّحَاماً.

اِرِّحَمَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی رَحِمَ بوو وەکو عَلِمَ هاتین له ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورە و نونێکی زائدەی ساکنە، وە عین‌الفعلەکەمان مەفتوح کرد گەڕا بە اِنْرَحَمَ جا لەبەر ئەوەی فاءالفعلەکەی حەرفی بوو له حروفی (یرملون) قەلبی نونەکەمان کرد بە (ری) وە دەغممان کرد له (ری) ئەصڵیەکەدا گەڕا بە ارَّحَمَ.

یَرَّحِمُ فعل مضارعه ئەصڵەکەی اِرَّحَمَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو له ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد و لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَرَحِّمُ.

اِرِّحَاماً مصدەرە ئەصڵەکەی اِرَّحَمَ بوو فاءالفعلەکەمان مکسور کرد و هاتین ئەلفێکمان له بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلەکەیا دانا، وە تنوین عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِرِّحَاماً. مثالی موزون اِرَّحَمَ یَرِّحِمُ مثالی میزان انفعل ینفعل یانی ئەو حەرفی (ری) کە له موزونەکەدا لەباتی نونه زائدەکە هێنراوە ئەوەله میزانەکەدا تەعبیر ئەدرێتەوە بە (ن) بۆ ئەوە بزانرێ کە ئەو حەرفی (رێ) له ئەصلاً نون بووە.

وە «اِفْتَعَلَ» عطفە لەسەر قەولی مصنف فەرموی انفعل مثالی فعلی ثلاثی مزید فیەیە کە ماضی‌یەکەی پێنج حەرفی بێ وە له ئەوەڵیەوە

نحو اجتمع يجتمع اجتماعاً.

هەمزەی وەصڵی مکسور ببێ وە لەپاش فاءالفعلەکەیەوە (ت) زائدەی مەفتوحە ببێ وە لەسەر وەزنی افتعل بێ «نحو اجْتَمَعَ، يَجْتَمِعُ، اِجْتِماعاً».

اِجْتَمَعَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی جَمَعَ بووە وەکو مَنَعَ هاتین لە ئەوەڵیەوە همزەی وەصڵی مکسورەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە (ت) مەفتوحەی زائدە لە بەینی فاءالفعلەکە وە عین‌الفعلەکەدا گەڕا بە اِجْتَمَعَ.

يَجْتَمِعُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اِجْتَمَعَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَجْتَمِعُ.

اِجْتِماعاً مصدەرە ئەصڵەکەی اِجْتَمَعَ بوو هاتین (ت) زائدەکەمان مکسور کرد وە ئەلفێکمان زیاد کرد لەبەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلەکەیا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِجْتِماعاً.

ئەم بابە بابی (افتعالَ) وە قاعدەی بابی افتعال ئەمەیە: ـ هەر فعلێ ثلاثی مزید فیە بێ وە ماضی‌یەکەی پێنج حەرفی بێ وە لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورە ببێ وە (ت) مەفتوحە زیاد بکرێ لەبەینی فاءالفعلەکە و عین‌الفعلەکەیا ئەوە لە بابی **افتعالە**، وەکو **اقترب، يقترب، اقتراباً** و **افترق، يفترق، افتراقاً** وە وێنەی ئەمانە.

جا بزانن لەبۆ ئەم بابی افتعالە دوو قاعدە هیە:

....

١ـ هەر وەختێ فاءالفعلەکەی حەرفێ بێ لە حروفی (بَیْت) دروستە قەلبی (ت) زائدکە بکەی بە مثلی فاءالفعلەکە.

٢ـ هەر وەختێ عینالفعلەکەی حەرفێ بێ لەوانە دروستە قەلبی (ت) زائدەکەی بکەی بە مثلی عینالفعلەکەی.

جا مثالی قاعدەی یەکەم وەکو اسَّمع، یسَّمِع، اِسمّاعاً.

اِسَّمَعَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی سَمِعَ بوو وەکو عَلِمَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا، فاءالفعلەکەمان ساکن کرد، وە هاتین (ت) زائدەی مەفتوحەمان دانا لەبەینی فاءالفعلەکە و عینالفعلەکەیا گەڕا بە اِسْتَمَعَ وە لەبەر ئەوەکە فاءالفعلەکەی حەرفێ بوو لە حروفی بَیْت قەلبی (ت) زائدەکەمان کرد بە سین وە سینمان دەغم کرد لە سیندا گەڕا بە اِسَّمَعَ.

یَسَّمِعُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اسَّمع بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمانکرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە عینالفعلەکەمان مکسور کرد وە لامالفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَسَّمِعُ.

اِسّماعاً مصدەرە ئەصڵەکەی اسّمع بوو، فاءالفعلەکەمان مکسور کرد وە هاتین لەبەینی عینالفعل وە لامالفعلەکەیا ئەلفێکمان دانا، وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخرەکەیەوە گەڕا بە اِسّماعاً.

مثالی موزون اسَّمع یسَّمع مثالی میزان افتعل یفتعل، یانی ئەو سینەی کە لە بەدەلی (ت) زائدەکەدا هاتووە بە (ت) تەعبیر ئەدەرێتەوە لە میزانا

....

نەک بە سین تا بزانن ئەصڵەکەی (ت) بووە.

مثالی قاعدەی دووهەم إخَصَّم، یَخَصِّمُ، إخِصّاماً، ئەصڵی إخَصَّمَ خَصَمَ بوو وەکو ضَرَبَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا، وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد، وە هاتین (ت) زائدەی مەفتوحەمان لەبەینی فاءالفعل و عین‌الفعلەکەیا دانا گەڕا بە إخْتَصَم جا لەبەر ئەوە کە عین‌الفعلەکەی حەرفێ بوو لە حروفی (بَیْت) قەلبی (ت) زائدەکەمان کرد بە وێنەی عین‌الفعلەکەی گەڕا بە اخصصم، جا لەبەر ئەوە اجتماع‌المثلین هاتە جێ وە اجتماع‌المثلین ثقیل بوو نەقلی حەرەکەی صادی ئەوەڵمان کرد بۆلای فاءالفعلەکە وە صادمان دغم کرد لە صاددا گەڕا بە إخَصَّمَ.

یَخَصِّمُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اخصَّم بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَخَصِّمُ.

إخِصّاماً مصدەرە ئەصڵەکەی إخَصَّمَ بوو فاءالفعلەکەمان مکسور کرد، وە هاتین ئەلفێکی زائدەمان لەبەینی عین‌الفعلەکە و لام الفعلەکەیا دانا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا إخِصّاماً.

مثالی موزون اخصَّم یخصِّم وە مثالی میزان افتعل یفتعل، یانی ئەو صادە کە لە موزونەکەدایە لەباتی (ت) زائدە هاتووە لە میزانەکەیا تەعبیر ئەدرێتەوە بە مُبْدَلٌ مِنْهُ کە (ت) نەک بدەلەکەی کە (صاد)، تا بزانن ئەصڵی ئەو صادە (ت) بووە.

و افعلّ نحو احمرّ یحمرّ احمراراً.

بزانن لە اخصَّمدا چوار لوغەت هاتووە: ١ـ بوونی هەمزەی وەصل اِخِصَّم، ٢ـ نەبوونی هەمزەی وەصل خَصَّم، ٣ـ کسرەی فاءالفعلەکەی خِصَّم، ۴ـ فەتحەی فاءالفعلەکەی خَصَّمَ...

هەر وەها لە مضارعەکەیشیا چوار لوغەت هاتووە: ـ

١ـ فەتحەی حەرفی مضارع لەگەڵ فەتحەی فاءالفعلەکە و کسرەی عینالفعلەکەیا یَخَصِّمُ.

٢ـ فەتحەی حەرفی مضارع لەگەڵ کسرەی فاءالفعلەکە و فەتحەی عینالفعلەکەیا یَخِصَّمُ.

٣ـ کسرەی حەرفی مضارع لەگەڵ فەتحەی فاءالفعلەکەی وە کسرەی عینالفعلە کە یا یِخَصِّم.

۴ـ کسرەی حەرفی مضارع لەگەڵ کسرەی فاءالفعل و عینالفعلەکە یا یِخِصِّمُ.

هەروەها لە مصدەری ئەمانەدا چوار لوغەت هەیە بوون و نەبوونی هەمزەکە لەگەڵ فەتحە و کسرەی فاءالفعلەکەدا نحو اِخَصّاماً، اِخِصّاماً، خَصّاماً، خِصّاماً

و «اِفْعَلَّ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرمووی: افتعل مثالی فعلی ثلاثی مزید فیەیە کە ماضییەکەی لەسەر پێنج حەرف بێ وە لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورە بێ وە لەسەر وەزنی اِفَعَلَّ بە تکراری لامالفعل «نحو: اِحْمَرَّ، یَحْمَرُّ، اِحْمِراراً».

....

احمرَّ فعلی ماضی‌یه ئەصڵەکەی حَمُرَ بوو وەکو حَسُنَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە عین‌الفعلەکەمان مەفتوح کرد وە لام‌الفعلەکەمان تکرار کردەوە گەڕا بە اِحْمَرَرَ جا لەبەر ئەوە اجتماع‌المثلین گران بوو لەسەر زمان حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد وە دەغممان کرد لە مثلی دووهەمدا گەڕا بە احْمَرَّ.

يَحْمَرُّ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی احمرَّ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە يَحْمَرُّ.

اِحْمِراراً مصدەرە ئەصڵەکەی احْمَرَّ بوو عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە فەککی ئیدغامەکەمان کردەوە وە هاتین ئەلفێکمان لەبەینی هەردوو مکرەرەکەدا دانا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە احمراراً.

ئەم بابە بابی (افعلال)ە قاعدەی بابی افعلال ئەمەیە هەر فعلێ کە ثلاثی مزید فیە بێ وە ماضی‌یەکەی لەسەر پێنج حەرف بێ وە لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورە ببێ وە لام‌الفعلی مکرر وە مدغم بێ ئەوە لە بابی افعلالە وەکو اِصْفَرَّ، يَصْفَرُّ، اِصْفِراراً وە اخضرَّ، يخضرُّ، اخضراراً وە وێنەی ئەمانە لەسەر وەزنی اِفْعَلَّ، يَفْعَلُّ، اِفْعِلالاً

اَلْقِسْمُ الثّالِثُ: ما کانَ ماضِیه عَلَی سِتَّةِ أَحُرُفٍ مثل استفعل نحو استخرج یَستخرج استخراجاً.

قسمێ سێهەم لەسێ قسمەکەی ثلاثی مزیدفیە ئەوەیە کە ماضی‌یەکەی لەسەر شەش حەرف بێ سێ حەرفی ئەصڵی و سێ حەرفی زیادە «**مثل استفعل**» وەکو ئەو فعلە ماضی‌یانەی کە لەسەر وەزنی استفعل بن بە زیادەی هەمزە و سین و تێ (أ س ت) لە ئەوەڵیەوە «**نحو: اِسْتَخْرَجَ، یَسْتَخْرِجُ، اِسْتِخْراجاً**» استخرج فعل ماضی‌یە ئەصڵەکەی خَرَجَ بوو وەکو نَصَرَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورە و سینی ساکن و تییەکی مەفتوحەمان دانا، وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد گەڕا بە **اِسْتَخْرَجَ**.

یَسْتَخْرِجُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی **اِسْتَخْرَجَ** بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە **یَسْتَخْرِجُ**.

اِسْتِخْراجاً مصدەرە ئەصڵەکەی **اِسْتَخْرَجَ** بوو (ت) زائدەکەمان مکسور کرد وە هاتین ئەلفیکمان لەبەینی عین‌الفعلەکە و لام‌الفعلەکەیدا دانا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە **اِسْتِخْراجاً**.

ئەم بابە بابی (**استفعالَ**) وە قاعدەی بابی استفعال وایە: ـ هەر فعلێ ثلاثی مزیدفیە بێ، وە ماضی‌یەکەی شەش حەرفی بێ هەمزەی وەصڵ و سین لەگەڵ (ت) مەفتوحە زیاد بکرێ لە ئەوەڵیەوە ئەوە لە بابی **استفعالە** **نحو استکمل، یستکمل، استکمالاً وە استحصل، یستحصل، استحصالاً** لەسەر وەزنی **استفعل، یستفعل، استفعالاً**.

و اِفْعٰالٌّ نحو: احمارَّ، یحمارُّ، احمیراراً.

«**و اِفْعٰالٌّ**» عطفه لەسەر قەولی مصنف کە فەرمووی: ـ استفعل مثالی فعلی ثلاثی مزید فیەیە کە ماضی‌یەکەی شەش حەرف بیٚ وە لەسەر وەزنی افعالّ بیٚ «**نحو: احمارَّ، یحمارُّ، احمیراراً**».

اِحْمٰارَّ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی حَمُرَ بوو وەکو حَسُنَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە هاتین ئەلفێکمان لەبەینی عین‌الفعلەکە و لام‌الفعلەکەیا دانا وە لام‌الفعلەکەمان مکرر کرد گەڕا بە اِحْمٰارَرَ جا اجتماع‌المثلین حاصل بوو وە لەبەر دەفعی ئەوە حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد وە دەغممان کرد لە مثلی دووهەمدا گەڕا بە اِحْمٰارَّ.

یَحْمٰارُّ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی احمارَّ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یحمارُّ.

اِحْمیٖراراً مصدەرە ئەسڵەکەی احمارّ بوو عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە ئەلفە ساکنە ماقبل مکسورەکەمان قەلب کرد بە (ی) وە فەککی ئیدغامەکەمان کردەوە ئەلفێکمان زیاد کرد لەبەینی هەر دوو مکرەرەکەدا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِحْمیٖراراً.

ئەم بابە بابی (افعیلال)ە وە قاعدەی بابی افعیلال ئەمەیە هەر فعلیٚ ثلاثی مزید فیە بیٚ، وە ماضی‌یەکەی لەسەر شەش حەرف بیٚ وە لەسەر

وافعوعل نحو: اِعْشَوْشَبَ، یَعْشَوْشِبُ، اِعْشِیشٰاباً.

وەزنی **افعالّ** بێ ئەوە لەم بابەیە وەکو **اصفارَّ، یصفارُّ، اصفیراراً** وە **اسوادَّ، یسوادُّ، اسویداداً**، لەسەر وەزنی **افعالّ، یفعالُّ، افعیلالاً**.

«**وافعوعل**» عەطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی **افـعالَّ** مـثالی فعلی ثلاثی مزیدفیەیەکە ماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی **اِفْعَوْعَل** بێ «**نحو: اِعْشَوْشَبَ، یَعْشَوْشِبُ، اِعْشِیشٰاباً**».

اِعْشَوْشَبَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی **عَشُبَ** بووە وەکو **حَسُنَ** هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە عین‌الفعلەکەمان مەفتوح و مکرر کرد وە واوێکی زائـدەی سـاکـنەمان لەبەینی هەر دوو مکرەرەکاندا دانا گەڕا بە **اِعْشَوْشَبَ**.

یَعْشَوْشِبُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی **اِعْشَـوْشَبَ** بـوو (ی) حـەرفی مضارعە بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە شینی دووهەممان مکسور کرد لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە **یَعْشَوْشِبُ**.

اِعْشِیشٰاباً مصدەرە ئەصڵەکـەی **اِعْشَـوْشَبَ** بـوو عـین‌الفـعلەکـەمان مکسور کرد وە قەلبی (و)کەمان کرد بە (ی) لەبەر ئەوەی (و) کە ساکن بوو وە ماقبلەکەی مکسور بوو، هاتین ئەلفێکمان لەبـەینی شـینی دووهـەم و لام‌الفعلەکەیا دانا، وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کـرد بـە ئاخریەوە گەڕا بە **اعشیشاباً**.

ئەم بابە بابی **افعیعالە** قاعدەی بابی **افعیعال** ئەمەیە: ـ هەر فعلێ ثلاثی مزید فیە بێ ماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی **اِفْعَوْعَلَ** بێ

و افعوّل نحو اجلوّز یجلوّز اجلّوازا.

ئەوە لەو بابەیە وەکو: إِخْشَوْشَنَ، یَخْشَوْشِنُ، إِخْشِیشَاناً وە احـدودب، یحدودب، احدیداباً لەسەر وەزنی افعوعل، یفعوعل، افعیعالاً

«و افعَوَّلَ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی: افـعوعل مـثالی فعلی ثلاثی مزیدیە کە ماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی افعوَّل بێ «نحو اجلوَّز، یجلوِّز، اجلوازاً».

اجلوَّز فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی جَـلَزَ بـوو وەکـو ضَـرَبَ هـاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا، فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە واوێکی مشددەی زائدەی مەفتوحەمان لەبەینی عین‌الفعل و لام‌الفعلەکەیا دانا گەڕا بە اجلوَّز.

یَجْلَوِّزُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اجلوّز بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە واوە مشدەدە زیادەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَجْلَوِّزُ.

اِجْلِوّازاً مصدەرە ئەصڵەکـەی اجْـلوَّزَ بـوو هـاتین عـین‌الفـعلەکـەمان مکسور کرد وە ئەلفێکمان زیاد کرد لەبەینی واوەکـە و لام‌الفـعلەکـەیا وە تنوین کە عەلامەتی مصدر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِجْلِوّازاً.

ئەم بابە بابی (افعوّال)ە قاعدەی بابی افعوّال ئەمەیە: هەر فعلێ ثلاثی مزید فیە بێ وە ماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی افعوّل بێ ئەوە لەو بابەیە.

و اِفْعَنْلَلَ نحو: اِقْعَنْسَسَ، يَقْعَنْسِسُ، اِقْعِنْساساً. و اِفْعَنْلىٰ

«واِفْعَنْلَلَ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی افعوَّل مثالی فعلی ثلاثی مزید فیەیە کە ماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی افعنلل بێ «نحو: اِقْعَنْسَسَ، يَقْعَنْسِسُ، اِقْعِنْساساً».

أقعنسس فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی قَعَسَ بوو وەکو سَأَلَ هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە نونێکی زائدەی ساکنەمان لەبەینی عین‌الفعل و لام‌الفعلەکەیا دانا وە لام‌الفعلەکەمان مفتوح و مکرّر کرد گەڕا بە اقعنسس. يَقْعَنْسِسُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اقعنسس بوو (ی) حەرفی مضارع بوو زیادمان کرد لە ئەوەڵیەوە بە مەفتوحی وە سینی ئەوەڵمان مکسور کرد وە سینی دووهەممان مرفوع کرد گەڕا بە يَقْعَنْسِسُ.

أقعنساساً مصدەرە ئەصڵەکەی اقعنسس بوو عین‌الفعلەکەمان مکسور کرد وە هاتین ئەلفێکمان لەبەینی هەر دوو سینەکەدا دانا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِقْعِنْساساً.

ئەم بابە بابی (افعنلال)ە وە قاعدەی بابی افعنلال ئەمەیە: ـ هەر فعلێ ثلاتی مزید فیە بێ ماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی افعنلل بێ ئەوە لەم بابەیە.

«و اِفْعَنْلىٰ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی افعنلل، مثالی فعلی ثلاثی مزید فیەیە کەماضی‌یەکەی شەش حەرف بێ وە لەسەر وەزنی اِفْعَنْلىٰ بێ «نحو: اِسْلَنْقىٰ، يَسْلَنْقِي، اِسْلِنْقاءً».

نحو: اِسْلَنْقی، یَسْلَنْقِی، اِسْلِنْقاءاً

اِسْلَنْقیٰ فعلی ماضی‌یه ئه‌صڵه‌كه‌ی سَلَقَ بوو وه‌كو ضَرَبَ هاتین له ئه‌وه‌ڵیه‌وه هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مكسوره‌مان دانا وه فاءالفعله‌كه‌مان ساكن كرد وه (ن) ساكنه‌مان له به‌ینی عین‌الفعل و لام‌الفعله‌كه‌دا داناوه (ی) مه‌فتوحه له ئاخریه‌وه گه‌ڕا به اِسْلَنْقَیَ، جا (ی) متحرك و ماقبلی مه‌فتوح بوو قه‌لبمان كرد به ئه‌لف گه‌ڕا به اسْلَنْقیٰ.

یَسْلَنْقِي فعلی مضارعه ئه‌صڵه‌كه‌ی اسلنقی بوو (ی) حه‌رفی مضارع بوو له ئه‌وه‌ڵیه‌وه زیادمان كرد به مه‌فتوحی وه لام‌الفعله‌كه‌مان مكسور كرد وه ئه‌لفه‌كه‌مان گیرایه‌وه بۆ سه‌ر ئه‌صڵه‌كه‌ی كه (ی) بو به مرفوعی، وه له‌به‌ر ئه‌وه ضمه له‌سه‌ر (ی) ثقیل بوو حه‌ذفی ضمه‌كه‌مان كرد گه‌ڕا به یَسْلَنْقِي.

اِسْلِنْقاءً مصده‌ره وه ئه‌صڵه‌كه‌ی اِسْلَنْقیٰ بوو عین‌الفعله‌كه‌مان مكسور كرد، وه هاتین ئه‌لفێكمان له‌به‌ینی لام‌الفعله‌كه و (ی) زائده‌كه‌یدا دانا گه‌ڕا به اسلنقایاً (ی) واقع له‌پاش ئه‌لفی زائده‌وه قه‌لبمان كرد به هه‌مزه گه‌ڕا به اسلنقاءً.

ئه‌م بابه بابی (افعنلاء)ه وه قاعده‌ی بابی افعنلاء ئه‌مه‌یه: ـ هه‌ر فعلێ ثلاثی مزید فیه بێ وه ماضی‌یه‌كه‌ی شه‌ش حه‌رفی بێ وه له‌سه‌ر وه‌زنی افعنلی بێ ئه‌وه له‌و بابه‌یه.

الرباعی المزید فیه

و أمّا الرباعیُّ المزیدُ فیه فَأَمْثِلَتُهُ ثلاثةٌ تَفَعْلَلَ کَتَدْ حَرَجَ، یَتَدَحْرَجُ، تَدَحْرُجاً. و اِفْعَنْلَلَ

جا لە کاتێکا مصنف ڕزگاری بوو لەباسی ثلاثی مزید فیە دەستی کرد بە باسی رباعی مزید فیە وە فەرموی: «و أمّا الرباعیُّ المزیدُ فیه فَأَمْثِلَتُهُ ثلاثةٌ» ئەوەڵ لەو مثالانە لەسەر وەزنی «تَفَعْلَلَ»یە کە (ت) زائدەی لە ئەوەڵیەوە هەیە «کَتَدْ حَرَج، یَتَدَحْرَجُ، تَدَحْرُجاً».

تَدَحْرَجَ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی دَحْرَجَ بوو هاتین لە ئەوەڵیەوە بە (ت) زائدەی مەفتوحە گەڕا بە تَدَحْرَجَ.

یَتَدَجْرَجُ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی تَدَحْرَجَ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی وە لامالفعلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە یَتَدَحْرجُ.

تَدَحْرُجاً مصدەرە ئەصڵەکەی تَدَحْرَجَ بوو لامالفعلی ئەوەڵمان مضموم کرد وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە تَدَحْرُجاً.

ئەم بابە بابی (تَفَعْلَلَ)یە وە قاعدەی بابی تَفَعْلَلَ ئەمەیە: ـ هەر فعلێکی رباعی مزید فیە بێ وە ماضی‌یەکەی لەسەر پێنج حەرف بێ وە لە ئەوەڵیەوە (ت) زائدەی مفتوحە ببێ وە لەسەر وەزنی تَفَعْلَلَ بێ ئەوە لەو بابەیە.

«واِفْعَنْلَلَ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی تَـفَعْلَلَ / مـثالی

نحو: اِخْرَنْجَمَ، يَخْرَنْجِمُ، اِخْرِنْجاماً. وَ افِعَلَلَّ نحو: اِقْشَعَرَّ، يَقْشَعِرُّ، اِقْشِعْراراً.

فعلی رباعی مزید فیه كه ماضی‌یه‌كه‌ی شه‌ش حه‌رف بێ چواری ئه‌صڵی و دووی زیاده وه له‌سه‌ر وه‌زنی افعنلل «نحو: اِخْرَنْجَمَ، يَخْرَنْجِمُ، اِخْرِنْجاماً».

اِخْرَنْجَمَ فعلی ماضی‌یه ئه‌صڵه‌كه‌ی حَرْجَمَ بوو هاتین له ئه‌وه‌ڵیه‌وه هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مكسوره‌مان دانا، فاءالفعله‌كه‌مان ساكن كرد وه عين‌الفعله‌كه‌مان مه‌فتوح كرد وه هاتین (ن) زائده‌ی ساكنه‌مان له‌به‌ینی عين‌الفعل وه لام‌الفعلی ئه‌وه‌ڵیا دانا گه‌ڕا به اِخْرَنْجَمَ.

يَخْرَنْجِمُ فعلی مضارعه ئه‌صڵه‌كه‌ی اِخْرَنْجَمَ بوو (ی) حه‌رفی مضارع بوو زیادمان كرد له ئه‌وه‌ڵیه‌وه به مه‌فتوحی وه لام‌الفعلی ئه‌وه‌ڵمان مكسور كرد وه لام‌الفعلی دووهه‌ممان مرفوع كرد گه‌ڕا به يَخْرَنْجِمُ.

اِخْرِنْجاماً مصده‌ره وه ئه‌صڵه‌كه‌ی احرنجم بوو عين‌الفعله‌كه‌مان مكسور كرد وه ئه‌لفێكمان له‌به‌ینی هه‌ردوو لام‌الفعله‌كه‌یا دانا وه تنوین كه عه‌لامه‌تی مصده‌ر بوو ئیلحاقمان كرد به ئاخریه‌وه گه‌ڕا به اِخْرِنْجاماً.

ئه‌م بابه بابی (افعنلال)ه قاعده‌ی بابی **افعنلال** ئه‌مه‌یه: ـ هه‌ر فعلی رباعی مزیدفیه بێ وه ماضی‌یه‌كه‌ی شه‌ش حه‌رف بێ وه له‌سه‌ر وه‌زنی **افعنلل** بێ ئه‌وه له‌و بابه‌یه.

«وَ اِفعَلَلَّ» عطفه له‌سه‌ر قه‌ولی مصنف كه فه‌رمووی **افعنلل** / مثالی فعلێ رباعی مزیدفیه‌یه كه ماضی‌یه‌كه‌ی له‌سه‌ر شه‌ش حه‌رف بێ چواری ئه‌صڵی و دووی زیاده‌وه له‌سه‌ر وه‌زنی اِفْعَلَلَّ بێ «نحو: اِقْشَعَرَّ، يَقْشَعِرُّ،

اِقْشِعْرارا.

اِقشَعَرَّ فعلی ماضی‌یە ئەصڵەکەی قَشْعَرَ بوو هاتین لە ئەوەڵیەوە هەمزەی وەصڵی مکسورەمان دانا وە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد وە عین‌الفعلەکەمان مەفتوح کرد وە لام‌الفعلی دووهەممان مکرر کرد گەڕا بە اِقْشَعْرَرَ جا اجتماع‌المثلین روی دا ئەوەش گران بوو لەسەر زمان هاتین نەقڵی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد بولای ماقبلەکەی وە دەغممان کرد لە مثلی دا گەڕا بە اقشعرَّ.

یقشعرُّ فعلی مضارعە ئەصڵەکەی اقشعرَّ بوو (ی) حەرفی مضارع بوو لە ئەوەڵیەوە زیادمان کرد بە مەفتوحی لام‌الفعلی ئەوەڵمان مکسور کرد وە لام‌الفعلی دووهەممان مرفوع کرد گەڕا بە یقشعِرُّ.

اقشِعْراراً مصدەرە ئەصڵەکەی اقشعرَّ بوو فاءالفعلەکەمان مکسور کرد وە لام‌الفعلی ئەوەڵمان ساکن کرد، وە فەکی ئدغامەکەمان کردەوە وە ئەلفێکمان زیاد کرد لەبەینی هەردوو مکرەرەکەدا وە تنوین کە عەلامەتی مصدەر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە اِقْشِعْراراً.

ئەم بابە بابی (افعلاّل)ە قاعدەی بابی افعلاّل ئەمەیە کە هەر فعلێ رباعی مزید فیە بێ وە ماضی‌یەکەی شەش حەرفی بێ وە لەسەر وەزنی اِفْعَلَلَّ بێ ئەوە لەو بابە یە، وەکو اِطْمَئَنَّ، یَطْمَئِنُّ، اِطْمِئْناناً.

«المتعدی و اللاّزم»

«اَلْفِعْلُ اِمَّا مُتَعَدٍّ» «وَ هُوَ الَّذی یَتَعَدّیٰ مِنَ الْفاعِلِ اِلیَ الْمَفْعُولِ بِـهِ» «کَقَوْلِکَ ضَرَبْتُ زَیْداً» «وَ یُسَمَّی أیضاً، واقعاً و مُجٰاوِزاً»

تَنْبِیهٌ: بێدار کردنەوەی مامۆستایە بۆ شاگردەکان بۆ ئەوەی هـەرچی رابـوردوە حـازری بکـەن لەلای خـۆیان وە چاوەڕوان بـن بـۆ ئـەوەیش ئەخوێنرێتەوە بۆیان «اَلْفِعْلُ اِمَّا مُتَعَدٍّ» هەرچی فعلە سێ حەرفی یا چوار حەرفی مجرّد یا مزید فیە یا فعلی متعدییە «وَ هُوَ الَّذِی یَـتَعَدّٰی مِـنَ الْفَاعِلِ اِلَی الْمَفْعُولِ بِهِ» کە بەو فعلە ئەڵێن مەعناکەی وە ئەو کردەوە کە لەو دەرئەکـەی تـەجاوز بکـا لە فـاعلەوە یـانی لە خـاوەن کـارەوە بـۆلای مَفْعُولٌبِهِ کە مەحلی ئەوکارەیە «کَقَوْلِکَ ضَرَبْتُ زَیْداً» ئیستە فعلێ وەکو ضَرَبَ بێ بە ئیعتباری ئەو کردەوە کەلێی دەر ئەکەوێ تەجاوزی کردوە لە خاوەنکارەکەوە وەکو بویژ بێ بۆلای مَفْعُولٌ بِهِ کە ئینسانە لێدراوەکـەیە وەکو زەید بێ: دیارە کە لێدان لێدەر وە لیدراوی ئەوێ.

«وَ یُسَمَّی أیضاً، واقعاً و مُجٰاوِزاً» وە ئەو فعلە کە تجاوزی کردوە بە ئیعتباری مەعناکەی لە فاعلەوە بۆلای مَفْعُولٌ بِهِ وەکو پێی وتراوە متعدی ناویش براوە بە واقع چونکە پاش ئەوە صادر بوو لە فاعلەوە واقع ئـەبێتە سەر مفعول.

وَ اِمّا غَیْرُ مُتَعدٍّ وَ هُوَ الْفِعْلُ الَّذِی لَمْ یَتَجاوَزِ الْفاعِلَ الی المفعولِ بِهِ کَقَوْلِکَ حَسُنَ زَیْدٌ وَ یُسَمَّی لاٰزِماً وَ غَیْرَ واقعٍ و تُعَدِّیهِ فِی الثلاثِیِّ المجرَّدِ بِتَضْعِیفِ العَیْنِ و بِالْهَمْزَةِ

وە ناویش ئەبرێ بە مُجاوِز چونکە تەجاوز ئەکات لە فاعلەوە بۆ سەر مَفْعُولٌ بِهِ: «وَ اِمّا غَیْرُ مُتَعدٍّ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی اِمّا مُتَعَدٍّ، یانی یا فعل غەیرە متعدی ئەبێ «وَ هُوَ الْفِعْلُ الَّذِی لَمْ یَتَجاوَزِ الْفاعِلَ الی المفعولِ بِهِ» واتە فعلی غیرە متعدی ئەوەیە کە تەجاوز نەکا وە لانەدا لە فاعلەوە بۆ سەر مَفْعُولٌ بِهِ «کَقَوْلِکَ حَسُنَ زَیْدٌ» ئێستە ئەم فعلە بە ئیعتباری مەعناکەی کە حوسنە تەجاوز ناکات لە فاعلەکەوە کە زەیدە بۆلای مَفْعُولٌ بِهِ چونکی جوانی صیفەتێکە موحتاج نیە بە غەیری موصوفەکەی وە پێویستی نیە بە لادان لەو مەوصوفەوە بۆلای غەیری ئەو «وَ یُسَمَّی لاٰزِماً وَ غَیْرَ واقعٍ» وە ئەم فعلە غیرە متعدییە ناویش ئەبرێ بە لازم لەبەر ئەوە لازمە بۆ فاعلەکەی وەلێی جیا نابێتەوە، وە بە غیرە واقع چونکە واقع نابێتە سەر مَفْعُولٌ بِهِ.

جا لەبەر ئەوە فعلی لازم ئەبێ بە متعدی بە چەند ئەسبابێ مصنف فەرموی: «و تُعَدِّیهِ فِی الثلاثِیِّ المجرَّدِ» یانی تۆ ئەتوانی فعلی لازم بکەی بە متعدی لە ثلاثی مجردا «بِتَضْعِیفِ العَیْنِ» بەهۆی تکرار کردنەوەی عین‌الفعلەکەی وە نقل‌کردنی بۆ بابی تفعیل «و بِالْهَمْزَةِ» وە بە هۆی زیادکردنی هەمزەی قطعی مەفتوحە لەسەر ئەو فعلەوە نقل‌کردنی بۆ

كقولك فرَّحتُ زيداً وَ أَجْلَسْتُهُ

بابی اِفْعٰال.

جا مثالی فعلی ثلاثی مجردی لازم کە بیکەی بە متعدی بە هـۆی تکراری عین‌الفعلەکەیەوە وە نقڵ‌کردنی بۆ بابی تفعیل «کقولک فرَّحتُ زیداً» یانی زەیدم دڵخۆش کرد ئـەصڵەکـەی فَـرِحَ زَیْـدٌ بـوو لازم بـوو ویستمان بیکەین بە متعدی عین‌الفعلەکەمان مەفتوح و مکرر و مدغم کرد، زید فاعل بوو کردمان بە مَفْعُولٌ بِهِ وە رەفعەکەمان گۆڕی بە نـصبە (ت) ضمیری متحرک موجبی سکونی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان ساکن کرد گەڕا بە فرَّحْتُ زیداً.

ئێستە فعلێ وەکو فَرَّحْتُ لەبابی تفعیل بە ئیعتباری مەعناکەی کە تفریح وە دڵخۆش کردنە تجاوزی کرد وە لە فاعلەکەیەوە وەکو متکلم بێ بۆلای مەفعول بەکە زَیْدە.

«وَ أَجْلَسْتُهُ» عطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی: (فَرَّحْتُ زیداً) مثالی فعلی ثلاثی مجردی لازمە کە بیکەی بە متعدی بەهۆی نقڵ‌کردنی بۆبابی اِفْعٰال، وە زیادکردنی هەمزەی قەطعی مەفتوحەوە وەکو أَجْـلَسْتُهُ ئەصڵەکەی جَلَسَ زَیْدٌ بوو لازم بوو ویستمان بیکەین بە متعدی نەقڵمان کرد بۆ بابی اِفعال بەم جۆرە هەمزەی قەطعی مەفتوحەمان لە ئـەوەڵیەوە زیادکردوە فاءالفعلەکەمان ساکن کرد زید فاعل بوو کردمان بە مفعولٌ‌بِهِ وە رەفعەکەمان گۆڕی بە نصبەوە (ت) ضمیری فاعلی متکلمی وحـدە بـوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە وە ماقبلەکەمان ساکن کرد وە بە بەدەلی ئیسمی ظاهر ضمیرمان هێنا گەڕا بە أَجْلَسْتُهُ.

وَ بِحَرْفِ الْجَرِّ فِي الْكُلِّ ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ وَ انْطَلَقْتُ بِهِ.

ئێسته فعلێ وەکو أَجْلَسَ بێ به ئیعتباری مەعناکەی کە دانیشاندنه تجاوزی کرد وە لە فاعلەکەوە کە ضمیری متکلمه بۆلای مفعولٌبِهِ.

«وَ بِحَرْفِ الْجَرِّ فِي الْكُلِّ» عەتفه لەسەر قەولی مصنف کە فەرمووی: بالهمزة: یانێ فعلی لازم ئەکەی بە متعدی بە هۆی داخلکردنی حەرفی جەر، لە هەموو نەوعی لەفعلی لازما، ثلاثی بێ یا رباعی مجرد بێ یا مزیدفیه، «نحو: ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ» یانێ زەیدم برد بەرێوە، ئەصڵەکەی ذَهَبَ زَيْدٌ بوو لازم بوو، ویستمان بیکەین بە متعدی زید فاعل بوو کردمان بە مفعولٌبِهِ بەهۆی داخلکردنی حەرفی جەر لەسەری وە ضمیری متحرک فاعیلمان ئیلحاق کرد بە فعلەکەوە وە ماقبلەکەمان ساکن کردگەڕا بە (ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ)، ئێسته ذَهَبَ بوە بە متعدی بەهۆی داخلکردنی حەرفی جەر لەسەر زەید مەعناکەی کە ڕویشتن بوو گوڕا بە ڕەواندن.

«وَ انْطَلَقْتُ بِهِ» عەتفه لەسەر قەوڵی مصنف کە فەرموی: ذهبت بزید، ئەصڵەکەی اِنْطَلَقَ زَيْدٌ بوو وە لازم بوو، ویستمان بیکەین بە متعدی هاتین (ت) ضمیری متحرکی وحدەمان ئیلحاق کرد پێەوە، وە ئاخرەکەمان ساکن کرد وە زید فاعل بوو کردمان بە مفعولٌبِهِ بەهۆی حەرفه جەرەکەوە، وە تەبدیلمان کرد بە ضمیر منصوب گەڕا بە اَنْطَلَقْتُ بِهِ یانێ زەیدم بەڕەڵلا کرد، ئێسته انطلقی متعدی بە هۆی (ب) بە ئیعتباری مەعناکەی وەکو انطلاق بێ تجاوزی کردوە لە فاعلەکەوە کە متکلمه بۆ لای مفعولٌبِهِ کە ضمیرە منصوبەکەیەو ئەگەڕێتەوە بۆ زەید.

«فَصْلٌ فِی أَمَثْلَةِ تَصْرِیفِ هٰذِهِ الأَفْعٰالِ»

الفعل الماضی المبنیّ للفاعل

أَمّٰا الْمٰاضِی فَهُوَ مٰادَلَّ عَلَی مَعْنیً وَجَدَ فِی الزَّمٰان المٰاضِی

ئەمە فەصلێکە دانراوە بۆ باسی ئەو مثالانە وە ئەو صیغانە، وەکو: فعلی ماضی، وە فعلی مضارع وە فعلی ئەمر وە نەهی وە ئیسمی فاعل وە ئیسمی مفعول وە غەیری ئەمانەکە پەیدا ئەبن لەگوڕاندنی مصادری ئەو فعلانەکە لەمەوبەر ڕابوردن...

جا لەبەر ئەوە یەکەم شتێ دروست بکرێ لە مصدەر فعلی ماضی‌یە، مصنف باسی فعلی ماضی خستە پێشەوەو فەرموی: «أَمَّا الْمٰاضِی فَهُوَ مٰادَلَّ عَلَی مَعْنیً وُجِدَ فِی الزَّمانِ الْمٰاضِی».

واتە: فعلی ماضی کە یەکێکە لەو مثالانە: ـ بە لەفظێ ئەڵێن دەلالەت بکات لەسەر مەعنایی کە پەیدا بووبێ لە زەمانی ڕابوردودا.

جا لەبەر ئەوە کە فعلی ماضی لەسەر دوبەشە: ١ـ بەشی بینا فاعل. ٢ـ بەشی بینا مفعول. وە مصنف بەو جۆرە باسی کردن، وە

فَالْمَبْنِيُّ لِلْفاعِلِ مِنْهُ ما كانَ أَوَّلُهُ مَفْتُوحاً أَوْ أَوَّلُ مُتَحَرِّكٍ مِنْهُ مَفْتُوحاً نحو قَوْلِكَ نَصَرَ نَصَرا نَصَرُوا نَصَرَتْ نَصَرَتا

فەرموی:«فَالْمَبْنِيُّ لِلْفاعِلِ مِنْهُ» فعلی بنا فاعل له فعلی ماضیدا «ما كانَ أَوَّلُهُ مَفْتُوحاً أَوْ أَوَّلُ مُتَحَرِّكٍ مِنْهُ مَفْتُوحاً» ئەوەیە کە ئەوەڵ حەرف لەودا مفتوح بێ، وە یا ئەوەڵ متحرکی موعتەبەر لەودا مفتوح بێ. وە ئەمە تعریف بوو بۆ فعلی بینا فاعلی ماضی بە ئیعتباری لەفظەکەی، وە ئەما بنا فاعل بە ئیعتباری معنا ئەوەیە کە ناوی فاعلەکەی [لە جملەدا] برا بێ.

جا میثالی ئەو بنا فاعلەی کە ئەوەڵ حەرف لەوا مفتوح بێ «نحو قَوْلِكَ نَصَرَ» بۆ مفردی مذکری غائب. «نَصَرا» بۆ تەثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی نَصَر بوو ئەلف ضمیری فاعلی تەثنیە بوو لاحقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە نَصَرا. «نَصَرُوا» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵەکەی نَصَرَ بوو، واو ضمیری فاعلی جمعی مذکری غائب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە لەبەر ئەوە موقتضی ضمەی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان مضموم کرد گەڕا بە نَصَرُوا.

«نَصَرَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب ئەصڵەکەی نَصَرَ بوو (ت) ساکنە عەلامەتی تأنیث بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە نَصَرَتْ.

«نَصَرَتا» بۆ تەثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی نَصَرَتْ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تەثنیە بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، ئەلف موقتضی فەتحەی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان مفتوح کرد گەڕا بە نَصَرَتا.

نَصَرْنَ نَصَرْتَ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُمْ

«نَصَرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب ئەصڵەکەی نَصَرَتْ بوو، نون ضمیری فاعلی جەمعی مؤنث بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە نَصَرَتْنَ دو عەلامەتی تأنیث کۆ بوونەوە درۆست نەبوو حەذفی نوونەکە بکەین چۆن دەلالەتی ئەکرد لەسەر تأنیث وە جەمعیەت، بەلام حەذفی (ت)کەمان کرد چۆنکە هەر تأنیثی ئەگەیاند گەڕا بە نَصَرْنَ.

«نَصَرْتَ» بۆ مفردی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی نَصَرَ بوو، (ت) مفتوحە ضمیری فاعلی مفردی مذکری مخاطب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە لەبەر ئەوە کە ضمیری مرفوعی متحرک موقتضی سکونی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان ساکن کرد، گەڕا بە نَصَرْتَ.

«نَصَرْتُمَا» بۆ تەثنیەی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی نَصَرْتَ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تەثنیە بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، گەڕا بە نَصَرْتَا جا لەبەر ئەوە کە ئیلتباسی ئەبوو بە مفردی مذکری مخاطبە وە لەکاتی تول‌دان بە فەتحەی (ت) کە یا، هاتین بە دانانی میمێ لە بەینی ئەلف و (ت)کەدا، وە لەبەر ئەوە میمی شفوی موقتضی ضمەی ماقبلەکەی بوو ماقبلەکەمان مضموم کرد گەڕابە نَصَرْتُمَا.

«نَصَرْتُمْ» بۆ جەمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی نَصَرْتَ بوو واو ضمیری فاعلی جمعی مذکر بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، لەبەر ئەوە کە واو موقتضی ضمەی ماقبلی خۆی بوو، ماقبلەکەمان مضموم کرد گەڕا بە نَصَرْتُو جا لەبەر ئەوە ئیلتباس ئەبوو بە صیغەی متکلمی وحدە لە کاتی

نَصَرْتِ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُنَّ

تول‌دان بە ضمەی (ت) کەی هاتین میمێکی مضمومەمان لەبەینی (ت) واوە کەدا دانا گەڕا بە نَصَرْتُمُوْ، وە لەبەر ئەوە واوی متطرف وە ماقبل مضموم نەبوو بێجگە لەفظی هُوَ نەبێ، وە ئەویش شاذ بوو حەذفی واوەکەمان کرد لەگەڵ ضمەی میمەکەدا گەڕا بە نَصَرْتُمْ.

«نَصَرْتِ» بۆ مفردی مؤنثی موخاطب، ئەصڵەکەی نَصَرَ بوو، (ت)ی مکسورە ضمیری فاعلی مفردی مؤنثی موخاطب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە (ت)ی ضمیر موقتضی سکونی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان ساکن کرد گەڕا بە نَصَرْتِ.

«نَصَرْتُمَا» بۆ تەثنیەی مؤنثی موخاطب ئەصڵەکەی نَصَرْتِ بوو: ئەلف ضمیری فاعل تەثنیە بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە ئەلف موقتضی فتحەی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان مفتوح کرد گەڕا بە نَصَرْتَا، جا لەبەر ئەوە ئیلتباسی بوو بە مفردی مذکری موخاطبە وە لەکاتی تول دان بە فتحەی (ت) کەیا هاتین بە میمێکی مفتوحە لە بەینی تێ و ئەلفەکەدا، وە میم موقتضی ضمەی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان مضموم کرد گەڕا بە نَصَرْتُمَا.

«نَصَرْتُنَّ» بۆ جەمعی مؤنثی موخاطب ئەصڵەکەی نَصَرْتِ بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنث بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە نَصَرْتِنَ، جا دوو عەلامەتی تأنیث گرد بوونەوە، ئەمەش نابار بوو. وە دروست نەبوو حەذفی نونەکە بکەین، چۆنکە دەلالەتی ئەکرد لەسەر جەمعیەت و تأنیث، وە دروستیش نەبوو حەذفی (ت)بکەین چۆنکە

نَصَرْتُ نَصَرْنٰا وَقِسْ عَلىٰ هٰذٰا فَعْلَلَ وَ تَفَعْلَلَ وَ اَنْـفَعَلَ وَ اسْـتَفْعَلَ وَ تَفَعْلَلَ

ئیلتباسی ئەبوو بە جەمعی مؤنثی غائبەوە، ناچار هاتین بە میمێکی ساکنە لە بەینی (ت) و نونەکەداگەڕا بە نَصَرْتُمْنَ، جا لەبەر ئەوە میم و نون نزیکی یەک بوو لەمەخرە جا قەلبی میمەکەمان کرد بە نون، وە دەغممان کرد لە نونە ضمیرەکەداگەڕا بە نَصَرَتُنَّ.

«نَصَرْتُ» بۆ متکلمی وحدە ئەصڵەکەی نَصَرَ بوو، (ت) مضمومەکە ضمیری فاعلی متکلمی وَحْدَهُ بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە (ت)ی ضمیر موقتضی سکونی ماقبلی بوو مـاقبلەکـەمان سـاکـن کـرد گـەڕا بـە نَصَرْتُ.

«نَصَرْنٰا» بۆ متکلمی مع‌الغیر نـا عـەلامەتی مـتکلمی مـع‌الغـیر بـوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە ضمیری متکلم موقتضی سکونی ماقبلی بوو، ماقبل‌مان ساکن کردگەڕا بە نَصَرْنٰا.

«وَقِسْ عَلىٰ هٰذٰا فَعْلَلَ وَ تَفَعْلَلَ وَ اِنْفَعَلَ وَ اِسْتَفْعَلَ وَ تَفَعْلَلَ» قیاس بکە لەسەر نَصَرَ لە دروست‌کردنی ئەو چواردە صیغەدا، ئـەو فـعلانە کـە موزونن بەم وەزنانە وە غەیری ئەوانیش لە فـعلە مـاضی‌یەکـان دروست کردنیان ئاسانە و ڕوناک بۆ تالبی فامیدە و چالاک...

جا لەبەر ئەوە لەم شوێنا ڕەخنەگر ووتی: ـ ئەی مصنف تۆ بڕیارت داکە فعلی بنا فاعلی ماضی ئەوەیە، کە حەرفی ئەوەڵی یا ئەوەڵ متحرک لەودا مفتوح بێت ئێستە چی ئەکەیت لە وێنەی اِنْفَعَلَ و اِفتَعَلَ کە ئەمانە فعلی بنا فاعلی ماضین، وە ئەوەڵ حـەرفی ئـەوان هـەمزەیە و ئـەویش مکسـورە؟

وَ لاٰ تَعْتَبِرْ بِحَرَكٰاتِ الْأَلِفٰاتِ فِي الْأَوٰائِلِ فَإِنَّهٰا زٰائِدَةٌ تَثْبُتُ فِي الْأِبْتِدٰاءِ وَ تَسْقُطُ فِي الدَّرْجِ

مصنف بۆ جوابی ئەم رەخنە فەرمووی: ـ «وَ لاٰ تَعْتَبِرْ بِحَرَكٰاتِ الْأَلِفٰاتِ فِي الْأَوٰائِلِ» ئیعتبار مەکە بە حەرەکەو سەرو ژێرو بۆری ئەو هەمزانە کەوان لە ئەوەڵی فعلە ماضی‌یە مزید فیەیەکان، وەکو: افتعل و استفعل و احرنجم وە وێنەی ئەوانە «فَإِنَّهٰا زٰائِدَةٌ تَثْبُتُ فِي الْأِبْتِدٰاءِ وَ تَسْقُطُ فِي الدَّرْجِ» چۆنکە ئەو هەمزانە هێنراون بۆ دفعی ابتدا بە ساکن، هەر ئەوەندە ئەمیننەوە کە لە ئەوەڵی کلمەوە بن. وە مادام شتێ کەوتە پێشیانەوە نامێنن کە واتە: لە جوملەی حروفی موعتبەرەی کلمە ناناسرێن، وە ئیعتبار بە حەرەکەکانیان نیە. وە لەو فعلانەو وێنەی ئەوانداا ئیعتبار بە یەکەم متحرک ئەکرێت کە لەپاش همزەکەوە بێ، وەکو (ت) تێ ی اجتمع،وە (ق) قافی انقطع، وە (ر) اِحْرَنْجم.

الفعل الماضي ـ المبنيّ لِلْمفعول

وَ الْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مِنْهُ وَ هُوَ الَّذِي لَمْ يُسَمَّ فاعلُه ما كانَ أَوَّلُهُ مَضْمُوماً كَفُعِلَ و فُعْلِلَ وَ أُفْعِلَ وَ فُوعِلَ وَ تُفُوعِلَ أَوْ كانَ أَوَّلُ مُتَحَرِّكٍ مِنْهُ مَضْمُوماً (نحو أُفْتُعِلَ وَ اسْتُفْعِلَ)

جا پاش باسی بنا فاعل لە فعلی ماضی مصنف دەستی کرد بە باسی بنا مفعولەکەی وە فەرمووی:

«وَ الْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مِنْهُ» فعلی بنامفعول لە فعلی ماضی: «وَ هُوَ الَّذِي لَمْ يُسَمَّ فاعلُه» کە بە پێی مەعنا ئەو فعلەیە کە ناوی فاعلەکەی نەبرا بێ. یا لەبەر گەورەیی یا لەبەر بچوکی و بێنرخی یا لەبەر نەزانراوی «ما كانَ أَوَّلُهُ مَضْمُوماً» ئەوە بە پێی لفظ. ئەو فعلەیە کە ئەوەڵ حەرف لەودا مضموم بێ.

«كَفُعِلَ وَ فُعْلِلَ وَ أُفْعِلَ وَ فُوعِلَ وَ تُفُوعِلَ» وەکوو ئەو فعلانە کە موزونن بەم میزانانە وەکو: نُصِرَ وَ دُحْرِجَ و أُكْرِمَ و قُوتِلَ و تُبُوعِدَ. «أَوْ كانَ أَوَّلُ مُتَحَرِّكٍ مِنْهُ مَضْمُوماً» یا خود ئەوەڵ متحرکی موعتبەر لەوا مضموم بێت (نحو أُفْتُعِلَ وَ اسْتُفْعِلَ) کە ئەوەڵ متحرک موعتبەر لەواندا (ت) تێکەیەوە (ت) تێ کە مضمومە.

جا لەبەر ئەوە پرسیار کرا مادام ئەوەڵ متحرکی موعتبەر مضموم ئەبێ ئیتر هەمزە وەصڵەکە بۆچی مضموم ئەکرێ؟

وَ هَمْزَةُ الْوَصْلِ تَتْبَعُ هَذَا الْمَضْمُومَ فِي الضَّمِّ وَ مَا قَبْلَ آخِرِهِ يَكُونُ مَكْسُوراً أَبَداً نحو نُصِرَ زَيْدٌ أُوسْتُخْرِجَ الْمَالُ.

مصنف وەڵامی دایەوەو فەرموی: «**وَ هَمْزَةُ الْوَصْلِ تَتْبَعُ هَذَا الْمَضْمُومَ فِي الضَّمِّ**» یانی همزە وەصڵەکە بە شێوەی ئەصاڵەت وە ئیعتبار بە خۆی مضموم نەکراوە، بەڵکو بە تەبەعیەتی ئەو متحرکە موعتەبەرە وە مضموم ئەبێ. «**وَ مَا قَبْلَ آخِرِهِ يَكُونُ مَكْسُوراً أَبَداً**» ئەمە لە جوملەی تعریفی فعلی بنا مفعولی ماضی‌یە، واتە لەگەڵ ئەوەدا کە ئەوەڵ حەرف یا ئەوەڵ متحرکی موعتەبەر لەوا مضموم بێ ئەبێ حەرفی پێش حەرفی ئاخریش مکسور بێ بەدەوام. جا مثالی فعلی بنا مفعولی ماضی کە ئەوەڵ حەرف لەوا مضموم بێ، وە ماقبلە ئاخرەکەیشی مکسور بێ «**نحو نُصِرَ زَيْدٌ**» یانی یارمەتی زەید درا، ئەصڵەکەی **نَصَرَ عَمْرٌو زَيْداً** بوو، عمرو فاعل بوو وە زید **مفعولٌ بِهِ** وە منصوب بوو وە نَصَرَ فعلی بنا فاعل بوو جا نَصَرَمان کرد بە بنامفعول بەم ڕەنگە حەرفی ئەوەڵمان مضموم کرد وە ماقبلە ئاخرەکەمان مکسور کرد، وە عمرو فاعل بوو حذفمان کرد، وە زید کە **مفعولٌ بِهِ** وە منصوب بوو لە جێگەی عمروا دامان ناو مرفوعمان کرد گەڕا بە **نُصِرَ زَيدٌ**. وە مثالی فعلی بنا مفعولی ماضی کە ئەوەڵ متحرکی موعتەبەر لەوا مضموم بێ وەکو: «**أُوسْتُخْرِجَ الْمَالُ**» ئەصڵەکەی **إِسْتَخْرَجَ السَّارِقُ الْمَالَ** بوو، یانی دز ئەو ماڵەی دەرکردبوە دەرەوە.

إِسْتَخْرَجَ فعلی بنا فاعل بوو، وە سارق فاعل وە مرفوع بوو، وە مال **مفعولٌ بِهِ** وە منصوب بوو جا **إِستَخْرَجَ**مان گۆڕی بە فعلی بنامفعول، بەم

....

جۆرە ئەوەڵ متحركی موعتەبەر لەوداكە (ت)تی مەبوو مضمومان كرد، وە همزە وەصڵەكەشمان بە تەبەعیەتی (ت) تیٚ كەوە مضموم كرد، وە ماقبلی ئاخرەكەیمان مكسور كرد، وە سارق فاعل بوو حەذفمان كرد، وەماڵ كە مفعولٌ بِهِ وە منصوب بوو لە جیٚگەی ئەو دامان ناو مرفوعمان كرد گەڕا بە أُسْتُخْرِجَ الْمَالُ.

جا لە كاتیٚكدا مصنف رحمه الله ڕزگار بوو لە تصریفاتی فعلی ماضی كە یەكیٚكە لەو مثالانە كە پەیدا ئەبن لە ئەصڵی واحد كە مصدەری مجردە، دەستی كرد بە باسی فعلی مضارع كە ئەویش یەكیٚكە لەو مثالانە كە بە هۆی فعلی ماضیەوە لە مصدەری مجرد دروست ئەكریٚ وە فەرموی: ـ

الفعل المضارع

وَ أَمَّا الْمُضٰارِعُ فَهُوَ مٰا كٰانَ اَوَّلُهُ اِحْدَى الزَّوٰائِدِ الْأَرْبَعِ وَ هِيَ: الْهَمْزَةُ وَ النُّونُ وَالْيٰاءُ وَ التّٰاءُ وَ تَجْمَعُهٰا أَنَيْتَ أَوْ أَتَيْنَ أَوْ نَأْتِي فَالْهَمْزَةُ لِلْمُتَكَلِّمِ وَحْدَهُ، وَ النُّونُ لَهُ اِذٰا كٰانَ مَعَهُ غَيْرُهُ وَ التّٰاءُ لِلْمُخٰاطَبِ مُفْرَداً أَو مُثَنّىً أَو مَجْمُوعاً مُذَكَّراً كٰانَ أَو مُؤَنَّثاً وَ لِلْغٰائِبَةِ الْمُفْرَدَةِ وَ لِمُثَنّٰاهٰا

«وَ أَمَّا الْمُضٰارِعُ فَهُوَ مٰا كٰانَ اَوَّلُهُ اِحْدَى الزَّوٰائِدِ الْأَرْبَع» وە ئەمما فعلی مضارع ئەو فعلەیە کە لە ئەوەڵیەوە ببێ یەکێ لە چوار حروفی زائدە.
«وَ هِيَ: الْهَمْزَةُ وَ النُّونُ وَالْيٰاءُ وَ التّٰاءُ» وە ئەوانیش عیبارەتن لە همزە و (أ) نون و (ن) یێ و (ی) تی (ت). «وَ تَجْمَعُهٰا أَنَيْتَ أَوْ أَتَيْنَ أَوْ نَأْتِي» ئەو چوار حەرفە گرد ئەکاتەوە یەکی لەم لەفظانە «فَالْهَمْزَةُ لِلْمُتَكَلِّمِ وَحْدَهُ، وَ النُّونُ لَهُ اِذٰا كٰانَ مَعَهُ غَيْرُهُ» جا همزە کراوە بە نیشانە بۆ متکلمی وحدهُ، یانی همزە کراوە بە عەلامەت بۆ متکلم وحدە وەکو أَكْتُبُ.
وە نون (ن) دانراوە بۆ متکلم لە کاتێکدا غەیری لەگەڵدا بێ وەکو نَكْتُبُ.
«وَ التّٰاءُ لِلْمُخٰاطَبِ مُفْرَداً أَو مُثَنّىً أَو مَجْمُوعاً مُذَكَّراً كٰانَ أَو مُؤَنَّثاً وَ لِلْغٰائِبَةِ الْـمُفْرَدَةِ وَ لِـمُثَنّٰاهٰا». یـانێ (ت) تـێ دانـراوە بـۆ عـەلامەتی موخاطب مفرد بێ یا تثنیە یا جمع مذکر بێ یا مؤنث، وە هەم دانراوە بـە عەلامەت بۆ مفردەی مؤنثی غائب وە تثنیەی مؤنثی، غائب. وەکو: ـ

وَ الْيٰاءُ لِلْغٰائِبِ الْمُذَكَّرِ مُفْرَداً أَو مُثَنّىً أَو مَجْمُوعاً وَ لِجَمْعِ الْـمُؤَنَّثِ الْغٰائِبِ وَ هُوَ يَصْلُحُ لِلْحٰالِ وَ الْإِسْتِقْبٰالِ وَ تَقُولُ يَفْعَلُ الْآنَ وَ يُسَمَّى حٰالاً وَ حٰاضِراً

تَكْتُبُ، تكتبان، تكتبون، تكتبين، تكتبان، تكتبن، صيغه‌كانى مخاطب وه هند تكتب و الهندان تكتبان، صيغه‌كانى غائب.

«وَ الْيٰاءُ لِلْغٰائِبِ الْمُذَكَّرِ مُفْرَداً أَو مُثَنّىً أَو مَجْمُوعاً وَ لِجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ الْغٰائِبِ» يانى (ى) يى دانراوه به عه‌لامه‌تى غائب مذكر، مفرد بىٚ يا مثنى يا جمع وه‌كو: ـ يَكْتُبُ، يَكْتُبٰانِ، يَكْتُبونَ

وه بو جه‌معى مؤنثى غائب وه‌كو: ـ يَكْتُبْنَ.

«وَ هُوَ يَصْلُحُ لِلْحٰالِ وَ الْإِسْتِقْبٰالِ» فعلى مضارع ئه‌گونجىٚ بوٚ ده‌لاله‌ت كردن له‌سه‌ر زه‌مانى حاڵ كه ئێسته‌يه، وه زه‌مانى ئستقبال كه پاش زه‌مان ئێسته‌يه. كه وابىٚ هه‌ر كاتىٚ فعلى مضارع ڕوت بوو له لفظىٚ كه يه‌كىٚ له‌و دو زه‌مانه بگه‌يه‌نىٚ ئه‌وه مشتر كه له‌به‌ينى ئه‌وانا، وه بوٚ هه‌ردويان ده‌ست ئه‌دات.

«وَ تَقُولُ يَفْعَلُ الْآنَ» واته مادام فعلى مضارع مشترك له‌به‌ينى حاڵ و ئستقبالاٚ ئه‌توانى مقيّدى بكه‌ى به لفظى (الان) بو ئه‌وه‌كه ته‌نيا زه‌مانى حاڵ بگه‌يه‌نى و به‌س.

«وَ يُسَمَّى حٰالاً وَ حٰاضِراً» وه ئه‌و فعله مضارعه كه مقيّد ببىٚ به وێنه‌ى اَلْآنَ ناو ئه‌برىٚ به فعلى حاڵ وه به فعلى حازر بنا له‌سه‌ر ئه‌وه كه حاڵ وه حازر مه‌عنايان يه‌كێكه، وه له‌لاى بازىٚ له زاناكان

وَ يَفْعَلُ غَداً وَ يُسَمَّى مُسْتَقْبَلاً وَ إِذا أَدْخَلْتَ عَلَيْهِ السِّينَ أَوْ سَوْفَ فَقُلْتَ: سَيَفْعَلُ أَوْ سَوْفَ يَفْعَلُ اخْتصَّ بِزَمانِ الْأِسْتِقْبالِ.

ئەم دو لفظە فەرقیان هەیە، وە حاڵ بۆشتێ ئەوترێ کە لە پێش چاوا بێ. وە فعلی حازر فعلێکە کە لە کاتێ قسەدا ببێ خوای لە پێش چاوا بێ یا نە.

«وَ يَفْعَلُ غَداً» عەطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی: **يَفْعَلُ الْآنَ** یانی ئەتوانی فعلی مضارع مقیّد بکەی بە زەمانی داهاتووە وە بە واسطەی لفظێ وەکو **غَداً** بەم جۆرە بڵێ: یفعل غداً یانی کار ئەکا سبەینی.

«وَ يُسَمَّى مُسْتَقْبَلاً» وە لەم کاتا کە مقیّد بێ بەو قەیدەوە کە کاتی داهاتو بگەیەنی ئەو فعلە مضارعە ناو ئەبرێ بە فعلی مستقبل، واتە فعلی زەمانی ڕوتێ کراو، وە لە حەقیقەتا زەمانە ڕوو ئەکاتە ئێمە وە قیاس وایە بڵێی مستقبل بە کسرەی (ب) بێ.

«وَ إِذا أَدْخَلْتَ عَلَيْهِ السِّينَ أَوْ سَوْفَ فَقُلْتَ: سَيَفْعَلُ أَوْ سَوْفَ يَفْعَلُ اخْتصَّ بِزَمانِ الْأِسْتِقْبالِ» وەکاتێ کە حرفی سین (س) یا لفظی سوف بخەیتە سەر فعلی مضارع، وە بڵێت: **سَيَفْعَلُ فُلانٌ** یا سوف **يفعل** ئەوە ئەو فعلە مضارعە ئەبەسترێ بە زەمانی ئیستقباڵەوە.

والحاصڵ فعلی مضارع لە ذاتی خۆیا مشتر کە لە بەینی زەمانی حاڵ و ئیستقباڵدا وە بۆ هەردوکیان دەست ئەدات، بەلاّم کاتێ کە لەگەڵ لفظێکدا بێت بۆ حاڵ بێ فەقەت یا بۆ ئستقباڵ بێ فەقەت ئەوە لەو کاتا موختەس ئەبێ بەو زەمانەوە.

المبنی للفاعل من المضارع

فَالْمَبْنِیُّ لِلْفاعِلِ مِنْهُ ما کانَ حَرْفُ الْمُضارِعَةِ مِنْهُ مَفْتُوحاً اِلاّٰ ما کانَ ماضِیهِ عَلیٰ أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ فَإِنَّ حَرْفَ الْمُضارِعَةِ مِنْهُ یَکُوْنُ مَضْمُوماً أَبَداً نحو یُدَحْرِجُ وَ یُکْرِمُ و یُفرِّحُ وَ یُقاتِلُ وَ عَلامَةُ بِناءِ هٰذِهِ الْأَرْبَعَةِ لِلْفاعِلِ کَوْنُ الْحَرْفِ الَّذی قَبْلَ آخِرِهِ مکسوراً ابداً.

جا فعلی مضارعیش وەکو فعلی ماضی بنافاعل وە بنا مفعولی هەیە. وە مصنف بۆ بەیانی ئەمە فەرموی: «فَالْمَبْنِیُّ لِلْفاعِلِ مِنْهُ» یانی فعلی بنافاعل لە فعلی مضارع بە پێی مەعنا ئەوەیە کە ناوی فاعلەکەی برابێ وە بە پێی لفظ: «ما کانَ حَرْفُ الْمُضارِعَةِ مِنْهُ مَفْتُوحاً» فعلێکی وایە کە حەرفی مضارع لەودا مفتوح بێ وەکو: ـ یَنْصُر و یَضْرِبُ. «اِلاّٰ ما کانَ ماضِیهِ عَلیٰ أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ فَإِنَّ حَرْفَ الْمُضارِعَةِ مِنْهُ یَکُوْنُ مَضْمُوماً أَبَداً» ئیلا فعلە مضارعێکی وا کە ماضی‌یەکەی لەسەر چوار حەرف بێ، ئەوە حەرفی مضارع لەودا مضموم ئەبێ بە دەوام چ بنافاعل وە چ بنامفعول بێ. «نحو یُدَحْرِجُ وَ یُکْرِمُ و یُفرِّحُ وَ یُقاتِلُ» ئەمانە حەرفی مضارعیان بە دەوام مضمومە.

جا کەسێ بڵێت لەم چوار فعلانە فەرقی بنافاعل و بنامفعول چی‌یە؟ لە جوابیا ئەڵێت: «وَ عَلامَةُ بِناءِ هٰذِهِ الْأَرْبَعَةِ لِلْفاعِلِ کَوْنُ الْحَرْفِ الَّذی قَبْلَ آخِرِهِ مکسوراً ابداً. نیشانەی دروست کردنی ئەم چوار بابانە بۆ

مِثٰالُهُ مِنْ يَفْعُلُ يَنْصُرُ يَنْصُرٰانِ يَنْصُرُونَ تَنْصُرُ تَنْصُرٰانِ

صیغەی بنافاعل ئەوەیە ئەو حەرفە وا لە پێش حەرفە ئاخرەکەیانەوە مکسور بێ بە دەوام.

بەڵام لە بنا مفعولەکانیاندا مفتوح ئەبێ بە دەوام. «**مِثٰالُهُ مِنْ يَفْعُلُ**» جا مثالی فعلی بنافاعل مضارع لە موزونٌبِهِ بە فعلی «**يَنْصُرُ**» بۆ مفرەدی مذکری غائب، کە حەرفی مضارع لەوا مفتوحە. ئەصڵەکەی **نَصَرَ** بو (ی) یێ نیشانەی فعلی مضارع بۆ لە ئەوەڵیەوە دامان نا، فاءالفعلەکەمان ساکن کرد عین‌الفعلەکەمان مضموم کرد لام‌العفلەکەمان مرفوع کرد گەڕا بە **يَنْصُرُ**.

«**يَنْصُرٰانِ**» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی **يَنْصُرُ** بوو، ئەلف ضمیری فاعلی مثنی بوو، (ن) نون عەلامەتی ئیعراب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە **يَنْصُرٰان**.

«**يَنْصُرُونَ**» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵەکەی **يَنْصُرُ** بوو، واو ضمیری فاعلی جمعی مذکر بوو، وە (ن) نون عەلامەتی ئیعراب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە **يَنْصُرُونَ**.

«**تَنْصُرُ**» بۆ مفردی مؤنثی غائب ئەصڵەکەی **يَنْصُرُ** بوو (ی) یێ کەمان گۆڕی بە (ت) تێ بوبە **تَنْصُرُ**.

«**تَنْصُرٰانِ**» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی **تَنْصُرُ** بوو ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو لە ئەفعالا، وە (ن) کە عەلامەتی ئیعراب بوو

يَنْصُرْنَ تَنْصُرُ تُنْصُرٰانِ تَنْصُرُونَ تَنْصُرِينَ تَنْصُرٰانِ

ئيلحاقمان كردن به ئاخريەوە گەڕا بە تَنْصرٰانِ.

«يَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، تەبدیلی (ت) تیمان کرد بە (ی) یی وە نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنث بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە نونی ضمیر موقتضی سکونی ماقبلی بوو، ماقبلەکەمان ساکن کرد گەڕا بە يَنْصُرْنَ.

يَنْصُرُ، يَنْصُرٰانِ، يَنْصُرونَ، تَنْصُرُ، تَنْصرٰان، يَنْصُرنَ ـ صیغەکانی غائب.

«تَنْصُرُ» بۆ مفردی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی يَنْصُرُ بوو، تبدیلی (ی) ییکەمان کرد بە (ت) تێ گەڕا بە تَنْصُرُ.

«تُنْصُرٰانِ» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو، وە (ن) نون عەلامەتی ئیعراب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە تَنْصُرٰانِ.

«تَنْصُرُونَ» بۆ جەمعی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، واو ضمیری فاعلی جمعی مذکر بووە، وە (ن) نون عەلامەتی ئیعراب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە تَنْصرُونَ.

«تَنْصُرِينَ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، (ی) یێ ضمیری فاعلی مفردی مؤنثی مخاطب بوو وە (ن) نون عەلامەتی ئیعراب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە (ی) یێ موقتضی کسرەی ماقبلی بوو، ماقبلەکەمان مکسور کرد گەڕا بە تَنْصرِينَ.

«تَنْصُرٰانِ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب ئەصڵەکەی تَنْصُرِينَ بوو، ئەلف

تَنْصُرْنَ أَنْصُرُ نَنْصُرُ

ضمیری فاعلی تثنیه بوو ئیلحاقمان کرد به ئاخریەوە، پاش حەذفی (ی) یێ فاعلی مفردی مؤنث، ئەلف موقتضی فتحەی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان مفتوح کرد وە تەبدیلی فەتحەی نونی ئیعرابەکەمان کرد بە کەسرە لەبەر موافقەی باقی تثنیەکان گەڕا بە تَنْصُرَانِ.

«تَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب ئەصڵەکەی تَنْصُرِينَ بوو، حەذفی عەلامەتی مفردی مؤنثمان کرد لەگەڵ نونی ئیعرابا، وە (نون) ضمیری فاعلی جەمعی مؤنثی مخاطب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، نونی ضمیر موقتضی سکونی ماقبلی بوو، ماقبلەکەمان ساکن کرد گەڕا بە تَنْصُرْنَ.

تَنْصُرُ، تَنْصُرَانِ، تَنْصُرُونَ، تَنْصُرِينَ، تَنْصُرَانِ، تَنْصُرْنَ، صیغەکانی مخاطب.

«أَنْصُرُ» بۆ متکلمی وحدە، ئەصڵەکەی يَنْصُرُ بوو تبدیلی (ی) یێ کەمان بە همزەی مفتوحە گەڕا أَنصر.

«نَنْصُرُ» بۆ متکلمی مع‌الغیر، ئەصڵەکەی ینصر بوو، تبدیلی (ی) یێ کەمان کرد بە (ن) نون گەڕا بە نَنْصُرُ.

أَنْصُرُ، نَنْصُرُ، صیغەکانی متکلم.

وَ قِسْ عَلَى هٰذٰا يَضْرِبُ وَ يَعْلَمُ وَ يُدَخْرِجُ وَ يُفَرِّجُ وَ يُقٰاتِلُ وَ يَتَكَسَّرُ وَ يَتَبٰاعَدُ وَ يَنْقَطِعُ وَ يَجْتَمِعُ وَ يَحْمَرُّ وَ يَحْمٰارُّ وَ يَسْتَخْرِجُ وَ يَعْشَوْشِبُ وَ يَقْعَنْسِسُ وَ يَسْلَنْقىٰ وَ يَتَدَحْرَجُ و يَحْرَنْجَمُ وَ يَقْشَعِرُّ

تو قیاس بکه لەسەر يَنْصُرُ له دروستکردنی صیغەکانی‌تر له بنافاعلی مضارعدا «يَضْرِبُ وَ يَعْلَمُ وَ يُدَخْرِجُ وَ يُفَرِّجُ وَ يُقٰاتِلُ وَ يَتَكَسَّرُ وَ يَتَبٰاعَدُ وَ يَنْقَطِعُ وَ يَجْتَمِعُ وَ يَحْمَرُّ وَ يَحْمٰارُّ وَ يَسْتَخْرِجُ وَ يَعْشَوْشِبُ وَ يَقْعَنْسِسُ وَ يَسْلَنْقىٰ وَ يَتَدَحْرَجُ و يَحْرَنْجَمُ وَ يَقْشَعِرُّ»

المبنى للمفعول من المضارع

وَ الْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مِنْهُ مَا كٰانَ حَرْفُ الْمُضٰارِعَةِ مِنْهُ مَضْمُوماً وَ مٰا قَبْلَ آخِرِهِ مَفْتُوحاً أَبَداً نحو: يُنْصَرُ وَ يُدَحْرَجُ وَ يُكْرَمُ و يُفَرَّحُ و يُقٰاتَلُ وَ يُسْتَخْرَجُ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْمُضٰارِعِ (مٰا) وَ (لاٰ) النّٰافِيتٰانِ وَ لاٰ تُغَيِّرٰانِ صِيغَتَهُ

«وَ الْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مِنْهُ» فعلی بنامفعول لە فعلی مضارع: «مَا كٰانَ حَرْفُ الْمُضٰارِعَةِ مِنْهُ مَضْمُوماً وَ مٰا قَبْلَ آخِرِهِ مَفْتُوحاً أَبَداً» فعلێکی وەهایەکە حەرفی مضارع لە وا مضموم بێ، وە ماقبلە ئاخرەکەی مفتوح بێ بە دەوام «نحو: يُنْصَرُ وَ يُدَحْرَجُ وَ يُكْرَمُ و يُفَرَّحُ و يُقٰاتَلُ وَ يُسْتَخْرَجُ» ئێستە ئەم فعلانە هەموو فعلی بنامفعول مضارعن هەرکام لەبابی خویا وە حەرفی مضارع لەوانا مضمومە، وە ماقبلە ئاخرەکەیان مفتوحە.

جا ئەصڵی يُنْصَرُ کە بنامفعولە يَنْصُرُ بوو، (ی) یێ حەرفی مضارع بوو مضمومان کرد وە ماقبلە ئاخرەکەمان مفتوح کرد گەڕا بە يُنْصَرُ، وە هەربەم جۆرەش باقی صیغەکانی تریش.

«وَ اعْلَمْ أَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْمُضٰارِعِ (مٰا) وَ (لاٰ) النّٰافِيتٰانِ» تۆ بزانە واقع ئەوەیە داخڵی فعلی مضارع ئەبێت (ما)ی نافیە و (لای) نافیە، «وَ لاٰ تُغَيِّرٰانِ صِيغَتَهُ» بەڵام ئەم دو حرفە صیغەی فعلەکە ناگۆڕن، وە حەذفی

تَقُولُ لاٰ يَنْصُرَ، لاٰ يَـنْصُرٰانِ، لاٰ يَـنْصُرُونَ، لاٰ تَـنْصُرُ، لاَ تَـنْصُرٰانِ، لاٰ يَنْصُرْنَ، لاَ تَنْصُرُ، لاَ تَنْصُرٰانِ، لاَ تَنْصُرُونَ، لاَ تَنْصُرِينَ، لاَ تَنْصُرٰانِ، لاَ تَنْصُرْنَ، لاَ أَنْصُرُ، لاَنَنْصُرُ.

المضارع المجزوم

وَ أَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُضٰارِعِ الْجٰازِمُ فَيَحْذِفُ حَرَكَةَ الْوٰاحِدِ

هیچی لێ ناکەن نە حرکە وە نە حەرف، بەڵام مەعناکەی ئەگۆڕن لە ئثباتەوە بۆ نەفی، وە لە بوونەوە بۆ نەبوون. «تَـقُولُ لاٰ يَـنْصُرُ، لاٰ يَـنْصُرٰانِ، لاٰ يَنصرون، لاٰ تَنْصُرُ، لاَ تَنْصُرٰانِ، لاٰ يَنْصُرْنَ، لاَ تَنْصُرُ، لاَ تَـنْصُرٰانِ، لاَ تَنْصُرُونَ، لاَ تَنْصُرِينَ، لاَ تَنْصُرٰانِ، لاَ تَنْصُرْنَ، لاَ أَنْصُرُ، لاَنَنْصُرُ».

ئەصڵی (لاٰ يَنْصُرُ) يَنْصُر بوو، مثبت بوو لای نافیەمان داخڵ کردە سەر عەمەلی نەکرد لە لفظا، بەڵام عەمەلی کرد لە مەعناکەیاکە مثبت بوو کردی بە منفی بۆیە لاٰ يَنْصُرُ، وە باقی صیغەکانیش لەسەر قیاسی لاینصر باس ئەکرێن.

«وَ أَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُضٰارِعِ الْجٰازِمُ» بزانە کە شأن و حاڵ وایە داخڵ ئەبێتە سەر فعلی مضارع عاملی جازم وەکو: لم وەلمّا وە لامی ئەمر وە لای ناهیە وە اِنْ وە مٰا وە باقی کەلیماتی شەرت.

«فَيَحْذِفُ حَرَكَةَ الْوٰاحِدِ» وە ئەو عاملە جازمە حەذفی حەرەکەی مفرەدی مذکر ئەکا لە غائب و مخاطب و متکلم.

وَ الْواحِدَةِ وَ نُونَ التَّثْنِيَةِ وَ الْجَمْعِ المُذَكَّرِ وَ الْواحِدَةِ الْمُخاطَبَةِ وَ لاَ يَحْذِفُ نُونَ جَماعَةِ الْمُؤَنَّثِ فَإِنَّهُ ضَمِيرٌ كَواوِ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ فَتَثْبُتُ عَلَى كُلِّ حالٍ تقول: لَمْ يَنْصُرْ لَمْ يَنْصُرا

«وَ الْواحِدَةِ» وە حەذفی حەرەکەی مفرەدی مؤنثی غائبیش ئەکا «وَ نُونَ التَّثْنِيَةِ وَ الْجَمْعِ المُذَكَّرِ وَ الْواحِدَةِ الْمُخاطَبَةِ» وە حەذفی نونی تثنیە و جەمعی مذکری غائب و مخاطب وە نونی مفردی مؤنث مخاطبیش ئەکات «وَ لاَ يَحْذِفُ نُونَ جَماعَةِ الْمُؤَنَّثِ فَإِنَّهُ ضَمِيرٌ كَواوِ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ فَتَثْبُتُ عَلَى كُلِّ حالٍ» بەڵام حەذفی نونی جەمعی مؤنث ناکا چە غائب چە مخاطب، چۆنکی ئەو نونە ضمیری فاعلە وەکوو واوی جەمعی مذکری غائب وە مخاطب. وە ئەمێنێتەوە بە دەوام عاملی لەسەر بێ یا نە «تقول: لَمْ يَنْصُرْ» تۆ ئەڵێت لەکاتی داخڵ بوونی عاملی جازم لەسەر يَنْصُرُ لَمْ يَنْصُرْ بە جەزمەی لام‌الفعل، ئەصڵەکەی يَنْصُرُ بوو مثبت بوو، لَمْ کە عاملی جازمە بوو داخڵمان کردە سەری عەمەلی کرد لە لفظا ئاخرەکەی مەجزوم کرد بە حەذفی حەرەکە، وە عەمەلی کرد لە مەعنادا بەم ڕەنگە مەعناکەی کە مثبت بوو نەفی کرد، لەپاش نقڵ کردنی لەزمانی حاڵ و ئیستقباڵە وە بۆ زەمانی ماضی گەڕا بە لَمْ يَنْصُرْ.

«لَمْ يَنْصُرا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرانِ بوو، مثبت بوو، لَمْ کە عاملی جازم بوو داخڵمان کردە سەری عەملی کرد لە لفظا حەذفی نونەکەی کرد، وە عەمەلی کرد لە مەعنایشا بەم ڕەنگە مەعناکەی کە مثبت بوو نەفی کرد، لەپاش نقڵی کە حاڵ و ئیستقباڵە وە بۆلای ماضی گەڕا بە لَمْ يَنْصُرا.

لَمْ يَنْصُرُوا لَمْ تَنْصُرْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ يَنْصُرْنَ لَمْ تَنْصُرْ لَمْ تَنْصُرَا

«لَمْ يَنْصُرُوا» بۆ جەمعی مذكری غائب ئەصڵەكەی يَنْصُرُونَ بوو، مثبت بوو، عاملی جازمەمان داخڵ كردە سەری، حەذفی نونەكەی كرد، وە نفی مەعناكەی كرد لە ماضیداگەڕا بە لَمْ يَنْصُرُوا.

«لَمْ تَنْصُرْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵەكەی تَنْصُرُ بوو مثبت بوو، عاملی جازمەمان داخڵ كردە سەری حەذفی حەرەكەی كرد وە نفی مەعناكەی كرد لە ماضیداگەڕا بە لَمْ تَنْصُرْ.

«لَمْ تَنْصُرَا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب ئەصڵەكەی تَنْصُرَانِ بوو مثبت بوو عاملی جاذممان داخڵ كردە سەری حەذفی نونەكەی كرد و نەفی مەعناكەی كرد لەماضیداگەڕا بە لَمْ تَنْصُرَا.

«لَمْ يَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب ئەصڵەكەی يَنْصُرْنَ بوو، مثبت بوو، عاملی جازممان داخل كردە سەری عەمەلی نەكرد لە لفظا چونكی نون ضمیری فاعلە و حذف ناكریٚ بەلاٚم عەمەلی كرد لە مەعنادا بەم ڕەنگە نەفی مەعناكەی كرد لە ماضیداگەڕا لە لَمْ يَنْصُرْنَ.

«لَمْ تَنْصُرْ» بۆ مفردی مذكری مخاطب ئەصڵەكەی تَنْصُرُ بوو، مثبت بوو عاملی جازممان داخل كردە سەری عەمەلی كرد لە لفظا و حەذفی حەرەكەی ئاخرەكەی وە نەفی مەعناكەی كرد لە ماضیداگەڕا بە لَمْ تَنْصُرْ.

«لَمْ تَنْصُرَا» بۆ تثنیەی مذكری مخاطب، ئەصڵەكەی تَنْصُرَانِ بوو مثبت بوو، عاملی جازممان داخل كردە سەری حەذفی نونەكەو نفی مەعناكەی كرد لە ماضیداگەڕا بە لَمْ تَنْصُرَا.

لَمْ تَنْصُرُوا لَمْ تَنْصُرِی لَمْ تَنْصُرَا لَمْ تَنْصُرْنَ لَمْ أَنْصُرْ لَمْ نَنْصُرْ

«لَمْ تَنْصُرُوا» بۆ جەمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرون بوو، مثبت بوو، عاملی جازممان داخڵ کردە سەری حەذفی نونەکەو نفی مەعناکەی کرد لە ماضیدا گەڕا بە لَمْ تَنْصُرُوا.

«لَمْ تَنْصُرِی» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرِینَ بوو مثبت بوو، عاملی جازممان داخڵ کردە سەری حەذفی نونەکەو نفی مەعناکەی کرد لە ماضیدا گەڕا بە لَمْ تَنْصُرِي.

«لَمْ تَنْصُرَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرَان بوو، مثبت بوو، عاملی جازممان داخڵ کردە سەری حەذفی نونەکە و نفی مەعناکەی کرد لە ماضیدا گەڕا بە لَمْ تَنْصُرَا.

«لَمْ تَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرنَ بوو، مثبت بوو، عاملی جازممان داخڵ کردە سەری عەمەلی نەکرد لە لفظا، چۆنکی نون ضمیری فاعله و حذف ناکری، بەڵام عەمەلی کرد لە مەعنادا بەم ڕەنگە نفی مەعناکەی کرد لە ماضیدا گەڕا بە لم تَنْصُرْنَ.

«لَمْ أَنْصُرْ» بۆ متکلمی وحدە، ئەصڵەکەی أَنْصُرُ بوو، مثبت بوو، عاملی جازممان داخڵ کردە سەری، حەذفی حەرەکەی ئاخرەکەی کرد، وە نفی مەعناکەی کرد لە ماضیدا گەڕا بە لَمْ أَنْصُرْ.

«لَمْ نَنْصُرْ» بۆ متکلمی مع‌الغیر، ئەصڵەکەی نَنْصُرُ بوو، مثبت بوو، عاملی جازممان داخڵ کردە سەری، حەذفی حەرەکەی ئاخرەکەی کرد، وە نفی مەعناکەی کرد لە ماضیدا گەڕا بە لَمْ نَنْصُرْ.

المضارع المنصوب

وَ اَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُضٰارِعِ النّٰاصِبُ فَيُبَدِّلُ مِنَ الضَّمَةِ فَتْحَةً وَ يُسْقِطُ النُّونٰاتِ سِوٰى نُونِ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ لِأَنَّهُ ضَمِيرٌ كَالْوٰاوِ فِى جَمْعِ الْمُذَكَّرِ تقول: لَنْ يَنْصُرَ لَنْ يَنْصُرٰا

«**وَ اَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُضٰارِعِ النّٰاصِبُ**» وه بزانن شأن و حاڵ وایه داخڵ ئەبێته سەر فعلی مضارع عاملی ناصبه وەکوو: ـ **أَنْ، لَنْ، كَيْ، اِذَن** «**فَيُبَدِّلُ مِنَ الضَّمَةِ فَتْحَةً**» جا ئەو عامله ناصبه عەمەل ئەکات له لفظا بەم ڕەنگه ضمەی ئاخری مفردەکان ئەگۆڕی به فتحه. «**وَ يُسْقِطُ النُّونٰاتِ**» وه هەموو نونەکانی ئاخری فعلەکان حذف ئەکا «**سِوٰى نُونِ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ لِأَنَّهُ ضَمِيرٌ كَالْوٰاوِ فِى جَمْعِ الْمُذَكَّرِ**» بێجگه نونی جەمعی مؤنث نەبێ چه غائب چه مخاطب لەبەر ئەوەکە ئەو نونه ضمیری فاعله وەکوو واوی جەمعی مذکری غائب وه مخاطب هەر ئەمێنێتەوه «**تقول: لَنْ يَنْصُرَ**» جاتۆ ئەڵێیت لەکاتی داخڵ‌کردنی عاملی ناصبه لەسەر فعلی مضارع.

«**لَنْ يَنْصُرَ**» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵەکەی **يَنْصُرُ** بوو مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ کرده سەری عەمەلی کرد له لفظا تەبدیلی ضمەی کرد به فەتحه، وه له معنایشا بەم ڕەنگه نفی معناکەی کرد به تأکید له مستقبلاگەڕا به **لَنْ يَنْصُرَ**.

«**لَنْ يَنْصُرٰا**» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی **يَنْصُرٰانِ** بوو، مثبت

لَنْ يَنْصُرُوا لَنْ تَنْصُرَ لَنْ تَنْصُرَا لَنْ يَنْصُرْنَ لَنْ تَنْصُرَ لَنْ تَنْصُرَا

بوو، عاملی نصبەمان داخڵ کردە سەری حەذفی نون وە نەفی مەعناکەی کرد لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ يَنْصُرَا.

«لَنْ يَنْصُرُوا» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرُونَ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ کردە سەری حەذفی نون وە نەفی مەعناکەی کرد لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ يَنْصُرُوا.

«لَنْ تَنْصُرَ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ کردە سەری تەبدیلی ضمەی کرد بە فەتحە، وە نەفی مەعناکەی کرد لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ تَنْصُرَ.

«لَنْ تَنْصُرَا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی تَنْصُرَانِ بوو، مثبت بوو، عاملی نەصبەمان داخڵ کردە سەری حەذفی نونەکەو نەفی مەعناکەی کرد لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ تَنْصُرَا.

«لَنْ يَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب ئەصڵەکەی يَنْصُرْنَ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان، داخڵ کردە سەری عەملی نەکرد لە لفظاوە حەذفی نونەکەی نەکرد، چۆنکی ضمیری فاعل بوو، بەڵام عەملی کرد لەمعنادا وە نفی معناکەی کرد لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ يَنْصُرْنَ.

«لَنْ تَنْصُرَ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ کردە سەری، تبدیلی ضمەی کرد بە فتحە، وە نەفی معناکەی کرد بە تأکید لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ تَنْصُرَ.

«لَنْ تَنْصُرَا» بۆ تثنیەی مذکری محاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرَانِ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ کردە سەری حەذفی نونەکەمان کرد، وە نەفی معناکەی کرد لە مستقبلاگەڕا بە لَنْ تَنْصُرَا.

لَنْ تَنْصُرُوا لَنْ تَنْصُرِى لَنْ تَنْصُرا لَنْ تَنْصُرْنَ لَنْ أَنْصُرَ لَنْ نَنْصُرَ

«لَنْ تَنْصُرُوا» بۆ جەمعی مذكری مخاطب، ئەصڵەكەی تَنْصُرُونَ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ كردە سەری حەذفی نون، و نەفی معناكەی كرد گەڕا بە لَنْ تَنْصُرُوا.

«لَنْ تَنْصُرِى» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەكەی تَنْصُرِينَ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ كردە سەری حەذفی نون وە نەفی معناكەی كرد گەڕا بە لَنْ تَنْصُرِي.

«لَنْ تَنْصُرا» بۆ تثنيەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەكەی تَنْصُرانِ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ كردە سەری حەذفی نون وە نەفی معناكەی كرد گەڕا بە لَنْ تَنْصُرا.

«لَنْ تَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەكەی تَنْصُرْنَ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ كردە سەری عەملی نەكرد لە لفظا، وە حەذفی نونەكەی نەكرد چۆنكی فاعل بوو، بەڵام لە معنادا عەملی كرد وە نەفی مەعناكەی كرد لە مستقبلا گەڕا بە لَنْ تَنْصُرْنَ.

«لَنْ أَنْصُرَ» بۆ موتكلمی وحدە، ئەصڵەكەی أَنْصُرُ بوو مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ كردە سەری تبديلی ضمەی كرد بە فەتحە، وە نەفی معناكەی كرد گەڕا بە لَنْ أَنْصُرَ.

«لَنْ نَنْصُرَ» بۆ موتكلمی مع‌الغير، ئەصڵەكەی نَنْصُرُ بوو، مثبت بوو، عاملی نصبەمان داخڵ كردە سەری تبديلی ضمەی كرد بە فەتحە، وە نەفی معناكەی كرد گەڕا بە لَنْ نَنْصُرَ.

وَ مِنَ الْجَوازِمِ لامُ الْغائِبِ تَقُولُ لِيَنْصُرْ لِيَنْصُرا لِيَنْصُرُوا لِتَنْصُرْ

«وَ مِنَ الْجَوازِمِ لامُ الْغائِبِ» وە لە عواملی جازمەیە لامی ئەمری غائب، کە فعلی مضارع مجزوم ئەکات بە حەذفی حەرەکەی مفردات، وە نونی تثنیە وە جەمع وە مفردی مؤنثی مخاطب الاّ = بیجگە = لە دو نونی جەمعی مؤنث نەبێ.

«تَقُولُ لِيَنْصُرْ» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرُ بوو، لامی ئەمرمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە جەزمەی ئاخرەکەی بە حەذفی حەرکە، وە عەملی کرد لە معنادا بەم ڕەنگە ئەو فعلە کە بۆ ئەخبار بوو کردی بە فعلی طلب گەڕا بە لِيَنْصُرْ.

«لِيَنْصُرا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرانِ بوو، لامی ئەمرمان داخل کردە سەری حەذفی نونی ئاخرەکەی کرد، وە لە معنای ئەخبارەوە گویزرایەوە بۆ طلب، گەڕا بە لِيَنْصُرا.

«لِيَنْصُرُوا» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرُونَ بوو، لامی ئەمرمان، داخڵ کردە سەری حەذفی نونی کرد، وە معنای فعلەکە لە ئەخبارەوە گۆڕی بۆ طلب، گەڕا بە لِيَنْصُرُوا.

«لِتَنْصُرْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی، تَنْصُرُ بوو، لامی ئەمرمان داخڵ کردە سەری حەذفی حەرەکەی کرد وە معنای فعلەکەی لە ئەخبارەوە گۆڕی بۆ طلب، گەڕا بە لِتَنْصُرْ.

لِتَنْصُرْا لَيَنْصُرْنَ لِأَنْصُرْ لِنَنْصُرْ

«لِتَنْصُرْا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی تَـنْصُرْانِ بـوو، لامـی ئەمرمان داخڵ کردە سەری حەذفی نونەکەی کرد، وە معناکەی فعلەکەی لە ئەخبارەوە گوڕی بۆ طلب، گەڕا بە لَتَنْصُرْا.

«لَیَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی یَنْصُرْنَ بوو، لامـی ئەمرمان داخل کردە سەری، عەملی نەکرد لە لفظا وە نـونەکـەی حـذف نەکرد چۆنکی ضمیری فاعل بوو بەڵام عەملی کرد لە معنادا فعلەکەی لە ئەخبارەوە گۆڕی بۆ طلب گەڕا بە لِیَنْصُرْنَ.

«لِأَنْصُرْ» بۆ موتکلمی وحدە، ئەصڵەکەی أَنْصُرُ بوو، لامی ئـەمرمان داخڵ کردە سەری حەذفی حەرەکەی کرد وە معنای فعلەکەی گـۆڕی لە ئەخبارەوە بۆ طلب گەڕا بە لِأَنْصُرْ.

«لِنَنْصُرْ» بۆ موتکلەمی مع‌الغیر، ئەسڵەکەی نَنْصُرْ بوو، لامی ئەمرمان داخڵ کردە سەری حەزفی حەرەکەی ئاخرەکەی کرد، وە معنای فعلەکەی لە ئەخبارەوە گۆڕی بۆ طلب، گەڕا بە لِنَنْصُرْ.

قەولی مصنف کە فەرمووی: «لام أمر الغائب» بۆ ئیحتیرازە لە داخڵ بوونی لامی ئەمر لەسەر فعلی مـخاطب لە بـنا فـاعل‌دا، وەکـو: لِـتَنْصُرْ، لِتَنْصُرْا لەبەر ئەوە کە ئەمر لە مخاطب صیغەی تیابەتی هەیەکە فعلی أمر بە صیغەیە وەکوو لە مەولا باسی ئەکەین، بەڵام ئەبێ ئەو مخاطبە کە لامـی ناچێتە سەر فعلی مخاطبی بنافاعل بێ ئەگەرنا لامی ئەمر داخڵ ئەبێتە سەر مخاطبی بنامفعول لەبەر ئەوە کە ئەمری مخاطبی بنامفعوول والە حوکمی ئەمری غائب‌دا.

وَقِسْ عَلَى هٰذٰا لِيَضْرِبْ وَ لِيَعْلَمْ وَ لِيُدَحْرِجْ وَ لِيُكْرِمْ وَ لِـيُفَرِّحْ وَ غَيْرَهٰا وَ مِنْهٰا لا النّٰاهِيَةُ تقول لاٰ يَنْصُرْ لاٰ يَنْصُرٰا

ئێستە لِتُنْصَرْ بە صیغەی بنامفعول والە حوکمی لِيَنْصُرْكَ فلانٌ هەر وەها داخڵ بوونی لامی ئەمر لەسەر فعلی موتکلم لەبەر ئەوەیە کە ئەمر لە موتکلم والە حوکمی ئەمری غائب‌دا، ئێستە لأنصر والە حوکمی «لِيُطْلُبْ فُلاٰنٌ مِنِّي النَّصْرَ حَتّٰى أَنْصُرَهُ» وە لِنَنْصُرْ والە حوکمی «لِيَطلُبْ فلانٌ مِنّٰا النَّصْرَ حَتّٰى نَنْصُرَهُ».

«وَقِسْ عَلَى هٰذٰا لِيَضْرِبْ وَ لِيَعْلَمْ وَ لِيُدَحْرِجْ وَ لِيُكْرِمْ وَ لِيُفَرِّحْ وَ غَيْرَهٰا» یانی تۆ قیاس بکە لەسەر معاملەی ئەمری غائبی مضارعی بابی ئـەوەڵ، ئـەمری غـائبی ئـەم بـابانە و غـیری ئـەوانیش کـە هـەموو لە دروستکردنا وەکوو یەک وایە.

«وَ مِنْهٰا لا النّٰاهِيَةُ» لە جوملەی ئەو عـاملانەیە کـە عـەمەلی جـزمە ئەکەن (لا)ی ناهیە کە دانراوە لە بۆ طلبی تەرک لە هەموو فاعلێ غائب بێ یا مخاطب بێ یا موتکلم مذکر بێ یا مؤنث: «تقول لاٰ يَنْصُرْ» جا تۆ ئەڵێی لاٰ يَنْصُرْ بۆ نەهی لە مفردی مذکری غائب ئەصڵەکەی يَـنْصُرُ بـوو لای ناهیەمان داخڵ کردە سـەری عـەملی کـرد لە لفـظا حـەذفی حـەرەکـەی ئاخرەکەی کرد، وە لە معنایشا چۆنکی ئەو فعلەی گۆڕی لە ئەخبارەوە بۆ انشایانی بۆ انشای طلبی فعل لە مفردی مذکری غائب، گەڕا بە لاٰ يَنْصُرْ.

«لاٰ يَنْصُرٰا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرٰانِ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا کە حەذفی نونەکەی کرد، وە لە مەعنادا فعلەکەی گۆڕی لە ئەخبارەوە بۆ انشای طلبی تەرکی فـعل

لاٰ يَنْصُروُا لاٰ تَنْصُرْ لاٰ تَنْصُرا لاٰ يَنْصُرْنَ لاٰ تَنْصُرْ

گەڕا بە لاٰ يَنْصُرا.

«لاٰ يَنْصُروُا» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرُونَ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی نون، وە لە مەعنادا فعلەکەی گۆڕی لە ئەخبارەوە بۆ انشا گەڕا بە لاٰ يَنْصُرُوا.

«لاٰ تَنْصُرْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی حەرەکەی ئاخرەکەی، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی مەعناکەی لە ئەخبارەوە بۆ طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لاٰ تَنْصُرْ.

«لاٰ تَنْصُرا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی تَنْصُرانِ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی نون، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی مەعناکەی لە ئەخبارەوە بۆ طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لا تَنْصُرا.

«لاٰ يَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی يَنْصُرْنَ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەمەلی نەکرد لە لفظا بە حەذفی نون لەبەر ئەوە ضمیری فاعل بوو حەذف ناکری، بەڵام عەملی کرد لە مەعنادا، مەعناکەی گۆڕی لە ئەخبارەوە بۆ طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لاٰ يَنْصُرْنَ.

«لاٰ تَنْصُرْ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرُ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی حەرەکەی ئاخرەکەی، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی لە ئەخبارەوە بۆ طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لاٰ تَنْصُرْ.

لاٰ تَنْصُرٰا لاٰ تَنْصُرُوا لاَ تَنْصُرِی لاٰ تَنْصُرٰا لاٰ تَنْصُرْنَ

«لاٰ تَنْصُرٰا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرٰانِ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی نون، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی مەعنای فعلەکە لە ئەخبارەوە بۆ طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لاَ تَنْصُرٰا.

«لاٰ تَنْصُرُوا» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرونَ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظ بە حەذفی نونەکەی، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی لە ئەخبارەوە بۆ انشا وە طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لا تَنْصُرُوا.

«لاَ تَنْصُرِی» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرِینَ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی نون، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی لە ئەخبارەوە بۆ انشا گەڕا بە لاٰ تَنْصُرِی.

«لاٰ تَنْصُرٰا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُران بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی کرد لە لفظا بە حەذفی نون، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی مەعناکەی لە ئەخبارەوە بۆ انشاوە طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لا تَنْصُرٰا.

«لاٰ تَنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرْنَ بوو، لای ناهیەمان داخڵ کردە سەری عەملی نەکرد لە لفظا بە حەذفی نون چۆنکە ضمیری فاعل بوو حذف ناکری، بەلاّم عەملی کرد لە مەعنادا بەگۆڕینی لە ئەخبارەوە بو انشاوە طلبی تەرکی فعل گەڕا بە لاَ تَنْصُرْنَ.

لاٰ أَنْصُرْ لاٰ نَنْصُرْ وَ هٰكَذٰا قِيٰاسُ سٰائِرِ الْأَمْثَلَةِ

«لاٰ أَنْصُرْ» بۆ موتكلمی وحده، ئەصڵەكەی أَنْصُرُ بوو، لای ناهیەمان داخڵ كردە سەری عەملی كرد لە لفظا بە حەذفی حەرەكەی ئاخرەكەی، وە لە مەعنادا بە گۆڕینی مەعنای فعلەكە لە ئەخبارەوە بۆ انشا. وە طلبی تەرک فعل گەڕا بە لاٰ أَنْصُرْ

«لاٰ نَنْصُرْ» بۆ موتكلمی مع‌الغیر، ئەصڵەكەی نَنْصُرُ بوو، لای ناهیەمان داخڵ كردە سەری عەمەلی كرد لە لفظا بە حەذفی حەرەكەی ئاخرەكەی وە لە مەعنادا بە گۆڕینی لە ئەخبارەوە بو انشاء وە طلبی تەركی فعل گەڕا بە لاَ نَنْصُرْ.

«وَ هٰكَذٰا قِيٰاسُ سٰائِرِ الْأَمْثَلَةِ» وەكوو دارِشتنی صیغەی نەهی وایە لە مضارعی بابی ئەوەڵ یاسای دارِشتنی لە باقی بابەكانا. جا لەبەر ئەوە ئەمر كردن بە فعل بە دو جورە: ـ یەكەم: ئەمرە بە هوی داخڵ كردنی لام لەسەر فعلی مضارع، وە ئەمە ڕابورد. دوهەم: ئەمر كردنە بە گۆڕینی صیغەی فعلی مضارعی مخاطب. مصنف ویستی باسی ئەمەش بكات وە فەرموی: ـ

أنواع فعل الأمر «الأمر بالصيغة»

وَ أَمَّا الْأَمْرُ بِالصّيغَةِ فَهُوَ أَمْرُ الْحاضِرِ وَ هُوَ جارٍ عَلىَ لَفْظِ الْمُضارِعِ الْمَجْزُومِ فِي حَذْفِ الْحَرَكاتِ وَ النُّونِ فَإِنْ كانَ ما بَعْدَ حَرْفِ الْمُضارِعِ مِنْهُ مُتَحَرِّكاً فَتُسْقِطُ مِنْهُ حَرْفَ الْمُضارِعَةِ وَ تَأْتِي بِصُورَةِ الْباقِي مَجْزُوماً فَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْمُخاطَبِ مِنْ تُدَحْرِجُ دَحْرِجْ

«وَ أَمَّا الْأَمْرُ بِالصّيغَةِ فَهُوَ أَمْرُ الْحاضِرِ» یانی ئەما ئەمر کردن بە فعل بە هۆی نەفسی صیغەی فعلەوە نەک بە هۆی لام ئەوە ئەمرێکە ڕو بکاتە شخصی مخاطب. «وَ هُوَ جارٍ على لَفْظِ الْمُضارِعِ الْمَجْزُومِ فِي حَذْفِ الْحَرَكاتِ وَ النُّونِ».وە ئەو ئەمری بە صیغە ئەکەوێتە شوێنی فعلی مضارعی مجزوم وە لەسەر یاسای ئەو ئەبێ لە حەذفی حەرەکاتی ئاخری مفردە سالمەکانا ئیلاً مفردی مؤنثی مخاطب، وە لامالفعلی مفردە معتلەکان، وە لە حەذفی نونی مفرەدی مؤنثی مخاطب وە تثنیە و جەمعەکان ئیللا نونی جەمعی مؤنثی غائب وە جەمعی مؤنثی مخاطب.

«فَإِنْ كانَ ما بَعْدَ حَرْفِ الْمُضارِعِ مِنْهُ مُتَحَرِّكاً» جا ئەگەر مابعدی حەرفە مضارعەکە متحرک بوو. «فَتُسْقِطُ مِنْهُ حَرْفَ الْمُضارِعَةِ» ئەو یاسا ئەمەیە کە حەرفە مضارعەکە لابیەی لە ئەوەڵی فعلەکە «وَ تَأْتِي بِصُورَةِ الْباقِي مَجْزُوماً» وە تلفظ بە سورەتی باقیماندەی فعلە مضارعەکە بە مەجزومی بە حەذفی حەرەکە یا لامالفعل یا نونی تثنیە و جەمع یا بەبێ

دَحْرِجْ دَحْرِجَا دَحْرِجُوا دَحْرِجِي دَحْرِجَا

حەذف وەکوو لە جەمعە مؤنثەکانا «فَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْمُخَاطَبِ مِنْ تُدَحْرِجُ دَحْرِجْ» جا تۆ ئەڵێیت لە دروستکردنی ئەمری بە صیغە لە رباعی مجردا وەکوو تُدَحْرِجُ.

«دَحْرِجْ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەمرە لە تُدَحْرِجُ (ت) تێ حەرف مضارع بوو، حەذفمان کرد مابعدەکەی متحرک بوو، ابتدامان پێ کرد ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی حەرەکە گەڕا بە دَحْرِجْ.

«دَحْرِجَا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەمرە لە تُدَحْرِجَانِ (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدی حەرفی مضارع متحرک بوو ابتدامان پێکرد ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە دَحْرِجَا.

«دَحْرِجُوا» بۆ جەمعی مذکری مخاطب، ئەمرە لە تدحرجون، (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نونەکە گەڕا بە دَحْرِجُوا.

«دَحْرِجِي» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب ئەمرە لە تُدَحْرِجِينَ، (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە دَحْرِجِي.

«دَحْرِجَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب ئەمرە لە تُدَحْرِجَانِ (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدامان پێ کرد ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە دَحْرِجَا.

دَحْرِجْنَ وَ هٰكَذا فَرِّحْ وَ قاتِلْ وَ تَكَسَّرْ وَ تَباعَدْ وَ تَدَحْرَجْ وَ اِنْ كانَ ما بَعْدَ حَرْفِ الْمُضارِعَةِ ساكِناً فَتَحْذِفُ مِنْهُ حَرْفَ الْمُضارِعَةِ وَ تَأْتِي بِصُورَةِ الْباقي مَجْزُوماً مَزِيداً في أَوَّلِهِ هَمْزَةَ وَصْلٍ مَكسُورَةً اِلاَّ أَنْ يَكُونَ عَيْنُ فِعْلِ الْمُضارِعِ مِنْهُ مَضْمُوماً فَتَضُمُّها

«دَحْرِجْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تُدَحْرِجْنَ بوو، (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدامان پێکرد ئاخرەکەمان مجزوم نەکرد بە حەذفی نون لەبەر ئەوە نون ضمیری فاعل جەمعە وە حەذف ناکرێ گەڕا بە دَحْرِجْنَ.

«وَ هٰكَذا فَرِّحْ وَ قاتِلْ وَ تَكَسَّرْ وَ تَباعَدْ وَ تَدَحْرَجْ» هەر وەکوو دَحْرِجْ وەهایە لە دروستکردنا هەر ئەمرێ کە مابعدی حەرفی مضارعەکەی متحرک بێ وەکوو ئەمری بابی تفعلیل وە مفاعلە وە تفعُّل.

«وَ اِنْ كانَ ما بَعْدَ حَرْفِ الْمُضارِعَةِ ساكِناً» عەطفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی: فَاِنْ كانَ ما بَعْدَ حَرفَ الْمُضارَعة مُتحرِكاً. یانێ ئەگەر مابعدی حەرفی مضارعەکە ساکن بوو «فَتَحْذِفُ مِنْهُ حَرْفَ الْمُضارِعَةِ وَ تَأْتِي بِصُورَةِ الْباقي مَجْزُوماً» ئەوە تۆ حەزفی حەرفی مضارعەکەی لێ ئەکەی وە تلفظ ئەکەی بە صورەتی ئەوە کە ماوەتەوە لە مضارعە کە بە مجزومی بەو یاسایەی کەوتمان «مَزِيداً في أَوَّلِهِ هَمْزَةَ وَصْلٍ مَكسُورَةً» لە حالێکدا زیاد بکرێ لە ئەوەڵی ئەو فعلە مضارعە وە هەمزەی وەصڵی مکسورە لەبەر دەفعی ابتدا بە ساکن. «اِلاَّ أَنْ يَكُونَ عَيْنُ

فَتَقُولُ اُنْصُرْ اُنْصُرا اُنْصُرُوا اُنْصُرِي

فِعْلِ الْمُضارِعِ مِنْهُ مَضْمُوماً» مەگەر کاتێ کە عین‌الفعلی ئەو مضارعە مضموم بێ وەکو: تَنْصُرُ وە تَحْسُنُ «فَتَضُمُّهٰا» ئەوە لەو کاتەدا ئەو هەمزە وەصڵە مضموم ئەکەی لەبەر مناسبەی ضمەی عین‌الفعلەکەی «فَتَقُولُ اُنْصُرْ» جا تۆ ئەڵێیت لەکاتی دروستکردنی ئەمری بە صیغە لە مضارعی بابی ئەوەڵ لە ثلاثی مجرّد اُنْصُرْ ئەمرە لە تَنْصُرُ (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیەوە بە هەمزەی وەصڵی مضمومە لەبەر مناسبەی ضمەی عین‌الفعلەکەی وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی حەرەکەگەڕا بە اُنْصُرْ.

«اُنْصُرا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب ئەمرە لە تَنْصُرانِ (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیەوە بە هەمزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اُنْصُرا.

«اُنْصُرُوا» بۆ جەمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرُونَ بوو، (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد وە هاتین لە ئەوەڵیەوە بە هەمزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اُنْصُرُوا.

«اُنْصُرِي» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب ئەمرە لە تَنْصُرِينَ، (ت) تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیەوە بە هەمزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اُنْصُرِي.

أُنْصُرَا أُنْصُرْنَ وَ كَذٰلِكَ اِضْرِبْ وَ اِعْلَمْ وَ اِنْقَطِعْ وَ اِجْتَمِعْ وَ اِسْتَخْرِجْ

«أُنْصُرَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، ئەمرە لە تَنْصُرَانِ، (ت) تـیّ کـە حەرفی مضارع بوو حەذفمان کـرد، وە هـاتین لە ئـەوەڵیەوە بـە هـەمزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حـەذفی نـون گـەڕا بـە أُنْصُرَا.

«أُنْصُرْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَنْصُرْنَ بوو، (ت) تیّ کە حـەرفی مـضارع بـوو حـەذفمان کـرد، وە هـاتین لە ئـەوەڵیەوە بـە هەمزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخرەکەمان مجزوم نەکرد بە حەذفی نون چۆنکە ضمیری فاعلی جەمعی مؤنثە وە حەذف ناکریّ گەڕا بە أُنْصُرْنَ.

«وَ كَذٰلِكَ اِضْرِبْ وَ اِعْلَمْ وَ اِنْقَطِعْ وَ اِجْـتَمِعْ وَ اِسْـتَخْرِجْ» یـانی وەکوو دروستکردنی صیغەی ئـەمری مـخاطبە لە أُنْـصُرْ کـە مـابعدی حەرفی مضارعەکـەی تـیّدا سـاکـنە. دروستکـردنی ئـەمر لەهـەر فـعلە مضارعیّ کە مابعدی حەرفە مضارعە لە وا ساکن بیّ وەکوو اِضْرِبْ وەهاو ویّنەکانی.

جا لەبەر ئەوە لەم شویّنا پرسیار کرا لە مصنّف کە تۆ بڕیارتداکە: هەر فعلیّ مابعدی حەرفی مضارعەکەی تیّدا ساکن بیّ، ئەوە لە پاش حەذفی حەرفە مضارعەکە دییت لە ئەوەڵیەوە بە هەمزەی وەصڵی مکسورە، ئیللا لەو فعلانا کە عینالفعلەکەی مضموم بوو بیّ وەکوو تَنْصُرُ مع انـە تـۆ بـە خەلافی ئەو بڕیاری خۆتە هەمزەی ئەمری تکرم وە ویّـنەکـانیت مـفتوح

وَ فَتَحُوا هَمْزَةَ أَكْرِمْ بِناءً عَلَى الْأَصْلِ الْمَرْفُوضِ فَإِنَّ أَصْلَ تُكْرِمُ تُأَكْرِمُ
وَ اعْلَمْ انَّهُ اِذٰا اجْتَمَعَ تٰاءٰانِ في أَوَّلِ مُضٰارِعِ تَفَعَّلَ وَ تَفٰاعَلَ وَ تَفَعْلَلَ

کردوه، مصنف رحمه الله ـ جوابی ئەو پرسیارەی داوە، وە فەرمووی: «وَ فَتَحُوا هَمْزَةَ أَكْرِمْ بِناءً عَلَى الْأَصْلِ الْمَرْفُوضِ» عەرەب هەمزەی أمری تُكرِمُ یان مفتوح کرد وە، لەبەر بناو دروستکردنی لە فعلە مضارعە ئەصڵەکە ئەوەی لە ئیستعمال‌دا تەرک کراوە، وە حەرفی مضارعەکەیان حەذف کرد وە، جا لەبەر ئەوە مابعدی حەرفە مضارعەکە متحرک بووە ابتدایان پێ کرد وە «فَإِنَّ أَصْلَ تُكْرِمُ تُأَكْرِمُ» بە ڕاستی ئەصڵی تُكْرِمُ بێ همزە تُأَكْرِمُ بو لەگەڵ هەمزەی قطعی مفتوحەدا، وە لەپاش حەذفی حەرفە مضارعەکە چونکی مابعدەکەی متحرک بوو ابتدایان پێ کردوە، وە ئاخرەکەیان مجزوم کرد وە بە حەذفی حەرەکەی تاگەڕا بە أَكْرِمْ بە هەمزەی قطعی مفتوحە.

بناءً علیه دروستکردنی أَكْرِمْ بەر قاعدەی ئەوەڵ ئەکەوێ کە شامل بوو بۆ ئەمری دَحْرِجْ وَ فَرِّحْ وَ قٰاتِلْ وە بەر قاعدەی دوهەم ناکەوێ کە شاملە بۆ وێنەی اِضْرِبْ وَ اِعْلَمْ وە غەیری ئەوانیش.

جا لە کاتێک‌دا مصنّف لێ بویە وە لەباسی بنای ئەمری بە صیغە لە فعلی مضارع دەستی کرد بە باسی تخفیفی ئەو فعلە مضارعانە کە دو حەرفی (ت) تێ لە ئەوەڵیانەوە گرد ئەبنەوە.

مصنف فەرموی: «وَ اعْلَمْ انَّهُ اِذٰا اجْتَمَعَ تٰاءٰانِ فـي أَوَّلِ مُـضٰارِعِ تَفَعَّلَ وَ تَفٰاعَلَ وَ تَفَعْلَلَ» تۆ بزانەلە کاتێک دا دوو (ت) تێ گردبوو نەوە لە

فَيَجُوزُ اِثْبٰاتُهٰا نحو تَـتَجَنَّبُ وَ تَـتَقٰاتَلُ و تَـتَدَحْرَجُ وَ يَـجُوزُ حَـذْفُ اِحديٰهُمٰا تَخْفيفاً نحو فَأَنْتَ لَهُ تَصَدّىٰ وَ نٰاراً تَلَظّىٰ و تَنَزَلُ الْمَلٰئِكَةُ

ئەوەڵی مضارعی ئەم سێ بابانەدا، وەکو(شەش صیغەی مخاطب) وە (دو صیغەی مفردی مؤنث) وە (تثنیەی مؤنثی غائب).«فَيَجُوزُ اِثْبٰاتُهٰا نـحو تَتَجَنَّبُ وَ تَتَقٰاتَلُ و تَتَدَحْرَجُ»ئەوە دروستە هێشتنەوی هـەردو(ت) تـێ یەکەی وەکو ئیستە و تمان «وَ يَجُوزُ حَذْفُ اِحديٰهُمٰا تَخْفيفاً» وە دروستە حذفی یەکێ لەو دو (ت) تێ یە بۆسوک کردنی ئەو کـلمە لەسـەر زمـان «نحو فَأَنْتَ لَهُ تَصَدّىٰ» ئەصڵەکەی تَتَصَدّىٰ بوو حذفی یەکێ لەو دوو (ت) تێمانە کرد بۆ تخفیف گەڕا بە تَصَدّىٰ «وَ نٰاراً تَلَظّىٰ» ئەصڵە کـەی تَتَلَظّىٰ بوو یەکێ لە (ت) تێکانمان حذف کرد گەڕا بە تَلَظّىٰ و «و تَـنَزَلُ الْمَلٰئِكَةُ» ئە صلە کەی تَتَنَزَّلُ بوو، حذفی یەکی لە (ت) تێکانمان کرد گەڕا تَنَزَّلُ.

جائەگەر یەکێ پـرسیاری کـرد دەلیـلت چـی‌یە بـۆئەوە ئـەم صـێغانە مضارعن وە حذفی یەکێ لە(ت) تێ کانیان کراوە وە فعلی ماضی نین بـە یەک (ت) تێ لەسەر یاسای خویان؟

لە جوابیاندا بڵێ:ـ دەلیلم ئەمەیە ئەگـەر ئـەمانە فـعلی مـاضی بـونایە ئەخوێنرانە وە (تَـصَدَّيْتَ) بـۆ مـفردی مـذکری مـخاطب لە مـاضی‌دا بـە قرینەی ضمیری أَنتَ.وَ تَلَظَّتْ بۆ مفردی مؤنثی غائب بە (ت) تێ ی تأنیثی ساکنە وە بە قرینەی لفظی نٰاراً لە پێشە وەکە مؤنثە.و تَـنَزَّلَتْ بـۆ مـفردی مؤنثی غائب لە ماضی‌دا بە (ت) تێ ی تأنیثی سـاکـنە وە یـا خـود لەبـەر رعـــایەتی تـــأنیثی لفـــظی مـــلائکە لە دوایـەوە کـە مـؤنثی لفـظیە

وَ اعْلَمْ اَنَّهُ مَتىٰ كٰانَ فٰاءُ اِفْتَعَلَ صٰاداً أَو ضٰاداً أَو طاءً او ظٰاءاً قُلِبَتْ تٰائُهُ طٰاءاً فَتَقُولُ فِي بِنٰاءِ اِفْتَعَلَ مِنَ الصُّلْحِ اِصْطَلَحَ وَ مِنَ الضَّرْبِ اِضْطَرَبَ

یا خود تنزل به فتحەی لام‌الفعل له سەر عدم رعایەتی تأنیثه لفظی یه کەی.

جاپاش ڕزگار بوون له باسی حوکمی گردبونه وەی (ت) تێ لەو بابانەدا.دەستی کرد بە باسی بازێ قاعده و دەستور بۆبابی اِفْتِعٰال و فەرموی:«وَ اعْلَمْ اَنَّهُ مَتىٰ كٰانَ فٰاءُ اِفْتَعَلَ صٰاداً أَو ضٰاداً أَو طاءً او ظٰاءاً»بزانه کاتی که فاءالفعلی بابی افتعال یەکێ بوو لەو چوار حرفانه «قُلِبَتْ تٰائُهُ طٰاءاً» ئەوە قەلبی ئەو (ت) تێ بچو که زائده ئەکرێ بە جنسی فاء الفعله کەی «فَتَقُولُ فِي بِنٰاءِ اِفْتَعَلَ مِنَ الصُّلْحِ اِصْطَلَحَ» بۆ مفردی مذکری غائب له ماضی بابی افتعال دا، ئه صڵەکەی اِصْتَلَحَ بوو جاقەلبی (ت) تێ زائده کەمان کرد به طی گەورە گەڕا به اِصْطَلَحَ.هەر وەها دروسته قەلبی ئەو طێ گەرورە بکەی به صاد وە صادْ دەغم بکەی له صادا و بڵێی اِصَّلَحَ، بەڵام دروست نیه عەکسەکەی، چونکی صادله حروفی (صفیره) واته خاوەن ئاوازەی تیژه، وە قەلب ناکرێن به غیری خۆیان.

«وَ مِنَ الضَّرْبِ اِضْطَرَبَ» وە ئەڵێیت له دروست کردنی بابی افتعال له مادەی ضَرْب اِضْطَرَبَ ئەصڵەکەی اِضْتَرَبَ، قەلبی (ت) تێی زائدەی بچوکمان کرد به طی گەورە گەڕا به اِضْطَرَبَ، هەروا دروسته ئەوطێ گەورە بکەی به ضاد وە ضادلە ضادا دەغم بکەی وە بڵێیت اِضَّرَبَ، بەڵام عەکسه کەی دروست نیه چونکه حەوت حەرفەی (ضوی مشفر) دغم ناکرین له

وَ مِنَ الطَّرْدِ اِطَّرَدْ وَ مِنَ الظُّلمِ اِظْطَلَمَ وَ كَذٰلِکَ جَميعُ مُتَصَرِّفٰاتِهِ «نحو يَضْطَلِحُ و هو مُضْطَلِحٌ وَ ذٰالِکَ مُضْطَلَحٌ وَ اِضْطَلِحْ وَ لاَ تَضْطَلِحْ

خۆیانا بازێکیان کە بازیکیان دەی لە غەیری خۆیانا بە طریق الْاولی، دغم ناکرێن «وَ مِنَ الطَّرْدِ اِطَّرَدْ» بە تشدیدی طێ ئەصڵەکەی اِطْتَرَدَ بوو بە طێ ی گەورەی ئەصلی وە تێ ی بچوکی زائدە قەلبی تێ زائدە کەمان کرد بە وێنەی فاءالفعلە کەی ئەوەڵمان لە دوهە مدادەغم کرد گەڕا بە اِطَّرَدَ «وَ مِنَ الظُّلمِ اِظْطَلَمَ» تۆ ئەڵێیت لە دروست کردنی ماضی بابی افتعال لە ظلم اِظْطَلَمَ ئەصڵە کەی اِظْتَلَمَ بوقەلبی (ت) تێ زائدە کەمان کرد بە طێ گەورە گەڕا بە اِظْطَلَمَ وە دروستە قەلبی ظێ ی نوختەدار بکەی بە طێ ی بێ نوختە لە سەر قیاس وە دغمی طێ بکەی لە طێ داوە بڵێیت:اِطَّلم.وە دروستە قەلبی طێ ی بێ نوختە بکەی بە ظێ ی نوختەدار لە سەر خلافی قیاس وە ظێ دەغم بکەی لە ظێ دا، وە بڵێیت اِظَّلَمَ.«وَ كَذٰلِکَ جَميعُ مُتَصَرِّفٰاتِهِ» هەروا بە حوکمی تطبیقی قاعدەی ڕابردو کە قەلبی (ت) تێ یە لەهەموو مشتقاتی یەکە یەکەی ئەو چوار مادەداکەڕابوران «نحو يَضْطَلِحُ»کە فعلی مضارعە«و هو مُضْطَلِحٌ»کە اسمی فاعلە «وَ ذٰالِکَ مُضْطَلَحٌ» کە اسمی مفعولە «وَ اِضْطَلِحْ»کە ئەمر بە صیغەیە «وَ لاَ تَضْطَلِحْ» هەروایە حوکمی مشتقاتی باقی مادەکان، وە لە هەمویانا قەلبی (ت) تێ ی زائدە ئەکرێ بە

وَ اعْلَمْ أَنَّهُ مَتىٰ كَانَ فٰاءُ اِفْتَعَلَ دٰالاً أَوْ ذٰالاً أَوْ زٰاءً قُلِبَتْ تٰائُهُ دٰالاً فتقول فِي اِفْتَعَلَ مِنَ الدَّرْءِ وَ مِنَ الذِّكْرِ وَ مِنَ الزَّجْرِ اِدَّرَأَ اِذَّكَرَ اِزَّجَرَ

وێنەی فاءالفعلە کەی «**وَ اعْلَمْ أَنَّهُ مَتىٰ كَانَ فٰاءُ اِفْتَعَلَ دٰالاً أَوْ ذٰالاً أَوْ زٰاءً قُلِبَتْ تٰائُهُ دٰالاً**» تۆ بزانە کاتێ کە فاءالفعلی بابی افتعال دال بێ یا ذال بێ یازێ ئەوە قەلبی تێ زائدە کەی ئەکرێ بە دال «**فتقول فِي اِفْتَعَلَ مِنَ الدَّرْءِ وَ مِنَ الذِّكْرِ وَ مِنَ الزَّجْرِ**» جائۆ ئەڵێیت لە دروست کردنی ماضی بابی افتعال لە حروفی درء «**اِدَّرَأَ**» ئەصڵە کەی اِدْتَرَءَ بوو قەلبی تێ زائدە کەمان کرد بە دال وە دالمان دەغم کرد لە دالا گەڕا بە ادّرأ... وە لە حروفی ذکر «**اِذَّكَرَ**» ئەصڵە کەی اِذْتَكَرَ بوو قەلبی تێ زائدە کەمان کرد بە دال گەڕا بە اِذْدَكَرَ جال قەلبی دالمان کرد بە ذال بە خلافی قیاس وە ذالمان لە ذالا دەغم کرد گەڕا بە اِذَّكَرَ، وە دروستە قەلبی ذال بکەی بە دالی بێ‌نوختە وە دەغمی دال بکەی لە دالا بڵێی اِدَّكَر.وە لە حروفی زجر «**اِزَّجَرَ**» ئەصڵە کەی اِزْتَجَرَ بوو قەلبی تێ زائدە کەمان کرد بە زێ وە زێمان لە زێدا دەغم کرد گەڕا بە اِزَّجَرَ.

بَيانُ نُونِ التَّأكِيدِ الْخَفِيفَةِ وَ الثَّقِيلَةِ

بَيانُ نُونِ التَّأكِيدِ الْخَفِيفَةِ وَ الثَّقِيلَةِ وَ تَلْحَقُ الْفِعْلَ غَيْرَ الْماضِي و اْلحالِ نُونانِ لِلتَّأْكِيدِ اِحْدٰيهُما خَفِيفَةٌ ساكِنَةٌ وَالْأُخْرٰى ثَقِيلَةٌ مَفْتُوحَةٌ اِلاّ فِيما تَخْتَصُّ بِهِ وَ هُوَ فِعْلُ الْإِثْنَيْنِ وَ جَماعَةُ النِّساءِ فَهِيَ مَسْكُورَةٌ فِيهِما

جا کاتێ مصنّف ڕزگاری بوو لە باسی قاعدە کانی بابی افتعال دەستی کرد بە باسی ئیلحاقی نونی ثقیلە و خفیفە بە ئاخری فعلەوە وە فەرموی: «وَ تَلْحَقُ الْفِعْلَ غَيْرَ الْماضِي و اْلحالِ نُونانِ لِلتَّأْكِيدِ» یانی لاحق ئەبێو ئەلکێ بە ئاخری فعلە وە دو نون بۆ تأکید وە هێزدان بە مەعنای فعلەکە ئیلا فعلی ماضی وە فعلی مضارع کە بە کاربێت بۆ زەمانی حاڵ چونکی فعلی ماضی ڕابوردوەو لە دەست دەر چوە، وە تأکیدی بێسودە، و فعلێکیش کە فاعلەکەی مشغول بێپییە وە تأکید لەسەر کردنەکەی وەکو تحصیلی حاصل وایە «اِحْدٰيهُما خَفِيفَةٌ ساكِنَةٌ» یەکێ لەو نونانە سوکەو زەنەدارە«وَالْأُخْرٰى ثَقِيلَةٌ مَفْتُوحَةٌ» ئەوی کەیان گرانە و گیراو وەسەرەی هەیە «اِلاّ فِيما تَخْتَصُّ بِهِ وَ هُوَ فِعْلُ الْإِثْنَيْنِ وَ جَماعَةُ النِّساءِ فَهِيَ مَسْكُورَةٌ فِيهِما» یانی ئەو نونە ثقیلە بە دەوام مفتوحە ئیللالە فعلێک داکە تەنیا نونی ثقیلەی پێوە بلکی وەنونی خفیفەی بۆ نەبێ کە ئەویش فعلی تثنیەی مذکر و مؤنث وەفعلی جمعی مؤنثی مطلقاً ئەوە، ئەو نونە ثقیلە

فَتَقُولُ اِذْهَبٰانِّ اِذْهَبْنٰانِّ فَتُدْخِلُ اَلِفاً بَعْدَ نُونِ الْجَمْعِ لِتَفْصُلَ بَيْنَ النُّونٰاتِ وَ لٰا تَدْخُلُهُمٰا الْخَفِيفَةُ لِأَنَّهُ يَلْزَمُ اِلْتِقٰاءُ السّٰاكِنَيْنِ عَلٰى غَيْرِ حَدِّهِ

مكسوره لەواندا لەبەر مشابهەی بە نونی تثنیە وە لەوا کە واقع بوە لەپاش ئەلفە وە، ئەمما لە تثنیەدا ئەوە دیارە کە نونە کەی والە پاش ئـەلفە وە، وە ئەمما لە فعلی جمعی مؤنثدا ئەوە لەبەر ئەوەیە کاتێ کە نونی ثقیلەی پێوە لاحق بوو ئەلفێ زیاد ئەکرێ لە بەبینی نونی جمع وە نونی تأکیدە کە دابۆ ئەوە ببێ بە فاصڵە لە بەینی نونی جمع وە نونە تأکیدە کەدا«فَتَقُولُ» جاتۆ ئەڵێیت بۆ مثالی کسرەی نونی تأکید لە تثنیەدا«اِذْهَبٰانِّ» بۆ تثنیەی مذکری مخـاطب ئەصڵە کەی اِذْهَبٰا بوو جا نونی تأکـیدی ثـقیلەمان ئـیلحاق کـرد پێیەوە مکسوریشمان کرد لەبەر هاو وێنەیی لەگەڵ نونی تثنیەدا گـەڕا بـە اِذْهَبٰانِّ.

وە ئەڵێیت بـۆ مـثالی کسـرەی نـونی تأکـیدی ثـقیلە لە جـمعی مـؤنثا «اِذْهَبْنٰانِّ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب ئەصڵە کەی اِذْهَبْنَ بو نونی تأکیدی ثقیلەمان ئیلحاق کرد پێیەوە گەڕا بە اِذْهَبْنَن جا هاتین بە ئەلفێ لە پێش نونە تأکیدە کەدا وە مکسوریشمان کرد لەبەر هاو وێنەیی بۆ نونی تثنیە گەڕا بە اِذْهَبْنٰانِّ.«فَتُدْخِلُ اَلِفاً بَعْدَ نُونِ الْجَمْعِ لِتَفْصُلَ بَيْنَ النُّونٰاتِ» جائۆ ئەلفێ داخڵ ئەکەی لەو صیغەدا لەپاش نونی جمعی مؤنث وەلە پێش نونی تأکیدە کەدا بۆئەوە جیایی بخاتە بەینی نونی جمع نونی تأکیدا.

«وَ لٰا تَدْخُلُهُمٰا الْخَفِيفَةُ» ئیتر نونی خفیفە داخڵی فعلی تثنیە و فعلی جمعی مؤنث نابێ.لِاَنَّهُ يَلْزَمُ اِلْتِقٰاءُ السّٰاكِنَيْنِ عَلٰى غَيْرِ حَدِّهِ» لە بەر ئەوە

فَإِنَّ اِلْتِقٰاءَ السّٰاكِنَيْنِ اِنَّمٰا يَجُوزُ اِذٰا كٰانَ الْأَوّلُ حَرْفَ مَدٍّ وَالثّٰانِى مُـدَّ غَماً نحو دٰابَّةٍ

کە ئەگەر نونی خفیفە یان پێوە لاحق ببێ لازم دێ خارج بونی لە یاسا وەکو بە یەک گەشتنی دو حەرفە ساکن لە غیری ئەو شوین و جێگایە کە بۆیان بڕیار دراوە «**فَإِنَّ اِلْتِقٰاءَ السّٰاكِنَيْنِ اِنَّمٰا يَجُوزُ اِذٰا كٰانَ الْأَوّلُ حَرْفَ مَدٍّ وَالثّٰانِى مُدَّ غَماً**» بە ڕاستی پێک گەشتنی دو حەرفی ساکن ڕەوانە دراوە مەگەر بە مەرجێ:

ئەوەڵ حەرف لە و ساکنانە حەرفی مدّ بێ کـە واوی سـاکـنی مـاقبل مضموم وە یێی ساکنی ماقبل مکسور وە ئەلفی ماقبل مفتوح.وە دوهەم حەرفیان دەغم کرابێ لە وێنەی خۆیا «**نحو دٰابَّةٍ**» ئەصڵەکەی دٰابِـبَةٌ بـوو وەکو ضٰارِبَةٌ اجتماعی مثلین ڕوی دا ئەوەڵمان دەغم کرد لە دوهە مدا،گەڕا بە دابةٌ وەلێرە دو ساکن بە یەک گەشتن، بەڵام ڕەوایە چونکە ئەوەڵ ساکن ئەلفە وە دوەمیان بێ کەیە کە دەغم کراوە لە بێی دوهە مدا.

*جابزانن مصنف حەصری جوازی التقاء الساکنینی کرد لەم شوێنەدا چونکە لەبەر زوری ئیستعمالی ئەم شوێنەیە، ئەناله دو شوێنی تریشا ڕەوا دراوە:

١ـ داخڵ بوونی همزەی ئیستفهامە لەسەر مُعرَّف بە الف لام بە مەرجی قەلبی همزەی تعریفە کە بە ئەلف وەکو ٱٰلحسن ئیستە لامـی تـعریفە کـە ساکنە وە همزەکەیشی کراوە بە ئەلف ساکنە و بە یەک گەشتون، ئەم وێنەیە ڕەوا دراوە..

وَ يُحْذَفُ مَعَهُمَا النُّونُ الَّتِي فِي الْأَمْثِلَةِ الْخَمْسَةِ وَ هِيَ يَفْعَلَانِ وَ تَفْعَلَانِ و يَفْعَلُونَ وَ تَفْعَلِينَ وَ يُحْذَفُ وَاوُ يَفْعَلُونَ وَ تَفْعَلُونَ وَ يَاءُ تَفْعَلِينَ

٢ـكاتی ڕاوه ستانه لەسەر لفظێ كه ماقبلی ئاخرەكەی ساكن بێ وەكو:زَيْدْ ـبَكْرْ ـعَمْرْ و ئيسته حەرفی ئاخريان ساكنه بە وەقفی لەسەری، وە ماقبلی ئەويش له ذاتی خۆيا ساكن وە ڕەوايش دراوە.

وَ يُحْذَفُ مَعَهُمَا النُّونُ الَّتِي فِي الْأَمْثِلَةِ الْخَمْسَةِ وَ هِيَ يَفْعَلَانِ وَ تَفْعَلَانِ و يَفْعَلُونَ وَ تَفْعَلِينَ يەكەم: بۆ تثنيەی مذكر غائب.دوهەم: بۆ تثنيەی مؤنثی غائب وە مذكری مخاطب و مؤنثی مخاطب. سێهەم: بۆ جمعی مذكری غائب.چوارەم:بۆ جمعی مذكری مخاطب.پێنجەم:بو مفردی مؤنثی مخاطب.

جاواته حەذف ئەكرێن لەگەڵ ئيلحاقی نونی تأكيدا بە ئەفعالی خمسەوە ئەو نونه كه زو لەگەڵ ئەوانا بووە چونكی حەرفی ئيعرابە، وە نونی تأكيد بە هەر فعلێكەوە لكان ئەيكەن بە مبنی.«**وَ يُحْذَفُ وَاوُ يَفْعَلُونَ وَ تَفْعَلُونَ وَ يَاءُ تَفْعَلِينَ**» وەهەم حەذف ئەكرێ لەكاتی لحوقی نونی تأكيد بە فعله وە، واوی ضميری فاعل له جمعی مذكری غائب وە مخاطب، وە(ی) يێی ضميری فاعل له مفرەدی مؤنثی مخاطبا لەبەر ئەوە التقاء الساكنين پەيدا ئەبێ لە بەينی ئەو واو و (ی) يێ دا لەگەڵ نونه تأكيدە كەدا. وە اكتفا ئەكرێ بە ضمەی ماقبلی واو له واوەكە، وە بە كسرەی ماقبلی ئەو(ی) يێی ضمير له (ی) كە.

اِلاَّ اِذَا انْفَتَحَ مٰاقَبْلَهُمٰا نحو لاٰ تَخْشَوُنَّ وَ لاٰ تَخْشَيِنَّ

«اِلاَّ اِذَا انْفَتَحَ مٰاقَبْلَهُمٰا» مەگەر کاتێ کە حەرفی ماقبلی ئەو واو و یێیە مفتوح بێ ئەوەلە و کاتا ئەو واو یێیە حەذف ناکرێن چونکی ضمە نیەلە پێش واوەکەوە، وە کسرە نیە لە پێش (ی) یێ کە وە هەتا دەلاّلەت بکەن لەسەریان، و ضمیری فاعلیش عُمدەیە، بەبێ دەلیل حەذف ناکرێ، وەلەم کاتا واوەکە مضموم ئەکرێ، وەیێ کە مکسور ئەکرێ.«نحو لاٰ تَخْشَوُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَخْشَيُونَ بوو، وەکو تَعْلَمُونَ.یێ متحرک ماقبل مفتوح قبلمان کرد ئەلف، وە خەذفیشمان کرد لەبەر التقاء الساکنین لە بەینی ئەلف و واوەکەدا گەڕا بە تَخْشَوْنَ، لای ناهیەمان داخل کردە سەری، وە فعلەکەی مجزوم کرد بە حذفی نون گەڕا بە لاتَخْشَوْ جامۆکّدمان کرد بە نونی ثقیلە وە التقاء الساکنین پەیدا بوو لە بەینی واو و نونەکەدا دروست نەبو و حەذفی نونەکە بکەین لەبەر ملاحظەی تأکیدەکە، وە دروستیش نەبوو کە حذفی واوەکە بکەین چونکی ضمیری فاعل عمدەیە وە بەبێ دەلیل حەذفی ناکرێ، وە ماقبلەکەیشی مفتوح بوو وە مضموم نەبو هەتا دەلاّلەت بکالە سەری، ناچار بوین واوەکەمان مضموم کرد بۆ دەفعی التقاء الساکنین لەبەر ئەوەکە واو مناسبی ضمەیە گەڕا بە لاٰتَخْشَوُنَّ، لەسەر وەزنی لاٰتَفْعَوُنَّ بە حەذفی لامالفعل لەبەر حەذفی یێی لامالفعل لە موزونەکەدا.

«وَ لاٰ تَخْشَيِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَخْشَيِينَ بوو وەکو تَعْلَمِينَ، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف، وە ئەلفە

وَ لَتُبْلَوُنَّ

کەمان حذف کرد لەبەر التقاء الساکنین گەڕا بە تَخْشَيْنَ لای ناهیەمان داخل کردە سەری، حەذفی نونەکەی کرد گەڕا بە لاٰتَخْشَیْ مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە، جا التقاء الساکنن پەیدا بوو لەینی یێ و نونە تأکیدە کەدا، حەذفی نونە کەمان نەکرد لەبەر ملاحظەی تأکیدە کە، وە حەذفی یێ کەشمان نکرد چونکی ماقبلە کەی مفتوح بوو، وە شتێ نبوو کە دەلیل بێ لەسەر یێ کە، وە ضمیری فاعلیش عمدەیە بەبێ دەلیل حەذف ناکرێ، ناچار حەرەکە دارمان کرد بە کسرە لەبەر مناسبەی یێ لەگەل کسرەدا گەڕا بە لاٰتَخْشَیِنَّ لەسەر وەزنی لاٰتَفْعَیِنَّ بە حەذفی لام‌الفعل لە موزونە کە یا وەکو باسمان کرد.

«وَ لَتُبْلَوُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب بنا مفعول، ئەصلەکەی تُبْلَوُونَ بوو وەکو تُنْصَرُونَ، واو متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف، وە ئەلفەکمان حذف کرد لەبەر التقاء الساکنین لە بەینی خۆیو واوەکەدا گەڕا بە تُبْلَوْنَ، جا لامی جوابی قەسەم هاتە سەری، وە مۆکدمان کرد بە نونی ثقلیە، و حذفی نونی جمعمان کرد، جا التقاء الساکنین دروست بوو، لەبەینی واو و نونە تأکیدە کەدا، دروست نەبوو حذفی نونە کە بکەین، لەبەر ملاحظەی تأکیدی فعلە کەی، وە دروستیش نەبوو حذفی واوەکە بکەین چونکە ماقبلە کەی مفتوح بوو، وە حرەکەی نەبوو دەلاٰلەت بکات لەسەری ناچار نفسی واوەکمان مضموم کرد لەبەر مناسبەی واو لەگەڵ ضمە گەڕا بە لَتُبْلَوُنَّ لەسەر وەزنی لَتُفْعَوُنَّ بە حذفی لامەکەی لەبەر حذفی لام‌الفعل لە موزونە کەیدا.

وَ اِمّٰا تَرَيِنَّ وَ يُفْتَحُ مَعَ النُّونِ آخِرُ الْفِعْلِ اِذٰا كٰانَ لِلْوٰاحِدِ وَالْوٰاحِدَةِ وَ يُضَمُّ اِذٰا كٰانَ فِعْلُ جَمٰاعَةِ الذُّكُورِ

«وَ اِمّٰا تَرَيِنَّ» بۆ مفرەدی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَرْأَيِينَ بوو، وەکو تَعْلَمِينَ، حذفی همزە کەمان کرد لەبەر تخفیف پاش نقڵی فتحەکەی بۆ ماقبلی، جایێ ی ئەوەڵ متحرک وە ماقبل مفتوح بوو قەلبمان کرد بە ئەلف، وە ئەلفەکەیشمان حذف کرد لەبەر التقاء الساکنین گەڕا بە تَرَيْنَ لەسەر وەزنی تَفَيْنَ بە حذفی عەین وەلام لەبەر حذفی عین‌الفعل وە لام‌الفعل لە موزونەکەیا، جا اِمّٰای شرطیەمان داخل کردە سەری وە حذفی نونەکەی کرد گەڕا بە اِمّٰا تَرَیْ مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلەوە وە التقاء الساکنین پەیدا بوو لە بەینی یێ و نونەکەدا دروست نەبوو حذفی نونەکە بکەین، لەبەر ملاحظەی تأکیدی فعلەکە وە دروستیش نەبوو حذفی یێ بکەین چونکە ماقبلەکە مفتوح بوو، وە دەلیل لەسەر یێ کە نەبوو، ناچار مکسورمان کرد لەبەر مناسبەی یێ لەگەڵ کسرەدا گەڕا بە اِمّٰا تَرَيِنَّ لەسەر وەزنی تَفَيِنَّ بە حذفی عین وە لام لەبەر ئەوەکە حذفی عین‌الفعل وە لام‌الفعل کراوە لە موزونەکەیدا.

«وَ يُفْتَحُ مَعَ النُّونِ آخِرُ الْفِعْلِ اِذٰا كٰانَ لِلْوٰاحِدِ وَالْوٰاحِدَةِ» یانی مفتوح ئەکرێ ئاخری فعل لە کاتی تأکید بە نونی ثقیلە یا خفیفە، هەرکاتێ ئەو فعلە لەسەر صورەتی مفردی مذکری غائب یا مخاطب یا متکلم بێ وە یا بۆ مفردی مؤنثی غائب بێ «وَ يُضَمُّ اِذٰا كٰانَ فِعْلُ جَمٰاعَةِ الذُّكُورِ» وە ئە مێنێتە وە لەسەر ضمە هەرکاتی فعلی جماعەتی مذکر غائب یا مخاطب

وَ يُكْسَرُ اِذٰا كٰانَ فِعْلَ الْوٰاحِدَةِ الْمُخٰاطَبَةِ فَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْغٰائِبِ مُؤَكَّداً بِالنُّونِ الثَّقِيلَةِ لِيَنْصُرَنَّ لَينصُرٰانِّ لِيَنْصُرُنَّ لِتَنْصُرَنَّ لِتَنْصُرٰانِّ

بێ «**وَ يُكْسَرُ اِذٰا كٰانَ فِعْلَ الْوٰاحِدَةِ الْمُخٰاطَبَةِ**» وه ئه هێڵرێته وه لەسەر کسره هەرکاتێ فعلی مفردی مؤنثی مخاطب بێ «**فَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْغٰائِبِ مُؤَكَّداً بِالنُّونِ الثَّقِيلَةِ**» جا تۆ ئەڵێیت له ئەمری غائب دا له کاتیکدا مؤکد بێ به نونی ثقیله وه «**لِيَنْصُرَنَّ**» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵه کەی لِيَنْصُرْ بوو مؤکدمان کرد به نونی ثقیله، وه، ئاخره کەمان مفتوح کرد گەڕا به لِيَصُرَنَّ.

«**لَينْصُرٰانِّ**» بۆ تثینەی مذکری غائب، ئەصڵه کەی لِيَنْصُرٰا بوو مؤکدمان کرد به نونی ثقیله وه، وه نونه کەمان مکسور کرد گەڕا به لِيَصُرٰانِّ.

«**لِيَنْصُرُنَّ**» بۆ جمعی مذکری غائب، ئەصڵه کەی لِيَنْصُرُوا بوو، مؤکدمان کرد به نونی ثقیله وه حذفی واوه کەمان کرد لەبەر التقاءالساکنین، وه ماقبله کەمان به مضمومی هێشته وه بۆ ئەوه دەلالت بکا لەسەر واوه که گەڕا به لِيَنْصُرُنَّ.

«**لِتَنْصُرَنَّ**» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵه کەی لِتَنْصُرْ بوو، مؤکدمان کرد به نونی ثقیله وه ئاخره کەمان مفتوح کرد گەڕا به لِتَنْصُرَنَّ.

«**لِتَنْصُرٰانِّ**» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵه کەی لِتَنْصُرٰا بوو مؤکدمان کرد به نونی ثقیله وه نونه کەمان مکسور کرد گەڕا به لِتَنْصُرٰانِّ.

لِيَنْصُرْنَانٍّ وَ فِي أَمْرِ الْغَائِبِ الْمُؤَكَّدِ بِالنُّونِ الْخَفِيفَةِ لِيَنْصُرَنْ لِيَنْصُرُنْ لِتَنْصُرَن وَ فِي أَمْرِ الْحَاضِرِ مُؤَكَّداً بِالنُّونِ الثَّقِيلَةِ أُنْصُرَنَّ

«لِيَنْصُرْنَانٍّ» بۆ جمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی لِيَنْصُرْنَ بوو، مۆکدمان کرد بە نونی ثقیلە، وە هاتین بە ئەلفێ لە بەینی نونە کانا، وە نونە ثقیلە کەمان مکسور کرد گەڕا بە لِيَنْصُرْنَانٍّ.

«وَ فِي أَمْرِ الْغَائِبِ الْمُؤَكَّدِ بِالنُّونِ الْخَفِيفَةِ لِيَنْصُرَنْ» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵە کەی لِيَنْصُرْ بوو مۆکدمان کرد بە نونی خفیفە وە ماقبلی نونەکەمان مفتوح کرد گەڕا بە لِيَنْصُرَنْ.

«لِيَنْصُرُنْ» بۆ جمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی لِيَنْصُرُوا بوو، مۆکدمان کرد بە نونی خفیفە، التقاءالساکنین ڕوی دا لە بینی واو و نونە خفیفە کەدا وە حذفی واوی جمعە کەمان کرد لەبەر التقاءالساکنین ماقبلە کەمان بە مضمومی هێشتە وە بۆ ئەوە دەلالەت بکا لەسەر واوە کە گەڕا بە لِيَنْصُرُنْ.

«لِتَنْصُرَنْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب ئەصڵە کەی لِتَنْصُرْ بوو مۆکدمان کرد بە نونی خفیفە وە ماقبلی نونە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە لِتَنْصُرَنْ.

«وَ فِي أَمْرِ الْحَاضِرِ مُؤَكَّداً بِالنُّونِ الثَّقِيلَةِ» تۆ ئەڵێیت لە ئەمری مخاطب کە ئەمری بە صیغەیە لە حاڵی تأکید بە نونی ثقیلەدا:ـ «أُنْصُرَنَّ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی أُنْصُرْ بوو، جا مۆکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە أُنْصُرَنَّ.

أُنْصُرَانٍّ أُنْصُرُنَّ أُنْصُرِنَّ أُنْصُرَانٍّ أُنْصُرْنَانٍّ وَ بِالْخَفِيفَةِ أُنْصُرَنْ أُنْصُرُنْ

«أُنْصُرَانٍّ» بۆ تشنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرا بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە نونە کەمان مکسور کرد گەڕا بە اُنصُرَانٍّ.

«أُنْصُرُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرُوا بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە، وە حذفی واوە کەمان کرد لەبەر التقاءالساکنین، و ئیکتفامان کرد بە ضمەی ماقبلە کەی گەڕا بە اُنصُرُنَّ.

«أُنْصُرِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرِي بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە.وە حذفی یێ کەمان کرد لەبەر ئیکتفا بە کسرەی ماقبلە کەی گەڕا بە اُنصُرِنَّ ...

«أُنْصُرَانٍّ» بۆ تشنیەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرا بوو، مؤکدمان کردبە نونی ثقیلە وە نونە کەمان مکسور کرد گەڕا بە اُنصُرَانٍّ.

«أُنْصُرْنَانٍّ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرْنَ بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە گەڕا بە اُنصُرْنَنَّ، هاتین بە ئەلفێ لە بەینی نونی جمع وە نونی تأکیدە کەدا وە نونە تأکیدە کەمان مکسور کرد گەڕا بە اُنصُرْنَانٍّ.

«وَ بِالْخَفِيفَةِ» تۆ ئەڵێیت لە ئەمری مخاطبا لە کاتی تأکید بە نونی خفیفەوە «أُنْصُرَنْ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرْ بوو، مؤکدمان کردبە نونی خفیفە وە ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا اُنصُرَنْ.

«أُنْصُرُنْ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی اُنصُرُوا مؤکدمان

أُنصُرِنْ وَ قِسْ عَلی هذا نظائِره

کرد بە نونی خفیفە وە حذفی واوە کەمان کرد لەبەر التقاءالساکنین وە ئیکتفامان بە ضمەی ماقبلە کەی کرد، بو دەلالّەت لەسەری گەڕا بە أُنْصُرُنْ.

«أُنْصُرِنْ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی أُنصُري بوو، مؤکدمان کرد بە نونی خفیفەوە، وە حذفی یێ کەمان کرد لەبەر التقاءالساکنین، وە ئیکتفا بە کسرەی ماقبلە کەی گەڕا بە أُنْصُرِنْ.

«وَ قِسْ عَلی هذا نظائِرهَ» تۆ قیاس بکە لەسەر ئەمە بابەکانی‌تر.

بیداری:لەم مثالە پێشوانە وە کە باسمان کردن، دەرکەوت کە نونی خفیفە لاحق نابی بە فعلی تثنیە و جمعی مؤنثە وە چەلە مضارعا و چەلە ئەمری بە صیغەدا، وە لە پیشە و تصریحی پێ کرد.

جا کاتێ مصنف رزگار بوولە باسی تحویلی مصدر بۆ فعلی ماضی و مضارع و ئەمر بە صیغە و نەهی و متعلقاتی ئەوانە دەستی کرد بە باسی اسمی فاعل وە اسمی مفعول، وە تحویلی مصدر بۆ ئەو صیغانە بە هۆی مضارعەوە وەفەرموی:ـ

اسم الفاعل و المفعول من الثلاثی المجرد

وَأَمَّا اِسْمُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ فَالأَكْثَرُ أَنْ يَجِيءَ اِسْمُ الْفَاعِلِ مِنْهُ عَلٰى فَاعِلٍ تَقول نَاصِرٌ نَاصِرَان

«وَأَمَّا اِسْمُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ» مادام تـوّیته ویّ صیغەی اسمی فاعل وه اسمی مفعول دروست بکەی له ثلاثی مجرد دا «فَالأَكْثَرُ أَنْ يَجِيءَ اِسْمُ الْفَاعِلِ مِنْهُ عَلٰى فَاعِلٍ» ئەوه بـزانـه زۆریـەی ئەحواڵ ئەوەیه که اسمی فاعل له ثلاثی مجرد دا لەسەر وەزنی فاعل بیّ «تَقول نَاصِرٌ» جا تۆ ئەڵێیت له دروست کردنی اسمی فاعل ثلاثی مجرد دا لەسەر وەزنی فاعل(نَاصِرٌ)بۆ مفردی مذکری غائب و مخاطب و متکلم، ئەصڵه کەی یَنْصُرُ یا تَنْصُرُ یا أَنْصُرُ بوو، حذفی حرفی مضارعه کەمان کرد، وه فاء الفعله کەمان مفتوح کرد وه هاتین به ئەلفێ لەبەینی فاءالفعله کەو عین‌الفعله کەدا، وه عین الفعله کەمان مکسور کرد گەڕا به نَاصِرٌ.

«نَاصِرَان» بۆ تثنیەی مذکره له حالەتی رەفعەدا، ئه صڵه کەی ناصر بوو ئەلف و نونی مکسوره علامەتی تثنیه بوو له حاڵی رەفعەدا، لاحقمان کرد پێیەوە، وه ئەلف موقتضی فتحەی ماقبله کەیەتی، ماقبله کەمان مفتوح کرد گەڕا به ناصران.

نٰاصِرَیْنِ نٰاصِرُونَ نٰاصِرِینَ نٰاصِرَةٌ نٰاصِرَتٰانِ

«نٰاصِرَیْنِ» بۆ تثنیەی مذکر لە حاڵەتی نەصبەو جەڕەدا ئەصڵە کەی ناصر بوو (ی)یێ و (ن) نون علامەتی تثنیە بوو لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا ئیلحاقمان کرد بەئاخریە وە، وە ماقبلی یێ کەمان مفتوح کرد لەبەر فەرق لە بەینی یێی تثنیە و جمع دا گەڕا بە ناصرَیْنِ.

«نٰاصِرُونَ» بۆ جمعی مذکر لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصڵە کەی ناصر بوو، واو وە نون مفتوح علامەتی جمعی مذکر بوو لاحقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە نٰاصِرُونَ.

«نٰاصِرِینَ» بۆ جمعی مذکر لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا، ئەصڵە کەی نٰاصِرٌ بوو، (ی)یێ ساکن و (ن)مفتوح علامەتی جمعی مذکر بوو لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا لاحقمان کرد بە ئاخریە وە، وە ماقبلی یێ کەمان مکسور کرد گەڕا بە ناصرین.

«نٰاصِرَةٌ» بۆ مفردی مؤنث لە غائب و مخاطب و متکلم دا، ئەصڵە کەی نٰاصِرٌ بوو تێ و تنوین علامەتی مفردی مؤنث بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، جا(ت)تێی تأنیث باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە نٰاصِرَةٌ.

«نٰاصِرَتٰانِ» بۆ تثنیەی مؤنث لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصڵە کەی ناصِرَةٌ بوو ئەلف و نون علامەتی تثنیە بوو لە حاڵەتی رەفعەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلەکەمان مفتوح کرد وە حذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر دەفعی ئیلتقای ساکنین کە تنوین و ئەلفە کەن گەڕا بە ناصرتان.

نٰاصِرَتَيْنِ نٰاصِرٰاتٌ نَوٰاصِرُ

«نٰاصِرَتَيْنِ» بۆ تثنیەی مؤنث لە حاڵەتی نصبە و جڕەدا ئەصڵە کەی نٰاصِرَةٌ بوو، (ی)یێ و (ن)نون کە علامەتی تثنیەی مؤنث بون لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، یێی تثنیە باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد، وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر دەفعی ئیلتقای ساکنین کە تنوین و یێ کە ن گەڕا بە ناصِرَتَیْنِ.

«نٰاصِرٰاتٌ» بۆ جمعی مؤنثی سالم ئەصڵە کەی نٰاصِرَةٌ بوو، ئەلف و تێ عەلامەتی جەمعی مؤنثی سالم بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو ماقبلە کەمان مفتوح کرد، وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر چاری ئیلتقاءالساکنین گەڕا بە ناصِرتٰاتٌ، جادو عەلامەتی تأنیث کۆ بوونە وە، حەذفی عەلامەتی جمعە کەمان نەکرد چونکی دەلالەتی ئەکرد لەسەر تأنیث وە جمعیەت، بەڵام حەذفی علامەتی مفردە کەمان کرد چونکە تەنیا دەلاڵەتی لەسەر تأنیث کرد گەڕا بە نٰاصِرٰاتٌ.

«نَوٰاصِرُ» بۆ جمعی مؤنثی مکسر، ئەصڵە کەی نٰاصِرَةٌ بوو هاتین بە ئەلفێ لە بەینی عین‌الفعل و الفاءالفعلە کەیدا جا ئیلتقاءالساکنین پەیدا بوو، بە هۆی هەردو ئەلفە کەوە، جا قەلبی ئەلفی صیغەی فاعلمان کرد بە واو، وە عین‌الفعل کەمان مکسور کرد گەڕا بە نَوٰاصِرَةٌ، جالە بەر ئەوە ئەم صیغە مختص بوو بە مؤنثەوە، وەکو: حوائض و طوالق لە جەمعی حائض وە طالق‌دا ئیحتیاجمان نەبوو بە تێی تأنیثە کەوە حەذفمان کرد گەڕا بە نَوٰاصِرٌ.

اسم المفعول من الثلاثی المجرد

وَ أَمَّا اِسْمُ الْمَفْعُولِ مِنْهُ فَالأَكْثَرُ أَنَّهُ يَجِيءُ عَلَى مَفْعُولٍ تقول مَنْصُورٌ مَنْصُورَانِ مَنْصُورَيْنِ

«وَ أَمَّا اِسْمُ الْمَفْعُولِ مِنْهُ فَالأَكْثَرُ أَنَّهُ يَجِيءُ عَلَى مَفْعُولٍ» و ئەمما اسمی مفعول لە فعلی ثلاثی مجرد ئەوە زۆرتر ئەمەیە کە دروست بکرێ لەسەر وەزنی مفعول «تقول» تۆ ئەڵێیت لە اسمی مفعولی ثلاثی مجردا: ـ

«مَنْصُورٌ» بۆ مفردی مذکری غائب، و مخاطب وە متکلم، وە ئەصڵە کەی يُنْصَرُ تُنْصَرُ أُنْصَرُ بە ئیستعمالی مضارعی بنامفعول، جا حذفی حەرفە مضارعە کەمان کرد، وە میمیکی مەفتوحەمان لە جیگە یا دانا وە هاتین بە واوی لە بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلە کە یا، واو باعثی ضمەی ماقبلی بوو ماقەبلە کەمان مضموم کرد تنوین علامەتی اسمی متمکن بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەرا بە مَنْصُور.

«مَنْصُورَانِ» بۆ تثنیەی مذکر لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصڵە کەی منصور بوو، ئەلف و نون مکسورە عەلامەتی تثنیە بون لە حاڵەتی رەفعەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخرەیەوە، ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین گەرا بە منصوران.

«مَنْصُورَيْنِ» بۆ تثنیەی مذکر لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا ئەصڵە کەی منصور بوو، یێ و نون عەلامەتی تثنیە بوو لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا

مَنْصُورُونَ مَنْصُورِينَ مَنْصُورَةٌ مَنْصُورَتٰانِ

ئیلحاقمان کرد به ئاخریه وه، جا حەذفی تنوین کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین، وه ماقبلی یێ کەمان مفتوح کرد هەتا فەرق بیی له بەینی یی ی تثنیه و جەمع دا گەڕا به مَنْصُورَیْنِ.

«مَنْصُورُونَ» بۆ جمعی مذکر له حاڵەتی رەفعەدا ئەصڵە کەی مَنْصُورٌ بوو، واو و نون مفتوح عەلامەتی جەمعی مذکر بوون له حاڵەتی رەفعەدا ئیلحاقمان کردن به ئاخریەوە، وه حەذفی تنوین مان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا به مَنْصُورون.

«مَنْصُورِینَ» بۆ جمعی مذکری سالم له حاڵەتی نصبه و جەڕەدا، ئەصڵە کەی مَنْصُورٌ بوو، یێ و نون عەلامەتی جمعی مذکر بون له حاڵەتی نصبه و جەرەدا ئیلحاقمان کرد به ئاخریه وه، وه یێ باعثی کەسرەی ماقبله کەی بوو ماقبله کەمان مکسور کرد وه حەذفی تنوینه کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا به مَنْصُورِینَ.

«مَنْصُورَةٌ» بۆ مفردی مؤنثی غائب یا مخاطب یا متکلم لەسەر موقتضای مقام، ئەصڵە کەی مَنْصُورٌ بوو، تێ وه تنوین علامەتی مفردی مؤنث بون ئیلحاقمان کردن به ئاخریه وه، تێ ی تأنیث باعثی فەتحەی ماقبلی بوو ماقبله کەمان مفتوح کرد گەڕا به مَنْصُورَةٌ.

«مَنْصُورَتٰانِ» بۆ تثنیەی مؤنث له حاڵەتی رەفعەدا، ئەصڵە کەی مَنْصُورَةٌ بوو، ئەلف و نون عەلامەتی تثنیه بون له حاڵەتی رەفعەدا ئیلحاقمان کردن به ئاخریه وه، ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبله

مَنْصورَتَیْنِ مَنْصُوراتٌ مَناصِرُ

کەمان مفتوح کرد وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە مَنْصُورَتانِ.

«مَنْصورَتَیْنِ» بۆ تثنیە مؤنث لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا، ئەصڵە کەی مَنْصُورَةٌ بوو، یێ و نون عەلامەتی تثنیە بوون لە حاڵەتی نصبە و جەڕەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، وە ماقبلی یێ کەمان مفتوح کرد لەبەر فەرقی تثنیە و جمع، وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە مَنْصُورَتَیْنِ.

«مَنْصُوراتٌ» بۆ جمعی مؤنثی سالم ئەصڵە کەی مَنْصُورَةٌ بوو، ئەلف و تێ عەلامەتی جمعی مؤنث بون ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد، وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە مَنْصُورَتاتٌ، جا ئیجتماعی دو عەلامەتی تأنیث بوو، وە دروست نەبوو حەذفی عەلامەتی جەمعە کە بکەین، چونکە تأنیث وە جمعیەتی ئە گەیاند، وە حذفی علامەتی مفردە کەمان کرد، چونکی تەنیا تأنیثی ئە گەیاند گەڕا بە مَنْصُوراتٌ.

«مَناصِرُ» عطفە لەسەر منصورات، واتە مناصریش وەکو مَنْصُوراتٌ جمعی مؤنثە بە صیغەی مکسر ئەصڵە کەی مَنْصُورَةٌ بوو، هاتین بە ئەلفێ لە بەینی فاءالفعلە کە یا، وە عین‌الفعلە کەمان مکسور کرد واوە کەمان حذف کرد گەڕا بە مناصرة، جا لەبەر ئەوە ئەم صیغەیە مختص بوو بە مؤنثەوە بێ ئیحتیاج بوین لە تێ تأنیثەکەو لامان برد گەڕا بە مَناصِرُ.

وَ تَقُولُ مَمْرُورٌبِهِ، مَمْرُود بِهِمٰا، مَمْرُورٌبِهِمْ، مَمْرُورٌبِهٰا، مَمْرُورٌبِهِمٰا، مَمْروُبِهِنَّ

«وَ تَــقُولُ مَــمْرُورٌبِهِ، مَــمْرُود بِــهِمٰا، مَــمْرُورٌبِهِمْ، مَــمْرُورٌبِهٰا، مَمْرُورٌبِهِمٰا، مَمْروُبِهِنَّ» یانی هـرکاتێ بتەوێ اسـمی مـفعول دروست بکەی له فعل متعدی، ئەوە مضارعی ئەو فعله ئەبەیته سەر وەزنی اسمی مفعول وه حذفی فاعله کەی ئەکەی، وه مَفْعُولٌ بِهِ ئەو فعله ئەکەی به نائب فاعل، وه مرفوعی ئەکەی.

وه ئەمما ئەگەر بتەوێ اسمی مفعول له فعلی لازم دروست کەیت ئەوه پێوسته له پێشا ئەو فعله لازمه بکەی به متعدی به واسطەی حرفی جەره وه چونکی له پێش ئەوا ئەو فعله لازمه بکەی به متعدی شتێ نیه دابنری له جێگەی فاعلی ئەو فعلا تا صیغەی اسـمی مـفعول دروست بکـەی، وه اسنادی بدەی بۆ لای ئەو نائبی فاعله.

جاله سەر ئەم یاسا مصنف رحمه‌الله تعالی فەرموی: «وتقول مَمْرُورٌ بِهِ مَمْرُورٌ بِهِمٰا»تا ئاخری یه عنی صیغەی یمرُّله جوملەی (یمرُّ زیـدٌ)کـه فعلی مضارعی لازمه کاتی ویستت صیغەی اسمی مـفعولی لێ دروست بکەی پێوسته به هۆی حەرفی جەڕه و بیکەی به متعدی بۆلای مَفْعُولٌ بِهِ وه بلێ‌ی زَیْدٌ یُمَرُّبِهِ.

جا صیغەی یُمَرُّ بکەی به ممرور وه زید که فاعله حەذفی بکەی وه جار و مجرورەکه که مفعول به غیره صریحه له جێگه یا دابنی، وه اسنادی اسمه مفعوله که بده بۆلای وه بلێ: مَمْرُورٌبِهِ، وەهەر وەها باقی صورەته کان وەله

فَتُثَنِّی وَ تَجْمَعُ وَ تُذَكِّرُ وَ تُؤَنِّثُ الضَّمِیرَ فِی مٰایَتَعدّیٰ بِحَرْفِ الْجَرِّ لَاسْمَ الْمَفْعُولِ وَ فَعِیلٌ قَدْ یَجِیءُ بِمَعْنَی الْفٰاعِلِ كالْرَّحِیمِ بِمَعْنَی الرّٰاحِمِ وَ بِمَعْنَی الْمَفعُولِ كَالْقَتِیلِ بِمَعْنَی الْمَقْتُولِ

هەمویانا اسمە مفعولە کە لەسەر حاڵی افراد و تذکیر ئە مێنێتەوە، بە وێنەی فعلێ اسناد بدرێ بۆلای فاعلی ظاهر، وە ئەوەی پێوستە لە تثنیە و جەمع وە تذکیر و تأنیث لە نائب فاعلە کەدا کە جار و مجرورەکەیە دەرئەکەوێ وەکو مصنف فەرمویەتی: «فَتُثَنِّی وَ تَجْمَعُ وَ تُذَكِّرُ وَ تُؤَنِّثُ الضَّمِیرَ فِی مٰایَتَعدّیٰ بِحَرْفِ الْجَرِّ لَاسْمَ الْمَفْعُولِ» یانی تۆ تثنیە و جمع و تذکیر و تأنیث دینی بە سەر ئەو ضمیراکە مجرور بووە بە حەرفە جەرەکە، لەهەر اسمی مفعولێک لە لازم بوو بێ‌وە بوبێ بە متعدی بە هۆی حەرفی جەرە وە، ئەوە دەست لە اسمە مفعولە کە نادەیت چونکە ئەو جار و مجرورە بووە بە نائب فاعل، وە هەر مشتقێ اسناد بدرێ بۆلای فاعل یا نائب فاعل بە مفردی و مذکری ئەمێنێتەوە.

جا لە بەر ئەوە مصنف رحمەالله تعالی لە مەوپێش فەرموی ئەکثروایە اسمی فاعلی ثلاثی مجرد لەسەر وەزنی فاعل، وە اسمە مفعولە کەیشی لەسەر وەزنی مفعول بێ ویستی باسی مقابلی ئەو ئەکثرەش بکات وە فەرموی:ـ «وَ فَعِیلٌ قَدْ یَجِیءُ بِمَعْنَی الْفٰاعِلِ كالْرَّحِیمِ بِمَعْنَی الرّٰاحِمِ وَ بِمَعْنَی الْمَفعُولِ كَالْقَتِیلِ بِمَعْنَی الْمَقْتُولِ» یانی کەم جار اسمی فاعل وە اسمی مفعولی ثلاثی مجرد لەسەر وەزنی فاعل وە مفعول نابن بەڵکو لەسەر وەزنی فعیل ئەبێ وەکو(رحیم)کە بە معنای راحمە، وە مشتقە لە

....

يَرْحَمُ، حذفی حەرفە مضارعە کەمان کرد، وە فاءالفعلە کەمان مفتوح کرد، وە عین‌الفعلە کەمان مکسور کرد، و هاتین بە یێ یەکی ساکنە لە بەینی عین‌الفعلەکە و لام‌الفعلەکە یداگەڕا بە رَحیم.

وە مثالی ئەو اسمە مفعولە لە سەر وەزنی فعیل بێ وەکو قتیل کە بە مەعنای مقتول مشتقە لە يُقْتَلُ بە صیغەی بنا مفعول، حەرفە مضارعە کەمان حەذف کرد، وە فاءالفعلە کەمان مفتوح کرد، وە هاتین بە یێ‌یەکی ساکنە لە بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلەکە یاگەڕا بە (قتیل).

اسم الفاعل و المفعول من مازاد علی الثلاثة

وَ أَمَّا مٰازٰادَ عَلَی الثَّلاٰثَةِ فَالضّٰابِطَةُ فِيهِ أَنْ تَضَعَ الْمِيمَ الْمَضْمُومَةَ مَوْضِعِ حَرْفِ الْمُضٰارِعَةِ وَ تَكْسِرَ مٰا قَبْلَ الْآخِرِ فِي اسْمِ الْفٰاعِلِ وَ تَفْتَحَهُ فِي اسْمِ الْمَفْعُولِ نحو مُكْرِمٌ وَ مُكْرَمٌ

جاکاتێ کە مصنف نەجاتی بوو لە باسی اسمی فاعل وە اسمی مفعولی ثلاثی مجرد، دەستی کرد بە باسی اسمی فاعل وە اسمی مفعول لە غیری ثلاثی مجردا وەکو ثلاثی مزید و رباعی مجرد و مزید فیە وە فەرموی:

«وَ أَمَّا مٰازٰادَ عَلَی الثَّلاٰثَةِ» وە ئەمما اسمی فاعل وە اسمی مفعول لە فعلێک دا زیاتربێت لەسەر سێ حەرف «فَالضّٰابِطَةُ فِيهِ أَنْ تَضَعَ الْمِيمَ الْمَضْمُومَةَ مَوْضِعِ حَرْفِ الْمُضٰارِعَةِ وَ تَكْسِرَ مٰا قَبْلَ الْآخِرِ فِي اسْمِ الْفٰاعِلِ وَ تَفْتَحَهُ فِي اسْمِ الْمَفْعُولِ» ئەوە قاعدەی کلیە بۆ دروست کردنیان ئەوە یەکە میمێکی مضمومە دابنی لە جێگەی حەرفی مضارعا، وە حرفی پێش ئاخری مکسور بکەی لە اسمی فاعلدا وە مفتوحی بکەی لە اسمی مفعولدا «نحو مُكْرِمٌ» بۆ اسمی فاعل بابی افعال مشتقە لە يُكْرِمُ هاتین بە میمێکی مضمومە لە جێگەی حەرفی مضارعدا، وە ماقبلی ئاخرە کەمان مکسور بوو هێشتمانە وەگەڕا بە مُكْرِمٌ.

«وَ مُكْرَمٌ» بۆ اسمی مفعول لە بابی افعال هاتین بە میمێکی مضمومە لە جێگەی حەرفی مضارعا وە ماقبلی ئاخرە کەمان مفتوح کرد بۆ ئەوە فەرقی ببێ لە بەینی اسمی فاعل وە اسمی مفعولدا گەڕا بە مُكْرَمٌ.

ومُدَخرِجٌ و مُدَخرَجٌ و مُسْتَخْرِجٌ و مُسْتَخْرَجٌ وَ قَد يَسْتَوِى لَفْظُ الْفاعِلِ و الْمَفْعُولِ بَعْضِ الْمَواضِعِ كَمُحٰابٌّ و مُتَحٰابٌّ ومختار و مُضْطَرٌّ و مُعْتَدٌّ و مُنْصَبٌّ و مُنْصَبٌّ فيهِ وَ يَخْتَلِفُ التَّقْدِيرُ

«ومُدَخرِجٌ و مُدَخرَجٌ و مُسْتَخْرِجٌ و مُسْتَخْرَجٌ» به ضمەی میمی هەموویان، وەکسرەی ماقبل ئاخر له اسمی فاعل، وە فتحەی ماقبلی ئاخر له اسمی مفعول‌دا، وە دروست کردنیان وەکو مُکرِم مُکْرَمٌ وایه.

«وَ قَد يَسْتَوِى لَفْظُ الْفاعِل و الْمَفْعُولِ بَعْضِ الْمَواضِعِ» وەکه مێ جار صیغەی اسمی فاعل وە اسمی مفعول وەکو یەکیان لێ‌دێ له لفظا خوای به هۆی: ـ دەغمی ماقبلی ئاخرەکەی له ئاخرەکه یانا «کَمُحٰابٌّ» بۆ اسمی فاعل و اسمی مفعول بابێ مفاعله «و مُتَحٰابٌّ» بۆ اسمی فاعل و اسمی مفعولی بابی تفاعل «و مختار» بۆ اسمی فاعل و اسمی مفعولی بابی افتعال له معتل‌العین «و مُضْطَرٌّ و مُعْتَدٌّ» بۆ اسمی فاعل و اسمی مفعولی بابی افتعال «و مُنْصَبٌّ» بۆ اسمی فاعل بابی انفعال.

«و مُنْصَبٌّ فَيهِ» بۆ اسمی مفعول عەینی ئەو بابه ـ بابی انفعال ـ ئیسته اسمی فاعل و اسمی مفعول له هەموویانا یەکێکه.وە یا به هۆی اعلال کردنی عین‌الفعل وە قەلبی واو و یێ به ئەلف بێ وەکو مختار بۆ اسمی فاعل وە اسمی مفعولی بابی افتعال «و مُنْجٰاب» بۆ اسمی فاعلی بابی انفعال «و مُنْجٰابٍ عَنْهُ» بۆ اسمی مفعول عەینی باب ـ انفعال ـ ئیسته اسمی فاعل و اسم مفعول لەم سێ لفظانه وەکو یەکن، «وَ يَخْتَلِفُ التَّقْدِيرُ» به لاّم تقدیر وە ئەصڵی مقدەرەی ئەو لفظانه که اسمی فاعل بن جیاوازه لەگەڵ ئەصڵی مقدری ئەو لفظانه که اسمی مفعول بن چونکی ماقەبلی ئاخر له اسمه

....

فاعله کانا مکسوره، وەله اسمه مفعوله کانا مفتوحه مثلاً ئەصڵی پێنج صیغه ئەوەڵه کان: مُحَابِبٌ وه مُتَحَابِبٌ وه مضطرِرٌ وه متَعَدِدٌ و مُنْصَبِبٌ بوو، به کسرەی حەرفی ماقبلی ئاخر بۆ اسمی فاعل.محابَبٌ وه متحابَبٌ وه مضطرَرٌ وه متعدَدٌ و منصبَبٌ فیهِ، به فتحەی حەرفی ماقبلی ئاخر بۆ اسمی مفعول، وه له هەمویانا اجتماع المثلین ڕوی دا، وه حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد، وه دەغممان کرد له مثلی ثانیدا.وه.ئەصڵی سێ لفظه دواییه کان مختیِرٌ وه منجوبٌ بو به کسرەی ماقبلی ئاخر له اسمی فاعلدا وه مختیَرٌ وه منجوَبٌ عنهُ بوو، به فتحەی ماقبلی ئاخر له اسمی مفعولدا، وه به یاسای اعلال واو وه یێ متحرک وه ماقبل مفتوح قەلبمان کردن به ئەلف وه بون بەو لفظانه که تەماشات کرد.

جا کاتێ مصنف رزگاری بوو له باشی فعلی ماضی وه مضارع وه ئەمر به، لام وه نەهی به لا وه ئەمری به صیغه وه اسمی فاعل وه اسمی مفعول ـ وه ئەم صیغانه بەکار دین له سالم وه غیره سالمدا وەکو: ـ مضاعف وه معتل وه مهموز.وه بۆ ئەم سێ نەوعه بازێ ئەحواڵی وابوو که مختص بوو به خویانەوه وه زۆر جێگەی ئیعتبار وه اهتمام بوون، مصنف هات ئەم باسانەی دەست پێ کرد به ترتیب، وه خستنیه پێش باسی باقی ئەو صیغانه که له تحویلی مصدەره وه پەیدا ئەبن، وەکو اسمی زەمان و مەکان و ئالەت وه مصدەر بێ وه فەرموی: ـ

«فَصْلٌ فِى الْمُضاعَفِ»

فَصْلٌ فِى الْمُضاعَفِ يُقٰالُ لَهُ الأَصَمُّ وَ هُوَ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْـمُجَرَّدِ وَ الْمَزِيدِ فِيهِ مٰا كٰانَ عَيْنُهُ وَ لاٰمُهُ مِنْ جِنْسٍ واٰحِدٍ

واته ئەمە فەصڵێکە لەباس وە بەیانی ئەو مشتقانە کە مضاعفن، جا بزانن کە لفظی مُضٰاعَف اسمی مفعولە لە لوغەتی عەرەبانا بە شتێک ئەڵێن کە دو چەندانە کرابێتە وە، وە لە عورفی ئەهلی علمی صەرفا تعریفی ئەوەیە کەلەمتنە کەدا دێت: «يُقٰالُ لَهُ الأَصَمُّ» وە بە مضاعف ئەوترێ (أصمّ)یانی کەڕ بە و مناسەبەتە هەر وەکو گوێچکەی کەڕبێ، کە ناوە کەی توندو پڕئەبێ لە گۆشت یالە ژەنگ، ئەو لفظەیش کە مضاعف بێ توند و پڕئەبێ بە هۆی ئەو دوو حەرفەوە کە ئەوەڵیان دەغم ئەکرێ لە دوهە میانا...
«وَ هُوَ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ وَ الْمَزِيدِ فِيهِ مٰا كٰانَ عَيْنُهُ وَ لاٰمُهُ مِنْ جِنْسٍ واٰحِدٍ» مضاعف لە عورفی ئەهلی صەرفا لە ثلاثی مجرد و مزید فیەدا، فعلێکە یا اسمێکە عین‌الفعل وە لام‌الفعلی لە یەک نەوعە حەرف بن «كَرَدَّ و أَعَدَّ» وەکو رَدَّ لە ثلاثی مجرد کە ماضی بابی ئەوەڵە وە أَعَدَّ لە ثلاثی مزید فیەدا کە ماضی بابی افعالە «فَإِنَّ أَصْلَهُمٰا رَدَدَ وَ أَعْدَدَ» بە راستی ئەصڵی یەکە میان رَدَدَ، وە ئەصڵی دووهە میان أَعْدَدَ بوە، جا حەذفی حەرەکەی دالی ئەوەڵمان کردوە وە دەغممان کرد لە ثانی دابون بە رَدَّ و أَعَدَّ....
«وَ مِنَ الرُّباعِيِّ مٰا كٰانَ فٰائُهُ وَ لاٰمُهُ الأُولٰى وَ كَذٰا عَيْنُهُ وَ لاٰمُهُ الثّٰانِيَةُ مِنْ جِنْسٍ واٰحِدٍ» وە مضاعف لە عورفی ئەهلی صەرفا لە فعلی

فَأَنَّ أَصْلَهُمٰا رَدَدَ وَ أَعْدَدَ وَ مِنَ الرُّبٰاعِيِّ مٰا كٰانَ فٰائُهُ وَ لاٰمُهُ الْأُولٰى وَ كَذٰا عَيْنُهُ وَ لاٰمُهُ الثّٰانِيَةُ مِنْ جِنْسٍ وٰاحِدٍ وَ يُقٰالُ لَهُ الْمُطٰابَقُ نحو: زَلْزَلَ، يُزَلْزِلُ، زَلْزَلَةً وَ زِلْزٰالاً وَ اِنَّمٰا أُلْحِقَ الْمُضٰاعَفُ بِالْمُعْتَلاّٰتِ لِأَنَّ حُرُوفَ التَّضْعِيفَ يَلْحَقُهُ الْإِبْدٰالُ

رباعی مجرد یا مزید فیەدا ئەوەیە: ـکە فاءالفعل وە لامالفعلی ئەوەڵی هەروا عینالفعل وە لامالفعلی دوهەمی لەیەک نەوعە حەرف بن....

«وَ يُقٰالُ لَهُ الْمُطٰابَقُ» وە مضاعفی رباعی وەکو ناو ئەبرێ بە مضاعف، پێشی ئەوترێ مطابَق بە فتحەی بێ مەعنای مُطابَق فیە یانی بەرانبری و ریزاوەری کراوە تیایدا لە بەینی دوو حەرف دا کە عیبارەتن لە فاءالفعل وە لامالفعلی ئەوەڵ وە عینالفعل و لامالفعلی ثانی «نحو: زَلْزَلَ، يُزَلْزِلُ، زَلْزَلَةً وَ زِلْزٰالاً» ئیستە مطابقە و موافقە کراوە لە بەینی حەرفە کانیا بەو نەوعەوتمان....

جا ئەگەر کە سێ پرسیاری کرد بۆ مضاعف بە غەیرە سالم وە لە جوملەی معتلا تا دانراوە مع أنە یە کێ لە حروفی علّەی تیانیە، جوابی بدەرەوەو بڵێ: «وَ اِنَّمٰا أُلْحِقَ الْمُضٰاعَفُ بِالْمُعْتَلاّٰتِ لِأَنَّ حُرُوفَ التَّضْعِيفَ يَلْحَقُهُ الْإِبْدٰالُ» نە وەکو مضاعف ئیلحاق کراوە بە معتلاتەوە ئیلالە بەر ئەوە کە حەرفی تضعیف گوڕانە وەی بە حەرفێکی تری بە سەردا دێت، وەکو حروفی علله گوڕانە وەیان بە سەرادیت بە حەرفێکی تر، والەم حاڵی ئیبدالە مناسبە پەیدا بوو لە بەینی معتلات و مضاعفدا وە مضاعف ئیلحاق کرا بە معتلەوە.جا مثالی هاتنی ابدال بەسەر مضاعفا «کَقَوْلِهِمْ

كَقَوْلِهِمْ أَمْلَيْتُ بِمَعْنى أَمْلَلْتُ وَ كَذٰلِکَ الْحَذْفُ كَقَوْلِهِمْ مَسْتُ وَ ظَلْتُ بفتح الفاء و كسرها و أَحَسْتُ

أَمْلَيْتُ بِمَعْنى أَمْلَلْتُ» وەكو قەولى عەرەبان ئەڵێن أَمْلَيْتُ بە گورينەوەى لامى ثانى بە (ى)يێ.چونكە ئەصڵە كەى أَمْلَلْتُ بوە يانى نوسيم «وَ كَذٰلِکَ الْحَذْفُ» وە هەر وەكو ابدال دێ بە سەر حروفى تضعيفدا، حەذفيش دێت بە سەريانا، وەكو حەذف دێ بەسەر حروفى عللەدا وە بەم وەزعەيش مناسبە لەبەينى مضاعف و معتلا پەيدا بووە، وە مضاعف ئيلحاق كراوە بە معتلاتە وە ـ جا مثالى هاتنى حەذف بەسەر مضاعفا «كَقَوْلِهِمْ مَسْتُ وَ ظَلْتُ بفتح الفاء و كسرها و أَحَسْتُ» ئەصڵەكەيان مَسِسْتُ و ظَلِلْتُ و أَحْسَسْتُ بوە ئيستە لە دو مثالە ئەوەڵەكانا حەذفى عين‌الفعلەكەمان كرد بە خوێو حرەكەيەوە گەڕا بە مَسْتُ و ظَلْتُ بە فتحەى فاءالفعل يا خود نقلّى كسرەى عين‌الفعلەكانمان كرد بۆلاى فاءالفعلەكەيان، ئەو جار حەذفمان كرد گەڕان بە مِسْتُ و ظِلْتُ بە كسرەى فاءالفعل.وەلە مثالى ئاخرا ئەصڵەكەى أَحْسَسْتُ بوو، وەكو أَكْرَمْتُ حەذفى سينى ئەوەڵمان كرە لە پاش نەقلّى فەتحەكە بۆلاى ماقبلەكەى گەڕا بە أَحَسْتُ.

خولاصە دەركەوت بۆت كە هۆى ئيلحاقى مضاعف بە معتلە وە ئەمەيە كە مشابهە بە معتل لە هاتنى ابدال و حەذف بەسەر حروفى تضعيفەكەدا وەكو بەسەر حروفى عللەدا دێت.بێجگە لە مەلەكاتى ابدال دا، ئەو حەرفەكەلەبدەلى حەرفى تضعيف‌داديت‌عبارەتەلە(ى)يێ‌وەكوحاڵى‌بووى

وَالْمُضَاعَفُ يَلْحَقُهَاالْإِدْغَامُ وَ هُوَ أَنْ تُسْكِنَ الْأَوَّلَ وَ تُدْرِجَ فِي الثَّانِي وَ يُسَمَّى الْأَوَّلُ مُدْغَمًا وَالثَّانِي مُدْغَماً فِيهِ وَ ذٰلِكَ وَاجِبٌ فِي نَحْوِ مَدَّ يَمُدُّ وَ أَعَدَّ يُعِدُّ وَانْقَدَّ يَنْقَدُّ وَاعْتَدَّ يَعْتَدُّ وَاسْتَعَدَّ يَسْتَعِدُّ وَاطْمَأَنَّ يَطْمَئِنُّ

له أمليت له باتی أمللت سابقاً «وَالْمُضَاعَفُ يَلْحَقُهَاالْإِدْغَامُ» ئەمە بە یانە بۆ هێندێ لە ئەحواڵی مضاعف یانی ئەو دو حەرفە مکررە کە وان لە مضاعف داگەلێ جار ئیدغامیان بە سەردایێت «وَ هُوَ أَنْ تُسْكِنَ الْأَوَّلَ وَ تُدْرِجَ فِي الثَّانِي» وە ادغام لە عورفی ئەهلی تجوید و ئەهلی صەرفدا ئەمەیەکە حەرفی ئەوەڵ لەو دوحەرفە مکرەرە ساکن بکەی، وە دغمی بکەی لە حرفی ثانیدا، وە بیخو ێنیتە وە بە توندی بۆ پارێزگاری لە فەو تانی «وَ يُسَمَّى الْأَوَّلُ مُدْغَمًا وَالثَّانِي مُدْغَماً فِيهِ» وە حەرفی ئەوەڵ ناو ئەبرێ بە مُدْغَم وە دوهەم بە مُدْغَمٌ فیه یانی دغم تیاکراو.. جابزانە ادغام لەسەر سێ قسمە: یەکەم: واجبە، دوهەم: محاڵە، سێهەم: جائزە و بە ئارەزوی انسانە وە مصنف رحمه الله تعالی بۆ بەیانی ئەم قسمانە فەرموی: ـ«وَ ذٰلِكَ وَاجِبٌ فِي نَحْوِ مَدَّ يَمُدُّ وَ أَعَدَّ يُعِدُّ وَانْقَدَّ يَنْقَدُّ وَاعْتَدَّ يَعْتَدُّ وَاسْتَعَدَّ يَسْتَعِدُّ وَاطْمَأَنَّ يَطْمَئِنُّ» یانی ادغام واجبە لەهەر فعلێک داکە ضمیری بارزی لەگەڵ دانەبێ لە فعلی ماضی و مضارعی مضاعفی ثلاثی مجردا مطلقا، وە لە ثلاثی مزید فیه وە رباعی مزید فیه بە مەرجێ کە دو حەرفە مکرەرەکان پێکە وەبن خوای مضاعفی عورفی بن وەکو أعدَّ، يُعدُّ و انقدَّ، يَنقدُّ و اعتدَّ، يَعتدُّ و استعدَّ، يَستعدُّ.یا خود هەر مضاعفی لوغەوی بن

وَ كَذٰا اِذٰا بَنَيْتَهٰا لِلْمَفْعُولِ وَ كَذٰا نَظٰائِرُهُ وَ فِى نَحْوِ مَدٍّ مَصْدراً وَ كَذٰلِكَ اِذٰا اِتَّصَلَ أَلِفُ الضَّمِيرِ أَوْ وٰاوُهُ أَوْ يٰائُهُ نحو مَدّا، مَدّوا مُدِّی

وەكو اسودَّ، يَسودُّ وە اسوادَّ، يَسوادُّ و اطمأنَّ، يَطمأِنُّ.ئيستە ئەم شەش فعلە مضاعفی عورفی و اصطلاحی نين، وە بەر تعريفی ئەوە ناكەون بەڵكو هەر لامالفعلە كەيان مكررە، وە مضاعفی لوغەوين مع أنه ادغام لە وانا واجبە «وَ كَذٰا اِذٰا بَنَيْتَهٰا لِلْمَفْعُولِ» وە هەر وەها ادغام واجبە لەو فعلانە دا كاتێ كە دروستيان بكەی بۆ ئەوە نسبەتيان بدرێ بۆلای مفعول «نحو مُدَّ، يُمَدُّ»بۆ بنامفعولی ماضی و مضارعی مضاعفی بابی ئەوەڵ «وَ كَذٰا نَظٰائِرُهُ» هەروايە حوكمیها و وێنەكانی مُدیُمَدّ وەكو أعدَّ، يُعَدُّ وە باقی فعلەكان كاتێ بناكران بۆ مفعول «وَ فِى نَحْوِ مَدٍّ مَصْدراً» هەم ادغام واجبە لە هاو وێنەی لفظی مَدٍّ لە و مصدەرە مضاعفانە كە شەرتی ادغاميان تێداهاتوە تەجێگە «وَ كَذٰلِكَ اِذٰا اِتَّصَلَ أَلِفُ الضَّمِيرِ أَوْ وٰاوُهُ أَوْ يٰائُهُ» هەر وەها ادغام واجبە كاتێ كە ضميری فاعلی ساكن بلكی بە فعلەوە كە عبارەتن لە: ئەلف كە ضميری فاعلی تثنيەيە، وە واو كە ضميری فاعلی جمعە، وە (ی)يی كە ضميری فاعلی مفردی مؤنثی مخاطبە «نحو مَدّا، مَدّوا» بە فتحەی ميم بۆ تثنيە و جمعی فعلی ماضی بنافاعل.وە بە ضمەی ميم بۆ تثنيە و جمعی فعلی ماضی بنامفعول.يا بۆ تثنيە و جمعی فعلی ئەمری بە صيغە.وە «مُدِّی» بۆ ئەمری مفردی مؤنثی مخاطب بە ضمەی ميم، وە ادغام لە هەموو ئەمانەو وێنە ياندا واجبە جا كاتێ كە قسمی ئەوەڵی باسكرد كە ادغامی واجبە ويستی قسمی دوەم باس بكات كە ادغامی

وَ مُمْتَنِعٌ فِی نَحْوِ مَدَدْتُ وَ مَدَدْنٰا و مَدَدْتَ اِلٰی مَدَدْتُنَّ و یَمْدُدْنَ و تَمْدُدْنَ و أُمْدُدْنَ و لٰاتَمْدُدْنَ

محاڵە وە فەرموی:

«وَ مُمْتَنِعٌ» عەطفە لە سەر قەولی مصنف کـە فـەرموی واجب یـانی ادغام محاڵە وە قابل نیە «فِی نَحْوِ مَدَدْتُ وَ مَدَدْنٰا و مَدَدْتَ اِلٰی مَدَدْتُنَّ و یَمْدُدْنَ و تَمْدُدْنَ و أُمْدُدْنَ و لٰاتَمْدُدْنَ» واتە ادغـام نـایتە جـێگە وە وجودی محاڵە لەهەر فعلە مضاعەفێک‌دا کە ضمیری مـرفوعی مـتحرکی پێوە لکابێ خوای فعلی مـاضی بـێ وەکـو (مَـدَدْتُ)بـۆ مـتکلمی وحـدە (وَمَدَدْنٰا)بۆ متکلمی مع‌الغیر (وَمَدَدْتَ)بۆ مفردی مذکری مخاطب مَدَدْتُمٰا و مَدَدْتُمْ و مَدَدْتِ وَ مَدَدْتُمٰا وَ مَدَدْتُنَّ کە صیغەی جمعی مؤنثی مخاطبە و یَمْدُدْنَ بۆ جمعی مؤنثی غائب لە مضارعا، وامْدُدْنَ و لٰاتَمْدُدْنَ، لە ئەوەڵیان صیغەی جمعی مؤنثی مخاطبە لە ئەمری مخاطبا، وە دوهەمیان صـیغەی نهی‌یە لە جەمعی مؤنثی مخاطبا.

والحاصلْ لە هەموو مادەی اتصالی ضمیری مرفوعی متحرک بە فعلی ماضی یا مضارعە وە، ادغام محاڵە لەبەر ئەوە شـەرتی ادغـام ئـەمەیە: - ئەوەڵ حەرف ساکن وە ثانی متحرک بێ، وەلە و فعلانا بە عەکسە وەیە کە وابێ دەغم قابل نیە لە هەر دوو متکلم وە هەموو صیغە کانی مخاطب وە جمعی مؤنثی غائب لە ماضی داوە لە صیغەی جمعی مؤنثی مخاطب لە ئەمری بە صیغەدا: لەبەر ئەوە شەرتی ادغامیان تیا نایتە جێگە وەکو وتمان.

وَ جائِزٌ اِذَا دَخَلَ الْجازِمُ عَلٰی فِعْلِ الْواحِدِ فَاِنْ کانَ مَکْسُورَ الْعَیْنِ: کَیَفِرُّ، أَوْ مَفْتُوحه کَیَعَضُّ فَتَقُولُ: لَمْ یَفِرَّ وَ لَمْ یَعَضَّ بکسر اللام و فتحها وَ لَمْ یَفْرِرْ وَ لَمْ یَعْضَضْ بِالْفَکِّ

«وَ جائِزٌ» عەتفە لەسەر قەولی مصنف کە فەرموی «وَمُمْتَنِعٌ»، یانی ادغام دروستە نە محاڵە و نە واجبە.

«اِذَا دَخَلَ الْجازِمُ عَلٰی فِعْلِ الْواحِدِ» کاتێ کە عاملی جازم داخڵ ببێ لە سەر فعلی مفرد لە صورەتا چە مفردی مذکری غائب یا مفرەدی مؤنثی غائب یا مفردی مذکری مخاطب یا فعلی متکلمی وحدە بێ یا متکلمی مع‌الغیر کە والە صورەتی مفرددا هەر چەن لە مەعنادا جمع بێ، بەڵام مفردی مؤنثی مخاطب نیە لەم قاعدەدا لە بەر ئەوەلە مواردی ادغامی واجبە.

«فَاِنْ کانَ مَکْسُورَ الْعَیْنِ: کَیَفِرُّ، أَوْ مَفْتُوحه کَیَعَضُّ فَتَقُولُ: لَمْ یَفِرِّ وَ لَمْ یَعَضِّ بکسر اللام و فتحها» جا ئەگەر ئەو فعلە مضارعە مکسورالعین بوو، وەکو: یَفِرُّ کە لە بابی ثانی یە یا مفتوح‌العین بوو وەکو: یَعَضُّ کە لە بابی رابعە ئەوە ئەتوانی بڵێیت لَمْ یَفِرِّ وَ لَمْ یَعَضِّ بە کسرەی لام‌الفعل وە لم یفرَّ و لم یَعَضَّ بە فتحەی لام‌الفعل.

«وَ لَمْ یَفْرِرْ وَ لَمْ یَعْضَضْ بِالْفَکِّ» وە ئەیش توانی بڵێیت لَمْ یَفْرِرْ وَلَمْ یَعْضَضْ بە فەککی ادغام ئەصڵە کەیان یَفِرُّ وە یَعَضُّ بوو، عاملی جازمیان داخڵ بوە سەر، وە حەذفی حەرەکەی لام‌الفعلە کە یانی کرد جالە بەر ئەوە کە لە حاڵی ادغاما حەرفی ئەوەڵ لە مکرەرەکان ساکن کرابو التقاءالساکنین ڕوی دالە بەینی ئەواندا، جابۆ دەفعی التقاءالساکنین یا ادغامە کە بهێڵینەوە

وَ هٰكَذٰا حُكْمُ يَقْشَعِرُّ و يَحْمَرُّ و يَحْمٰارُّ وَ اِنْ كٰانَ الْعَيْنُ مَضْمُوماً فَيَجُون الْحَرَكٰاتُ الثِّلاثُ مَعَ الأِدْغٰامِ وَ يَجُوزُ فَكُّهُ

وە حەرفی ثانی متحرک ئەکەین بەکسرە لە بەر قاعدەی: (السّٰاكِنُ اِذٰا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالكَسْرِ)یا بە فتحە لە بەر ئەوە فتحە (أَخَفّ حَرَكٰاتٍ)ـ وە ئەڵێن لم يَفِرِّ و لم يَعَضِّ بە ادغام لە گەڵ کسرەی لامالفعل دا، وە یا لە گەڵ فتحەی لامالفعل دا، وە یا خود فەککی ادغامە کە ئەکە ینەوە وە حەرەکەی ساکنی ئەوەڵ ئیعادە ئەکە ینە وە لە سەر ئەساسی پێش ادغام وە ئەڵێن: ـلَمْ يَفْرِرْ وَ لَمْ يَعْضَضْ.

«وَ هٰكَذٰا حُكْمُ يَقْشَعِرُّ و يَحْمَرُّ و يَحْمٰارُّ» وە بە وێنەی یَفِرُّ، یَعَضّ وایە لە جوازی ابقای ادغام وە متحرک کردنی لامالفعلەکەدا بەکسرە یا بە فتحە، وە لە جوازی فککی ادغام وە ئیعادەی حەرەکە ساکنی ئەوەڵ کاتی دخول جازم لەسەر مضارع حوکمی ئەم سێ فعلانە و هاو وێنەیان لەهەر مادە یە کدابێت.

«وَ اِنْ كٰانَ الْعَيْنُ مَضْمُوماً فَيَجُون الْحَرَكٰاتُ الثِّلاثُ مَعَ الأِدْغٰامِ وَ يَجُوزُ فَكُّهُ» یانی ئەگەر عینالفعلی ئەو فعلە مضارعە مضاعفەکە عاملی جازمی داخڵ ئەبێتە سەر مضموم بێ وەکو: يَمُدُّ و يعدُّ ئەوە دروستە لە لامالفعلە کە یانا حەرەکاتی ئەلاثە، لە گەڵ هێشتنە وەی ادغامە کەدا، جا دروستی کسرە و فتحە لەبەر ئەوەیە کە زو وتمان، وە دروستی ضمەیش لەبەر مناسبەی حەرەکەی عینالفعلە کە یەتی، هەروەها دروستە فەککی ادغامەکە بکە یتەوە، وە ساکنی ئەوەڵ متحرک بکەی بە حرەکەی پێشوی

فتقول لَمْ يَمُدُّ بِحَرَكَاتِ الدالِ مَعَ الإِدْغَامَ وَ لَمْ يَمْدُدْ بِفَكِّهِ وَ هٰكَذٰا حُكْمُ الأَمْرِ فَتَقُولُ فَرَّ، فَرِّ، عَضَّ، عَضِّ وَافْرِرْ، وَاعْضَضْ

خۆی، «فتقول لَمْ يَمُدُّ بِحَرَكَاتِ الدالِ مَعَ الإِدْغَامَ وَ لَمْ يَمْدُدْ بِفَكِّهِ» جاتۆ ئەڵێی لە مضارعی مضاعفی بابی ئەوەڵ دا لە کاتی دخولی عاملی جازم لەسەری، لم يمِدِّ بە کسرە و فەتحە و ضمەی دالە کەی لە گەڵ هێشتنە وەی ادغامی عين‌الفعل لە لام‌الفعلە کە یا وە لم يَمْدُدْ بە فەککی ادغام وە جەزمەی دالە کەی، وە ئەصڵی لم يمدّ، يمدُّ بوو بە ادغامی دالی ئەوەڵ لە دالی ثانی‌دا، عاملی جەزمەمان داخل کردە سەری لام الفعلەکەی مجزوم کردوە التقاءالساکنين روی دا لەبینی عين‌الفعل و لام‌الفعلە کە یا وە بۆ چارە کردنی ئەوە لام‌الفعلە کەمان مکسور کرد یا مفتوح کرد یا مضموم کرد لەبەر ئەوەی کە لە پێشەوە وتمان، وە ادغامە کەمان هێشتە وە گەڕا بە لم يمدَّ بە یەکی لەسی حەرەکە کان، وە یا فەککی ادغامە کەمان کردەوە، و اعادەی ضمەی عين‌الفعلە کەمان کردە وە گەڕا بە لم يمدد....

«وَ هٰكَذٰا حُكْمُ الأَمْرِ» وە بە وێنەی مضارعی مضاعف وایە لە کاتی دخولی جازم دا حوکمی ئەمری بە صیغە، واتە ئەگەر لە مکسورالعين وە مفتوح‌العين دروست بکرێت ئەتوانی ادغامە کەی بیێلیتەوە، وە چاری التقاءالساکنين بکەی بە کسرە یا بە فتحەی لام الفعلە کەی.وە ئەشتوانی فەککی ادغامە کەی بکە یتەوە، لە گەڵ اعادەی حەرەکەی عين‌الفعلە کە یا «فَتَقُولُ فَرَّ، فَرِّ، عَضَّ، عَضِّ» بە هێشتنە وەی ادغام لەگەڵ کسرە یا فتحەی عين الفعلە کەیانا «وَافْرِرْ، وَاعْضَضْ» بە فککی ادغام وە اعادەی

«وَ تَقُولُ مُدَّ وَأَمْدُدْ» «وَ تَقُولُ» «مُادّ»

حرەکەی عین الفعلە کەیان.

ئەصڵە کەیان تَفِرُّ و تَعَضُّ بو بە ادغام: (ت)تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە ئاخرەکانمان مجزوم کرد بە سکون جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلە کەیاندا، جا بۆ دەفعی ئەوە یا ادغامە کەمان هێشتەوە، وە لام‌الفعلە کەمان مکسور یا مفتوح کردن، وە یا خود فەککی ادغامە کەمان کردەوە وە حەرەکەی عین‌الفعلە کەمان هێنایەوە، وە جەلبی هەمزەی وەصڵمان کردە وە بودەفعی ابتدا بە ساکن گەڕان بە اِفْرِرْ وَاعْضَضْ: «وَ تَقُولُ مُدِّ وَأَمْدُدْ» تۆ ئەڵێی بە بنای ئەمری بە صیغە لە مضارعی مضموم‌العین‌دا مدُّ بە هێشتنەوەی ادغام وە حەرەکاتی ثلاثەی لام‌الفعلە کەی لەسەر یاسای پێشو، وأُمْدُدْ بە فەککی ادغام وە اعادەی حەرەکەی عین‌الفعل وە سکونی لام‌الفعل.

ئەصڵە کەیان تَمُدُّ بو (ت)تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، و ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە سکون جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلە کەیا: وە هاتین بۆ چاری ئەوە یا ادغامە کەمان هێشتەوە، وە لام‌الفعلە کەمان متحرک کرد بە یەکی لە حرەکاتی ثلاثە کسرە لەسەر قاعدەی مشهور وە فەتحەی لەبەر تخفیف، وە ضمە لەبەر مناسبەی حەرەکەی عین‌الفعلە کەی وە یا خود فەککی ادغامە کەمان کردەوە، وە حەرەکەی عین‌الفعلە کەمان اعادە کردەوە، وە جەلبی هەمزەی وەصڵی مضمومەمان کرد بۆ دەفعی ابتدا بە ساکن، گەڕا بە أُمْدُدْ «وَ تَقُولُ» تۆ

مٰادّٰانِ مٰادّونَ مٰادَّةٌ مٰادَّتانِ و مادّات

ئەلْبێت لە دروست کردنی اسمی فاعل لە ثلاثی مجردی مضاعفا «مٰادّ»بۆ مفردی مذکر لە غائب وە مخاطب وە متکلمی وحدەدا، ئەصلّە کەی مادِدٌ بوو اجتماعی مثلین بوو، حەذفی حەرەکەی مثلی ئەوەڵمان کرد، وە دەغممان کرد لە مثلی ثانیدا گەڕا بە مادّ.

«مٰادّٰانِ» بۆ تثنیەی مذکر لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصلّە کەی مادّ بوو، ئەلف (أ) و نون (ن) عەلامەتی تثنیە بون ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد، وە حەذفی تنوینە کەمان کرد لە بەر التقاءالساکنین گەڕا بە مادّان.

«مٰادّونَ» بۆ جەمعی مذکر لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصلّە کەی مادّ بوو، واو (ن) و نون (ن) کە عەلامەتی جمعی مذکر بون ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە حەذفی تنوینە کەمان کرد، لە بەر التقاءالساکنین گەڕا بە مادّون.

«مٰادَّةٌ» بۆ مفردی مؤنث ئەصلّە کەی مادّ بوو (ت) تێ و تنوین عەلامەتی مفردەدی مؤنث بوون ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، وە (ت) تێی تأنیث باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە مادةٌ.

«مٰادَّتانِ» بۆ تثنیەی مؤنث لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصلّە کەی مادّة بو، ئەلف و نون عەلامەتی تثنیە بون لە حاڵەتی رفعەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە، ئەلف موجبی فەتحەی ماقبلی بوو ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە مٰادَّتانِ.

مَوادٌّ وَ تَقُولُ مَمْدُودٌ كَمَنْصُورٍ

«و مادّات» بۆ جمعی مؤنث سالم ئەصڵەکەی مادة بو الف و تێ عەلامەتی جمعی مؤنث سالم بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە. جا تێ مفردەکەمان حەذف کرد لەبەر گردبونەوە دو عەلامەتی تأنیث گەڕا بە مادات

«مَوادٌّ» بۆ جەمعی مؤنثی مکسر ئەصڵەکەی مادّة بوو، هاتین بە ئەلفێ صیغەی مفاعل لەپاش ئەلفی اسمە فاعلەکەوە، جا التقاءالساکنین ڕوی‌دا لە بەینی هەردو ئەلفەکاندا، جا لە بەر دەفعی التقاءالساکنین قەلبی ئەلفی اسمەکەمان کرد بە واو.وە لەبەر ئەوە کە ئەم صیغە خاص بو بە مؤنثەوە، وەکو حوائض وە طوالق حەذفی تێی مفردەکەمان کرد گەڕا بە موادّ.

«وَ تَقُولُ مَمْدُودٌ كَمَنْصُورٍ» وە تۆ ئەڵێێ لە بینای اسمی مفعول بۆ ثلاثی مجرەدی مضاعف لە بابی ئەوەڵ دا ممدود وەکو اسمی مفعولی غیرە مضاعف وەکو منصور، یانی لە اسمی مفعولی مضاعفا مەجالی دەغم نیە لە بەر ئەوەکە واوی صیغەی اسمی مفعولەکە بوە بە فاصلە لە بەینی دو حەرفە مکسورەکەدا.

وە ئەمما اسمی فاعل وە اسمی مفعولی مزید فیە ئەوە وەکو فعلە مضارعەکەیان وانە، لە هەر شوێنی کا دەغم لە فعلە مضارعەکەیانا ببێ، دەغم لە وانیشا ئەکرێ، وەکو: ـ مُحْمَرٌّ وە مُحْمارٌّ لە یحمّر وە یحمارّ وە مقشعرّ لە یقشعر وە مطمئن لە یطمأن مادام لە مضارعەکەیانا دەغم کراوە لەوانیشا دەغم ئەکرێ..

فَصْلٌ فِى الْمُعْتَلِّ

وَ هُوَ مٰا كٰانَ أَحَدُ أُصُولِهِ حَرْفَ عِلَّةٍ وَ هِيَ الْواوُ وَالْـيٰاءُ والأَلِـفُ وَ تُسَمّىٰ حُرُوفَ الْمَدِّ وَالِّلينِ وَالأَلِفُ تَكُونُ حِينَئِذٍ مُنْقَلِبَةً عَنْ واوٍ أَوْ يٰاءٍ

ئەمە فەصڵێکە باس لەو لەفظانە ئەکات کە لە عورفا پێیان ئەڵێن معتل.«وَ هُوَ مٰا كٰانَ أَحَدُ أُصُولِهِ حَرْفَ عِلَّةٍ» معتل بە لفظێ ئەڵێن کە یەکێ لە حروفی ئەصڵیەکانیان علله بێ «وَ هِيَ الْواوُ وَالْيٰاءُ والأَلِفُ» وە حەرفی علله واوە (و) و یێیە (ى) و ئەلفە (أ) «وَ تُسَمّىٰ حُرُوفَ الْمَدِّ وَالِّلينِ» وە ئەم حەرفانە وەکو ناو ئەبرێن بە حەرفی علله ناویش ئەبرێن بە حروفی مدّ وە بە حروفی لین. وە بەم ئیعتبارە حروفی علله و مدّولین یەکێکن.

وە بازێ کەس فەرقیان ئەخا وە ئەڵێ: ئەم سێ حەرفە مطلقا متحرک بن یا ساکن، ناو ئەبرێن بە حەرفی علله.وە ئەگەر ساکن بن ئەوە ناو ئەبرێن بە حەرفی لین مطلقا چە ماقبلە کەیان متحرک بێ بە حەرە کەی مناسب بۆیان، واتە: ماقبلی ئەلف مفتوح بێ، وە ماقبلی واو مضموم بی، وە ماقبلی یێ مکسوربێ، یانە.وە ئەگەر ساکن بن وە ماقبلە کەیان متحرک بێ بە حەرە کەی مناسبە ئەوە ناو ئەبرێن بە حروفی مدّ، وەکو: قال، يقول، قيل.

«وَالأَلِفُ تَكُونُ حِينَئِذٍ مُنْقَلِبَةً عَنْ واوٍ أَوْ يٰاءٍ» وە ئەلف کە یەکێکە لەم سێ حەرفە هەرگیز لە ثلاثیدا ئەصڵی نابێ بەڵکو منقلب ئەبێ لە واو یایێ، ئیستە ئەلفی قال ئەصڵە کەی واو بوە، وە ئەلفی باع ئەصڵە کەی یێیە.

«وَ أَنْوٰاعُهُ سَبْعَةٌ»

اَلأَوَّلُ: اَلْمُعْتَلُّ الْفٰاءُ

اَلنَّوْعُ الأَوَّلُ الْمُعْتَلُّ الْفٰاءُ وَ يُقٰالُ لَهُ الْمِثٰالُ لِمُمٰا ثَلَتِهِ الصَّحِيحَ فِى احْتِمٰالِ الْحَرَكٰاتِ وَالسَّكَنٰاتِ

بە لاّم واو وە یێ وا ئەبێ ئەصڵی بن، وەکو: واو یقول وە ییّی یبیع، وە وایش ئەبێ منقلب ئەبن لە یەکوە ییّی (سیّد) کە منقلبە لە واو ئەصڵە کەی (سیود) بوە.

«وَ أَنْوٰاعُهُ سَبْعَةٌ» ئەنواعی معتل حەوتن، چونکە حەرفی علله لەو لفظا ئەگەر یەکێ بێ ئەوە یا: ـ فاءالفعله یا عینالفعله وە یا لامالفعله، وە ئەگەر زیاترە لە یەکی ئەوە یا: ـ فاءالفعل و عینالفعله، وە یا فاءالفعل و لامالفعله، وە یا عینالفعل و لامالفعله، وە یا فاءالفعل و عینالفعل و لامالفعله.وە هەرکام لەم ئیحتمالاتە نەوعێکن لە معتل وە ژمارەیان حەوتە.

«اَلنَّوْعُ الأَوَّلُ الْمُعْتَلُّ الْفٰاءُ» نەوعی ئەوەڵ لەو حەوت نەوعەی معتل، معتل الفایە: یانی فعلێک وە یا اسمێکی وایە کە فاءالفعلە کەی حەرفی عللە بێ.«وَ يُقٰالُ لَهُ الْمِثٰالُ» وە ئەم نەوعە وەکو پێی ئەوترێ معتل الفاء، پێشی ئە وترێ: مثال.

«لِمُمٰا ثَلَتِهِ الصَّحِيحَ فِى احْتِمٰالِ الْحَرَكٰاتِ وَالسَّكَنٰاتِ» لە بەر ئەوە معتل الفاء بە وێنەی فعل و اسمی صحیح وایە لە هەڵگرتن وقەبوڵ کردنی فاءالفعلەکەی بۆ حەرەکە مثلاً ئەڵێت: ـ وَعَدَ وَعْداً وەکو: ضَرَبَ ضَرْباً.جا

أَمَّا الْوَاوُ فَتُحْذَفُ مِنَ الْمُضَارِعِ الَّذِي يَكُونُ عَلَى يَفْعِلِ بِكَسْرِ الْعَيْنِ وَ مِنْ مَصْدَرِهِ الَّذِي يَكُونُ عَلَى فِعْلَةٍ وَ تُسْلَمُ فِي سَائِرِ تَصَارِيفِهِ تَقُولُ وَعَدَ يَعِدُ عِدَةً

بزانه ئەلف لە بەر ئەوە دائماً ساکنە قەت نابێ بە فاءالفعل وە فاءالفعل ئەم نەوعە یا واوە یا یێیە، جا با ئەحکامی هەر دوکیان بەیان بکەین: «أَمَّا الْوَاوُ فَتُحْذَفُ مِنَ الْمُضَارِعِ الَّذِي يَكُونُ عَلَى يَفْعِلِ بِكَسْرِ الْعَيْنِ» جا ئەو فاءالفعلە کە واوە، ئەوە حەذف ئەکرێ لە فعلە مضارعێ لە سەر وەزنی يَفْعِلُ بێ بە کسرەی عین‌الفعل «وَ مِنْ مَصْدَرِهِ الَّذِي يَكُونُ عَلَى فِعْلَةٍ» وە هەم حەذف ئەکرێ لە مصدەرێکی وەهای کە لەسەر وەزنی فِعْلَةٍ بێ بە کسرەی فاءالفعل وە سکونی عین‌الفعل «وَ تُسْلَمُ فِي سَائِرِ تَصَارِيفِهِ» وە وەک خۆی ئە مێنێتە وە لە باقی مشتقاتەکە یا، وەکو: فعلی ماضی و اسمی فاعل وە اسمی مفعول وە غەیری ئە وانە..

«تَقُولُ» تۆ ئەلێیت: ـ لە مثالی معتل الفائیک‌داکە مضارعەکەی لە سەر وەزنی يَفْعِلُ بێ بە کسرەی عین‌الفعل، وە مصدەرەکەی لەسەر وەزنی فِعْلَةٍ بێ هاتبێ بە کسرەی فاءالفعل، وە واویان تێدا حەذف بکرێ: ـ

«وَعَدَ» بۆ فعلی ماضی بە اثباتی واوەکەی «يَعِدُ» بۆ مضارعەکەی بە حەذفی واو، ئەصڵەکەی يَوْعِدُ بوو واوەکەی واقع بوو لە بەینی یێ حەرفی مضارع وە کسرەی عین‌الفعل دا، لە بەر ثقالەت حەذف کرا گەڕا بە يَعِدُ لەسەر وەزنی يَعِلُ، چونکی مادام لە مە وزونا حەذفی فاءالفعلە کە کراوە لە میزانەکەیشا ئەکرێ.

وَ وَعْداً فَهُوَ وٰاعِدٌ وَ ذٰاکَ مَوْعُودٌ وَعِدْ وَ لاٰتَعِدْ وَ کَذٰلِکَ: وَمِقَ، یَمِقُ، مِقَةً فَإِذٰا أُزِیلَتْ کَسْرَةُ مٰا بَعْدَهٰا اُعِیدَتْ الوٰاوُ الْمَحْذُوفَةُ

«عِدَةً» بۆ مصدرە کەی کە لە سەر وەزنی فِعْلَة بێ ئەصڵەکەی وِعْداً بوو بە کسرەی فاءالفعل وە سکونی عینالفعل حەذفی واوە کەمان کرد لە پاش نقڵی کسرە کەی بۆلای مابعد کەی، وە لە باتی ئەو واوە هاتین بە تێ و تنوین لە ئاخرە وە گەڕا بە عِدَةً لە سەر وەزنی عِلَةً.

«وَ وَعْداً» بۆ ئەو مصدەرەی لە سەر وەزنی فِعْلٌ بێ بە فتحەی فاءالفعل وە واوە کەی بمێنێتەوە.

«فَهُوَ وٰاعِدٌ» بۆ اسمی فاعل بە اثبات واو «وَ ذٰاکَ مَوْعُودٌ» بۆ اسمی مفعول بە اثباتی واو.

«وَعِدْ» بۆ ئەمری بە صیغە بە حەذفی واو، ئەصڵە کەی تَعِدُ بۆ تێ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە حەذفی حە رە کە گەڕا بە عِدْ.

«وَ لاٰتَعِدْ» بۆ نەهی لە مفردی مذکری مخاطب بە حەذفی واو.«وَ کَذٰلِکَ: وَمِقَ، یَمِقُ، مِقَةً» وەکو: وعد، یعد، عدة ـ وایە لە اثبات و حەذفی واوا مادەی (ومق) وە باقی مادە کانی معتلالفای (واوی) کە مضارعە کە یان لە سەر وەزنی یَفْعِلُ بێ بە کسرەی عینالفعل وە مصدەرە کەیان لە سەر وەزنی فِعْلَة بێ بە کسرەی فاءالفعل «فَإِذٰا أُزِیلَتْ کَسْرَةُ مٰا بَعْدَهٰا أُعِیدَتْ الوٰاوُ الْـمَحْذُوفَةُ» هەر کاتێ کسرەی مابعدی حەرفە مضارعە کە

نَحْوُ لَمْ يُوعَدْ وَ يَثْبُتُ الْوٰاوُ فِي يَفْعَلُ بِالْفَتْحِ كَوَجِلَ يَوْجَلُ ايجَلْ قُلِبَتِ الْوٰاوُ يٰاءاً لِسُكونِهٰا وَانْكِسارِ مٰاقَبْلَهٰا فَإِنِ انْضُمَّ مٰاقَبْلَهٰا عٰادَتِ الْوٰاوُ تَقُولُ يٰا زَيْدُ ايجَلْ

لابرا، واوه محذوفه كه ئيعادەئه كرێته وه «نَحْوُ لَمْ يُوعَدْ» به صيغەی بنا مفعولی مفرەدی مذكری غائب، ئەصڵه كەی يَعِدُ بوو، به بێ واو بـه لاّم پاش ئه وه ئەو صيغه كـرابـه بـنا مـفعول بـه ضـمەی حـەرفی مـضارع وه فەتحەی ماقبلی ئاخره كەی واوه محذوفه كه مان هاته وه.

«وَ يَثْبُتُ الْوٰاوُ فِي يَفْعَلُ بِالْفَتْحِ» ئه مێنێته وه فاءالفعلێ واو بێ له هەر مضارعێک دا له سه روەزنی يَـفْعَلُ بـێ بـه فـتحەی عـينالفـعل«كَـوَجِلَ يَوْجَلُ» له بابی رابع دا وەكو عَلِمَ يَعْلَمُ، «ايجَلْ» بۆ ئـەمری بـه صـيغەی مفردی مذكری مخاطب لەم بابا ئەصڵه كەی اِوْجَلْ بو، وەكو: اِعْلَمْ به اثباتی واو به لاّم له بەر ئه وه واوه كه ساكن بو، وه ماقبله كەی مكسور بوو قلب كرا به يێ و بوبه ايجَلْ.وەكو مصنف فەرموی: ـ«قُلِبَتِ الْوٰاوُ يٰاءاً لِسُكونِهٰا وَانْكِسارِ مٰاقَبْلَهٰا» واته: واوه كەی قەلب كرابه يێ چونكی ساكن بوو، وه ماقبله كەی مكسور بو، وه هه رواوێ وەهابێ قەلب ئەكرێ به يـێ.«فَإِنِ انْضُمَّ مٰاقَبْلَهٰا عٰادَتِ الْوٰاوُ» يانی مادان قەلب كردنی واو به يـێ له بـەر سكونی خۆی وه كسرەی ماقبله كه يەتی له هەر وەختێ كا ماقبلی ئەوێ مضموم كرا واوه كەی دێتەوه «تَقُولُ يٰا زَيْدُ ايجَلْ» ئەصڵه كەی أوجل بو واو ساكن ماقبل مكسور قه لبمان كرد به يێ به قاعدەی پـێشو، وه كـاتی يازيد به ضمەی دالی زەيده كه، كەوته پێشه وه، وه دالی زيد مضموم بوو،

تُلَفَظُ بِالْوٰاوِ وَ تُكْتَبُ بِالیٰاءِ وَ تَثْبُتُ فِی یَفْعُلُ بِالضَمِّ كَوَجُهَ یَوْجُهُ أُوْجُهْ وَ لاٰتَوْجُهْ وَ حُذِفَتِ الْوٰاوُ مِنْ یَطَأُ و یَضَعُ وَ یَقَعُ وَ یَدَعُ لأَنَّهٰا فِی الأَصْلِ عَلٰی یَفْعِلُ بِالْكَسْرِ فَفُتِحَ عَیْنُهٰا لِحَرْفِ الْحَلْقِ

وە همزە وەصڵە کە لە ناودا ڕۆیشت ماقبلی یێ کە مضموم بوو، وە یێ کە مان کرد بە واو ـ بە لام «تُلَفِّظُ بِالْوٰاوِ وَ تُكْتَبُ بِالیٰاءِ» ئەمما ئەم واوە تلفظی پێ ئەکرێ بە واو وە ئە نوسرێ بە یێ، لە بەر ئەوە کە دستوری نوسین وایە کە ئە وەڵی کلمە بنوسرێ بە تقدیری ابتدا پێ کردنی، یانی بە حسیبی ئە وە هیچی لە پێشەوە نە بێ، وە ئاخرە کەی بنوسرێ بە حسیبی ئە وە کە وەقفەی لە سەر بکرێ.

«وَ تَثْبُتُ فِی یَفْعُلُ بِالضَمِّ كَوَجُهَ یَوْجُهُ أُوْجُهْ وَ لاٰتَوْجُهْ» وە واو ئەمێنێتە وە لە کاتێک دا فاءالفعل بێ لە یَفْعُلْ بە ضمەی عین‌الفعل، وەکو: واوی وَجُهَ یَوْجُهَ لە بابی سادس لە صیغەی ماضی و مضارع و ئەمرونەهیا، لە بە ر ئەوە کە مابعدی واوە کە مکسور نیە جالە بە ر ئەوە پرسیار کرا مادام واوی فاءالفعل ئە مێنێتە وە لە یفعل بە فتحەی عین‌الفعل، دەی بۆچی حەذف کراوە لە یَطَأُ و یَضَعُ و یَقَعُ و یَدَعُ مع انە ئە مانە مفتوح العینن؟ مصنف فەرموی: «وَ حُذِفَتِ الْوٰاوُ مِنْ یَطَأُ و یَضَعُ وَ یَقَعُ وَ یَدَعُ لأَنَّهٰا فِی الأَصْلِ عَلٰی یَفْعِلُ بِالْكَسْرِ» واتە حەذف کراوە واو فاءالفعل لەم صیغانا چونکی ئە مانە لە ئەصلاً لە سەر وەزنی یَفْعِلْ بوون بە کسرەی عین‌الفعل، وە حەذفی واوە کە یان کراوە لە سەر قاعدەی دامە زراو، «فَفُتِحَ عَیْنُهٰا لِحَرْفِ الْحَلْقِ» وە پاش حەذفی واوە کە یان عین‌الفعلە کە یان مفتوح

وَ حُذِفَتْ مِنْ يَذَرُ لِكَوْنَهٰا فِي مَعْنٰى يَدَعُ وَ أَمٰاتُوا مٰاضِيَ يَدَعُ وَ يَذْرِعُ وَ حَذْفُ الْفٰاءِ دَلِيلٌ عَلَى أَنّ الْمَحْذُوفة وٰاوٌ

كراوه له بەر مقابلەی قورسی حەرفە حەلقە كە.جا مادام وابێ حەذفی واوه كه له مانا له سەر قاعدەیه و مقبوڵه.

ئەم جار له بەر ئەوه كه رەخنه هاتەوه سەر مصنف بـه حـەذفی واوی (يذر) كه ئەصڵه كەی (يِوْذَرُ) بوه مع أنه مفتوح العينه، وه عـين‌الفـعل وه لام‌الفعلی حەرفی حەلق نين، مصنف جوابی ئه و رەخنەيەی دايه وه، وه فەرموی: ـ«وَ حُذِفَتْ مِنْ يَذَرُ لِكَوْنَهٰا فِي مَعْنٰى يَدَعُ» يانی حـەذفی واوی فاءالفعل كراوه له يَذَرُ له بەر ئەوه كـه بـه مـەعنای يَـدَعُ ئـيستعمال ئەكرێ، وه به حەمل له سەر ئه وه له بەر موافقەی فی‌المعنی.«وَ أَمٰاتُوا مٰاضِيَ يَدَعُ وَ يَذْرُ» عه رەبه كان تەركی ئيستعمالی فعلی ماضيان كرد وه له بۆ (يَذَرُ وَ يَدَعُ) وه له باتی ئەوان لفظی (تَرَكَ) يان به كار هێناوه.

وه بزانن ئەم باسه له گەڵ ئه واكه بەيانی واقعه ئيحتمالی هەيه تأيد بێ بۆ جوابی ره خنه كەيش واته: بێجگه له وه كه ئەم دو مضارعه حەمل كراون له سەر يدع له عينی كاتا له بەر قورسی لفظه كـه يشـيانه بـه نـەوعێ كـه ماضی‌يه كەيان له بەر قورسی بالمرة تەرك كراوه، وه ئيستعمال ناكرێ كه وابێ موناسبی تخفيفن به حەذفی واوی فاءالفعله كه يان: جاله بەر ئه وه كەسێ پرسياری كرد، مادام فعلی ماضی ئەمانه تەرك كراوه

وه فاءالفعلی مضارعه كەيشيان محذوفه، دەليل چی‌يه كه محذوف لەو فعلانه دا واوه؟مصنف له جوابيا فەرموی: «وَ حَذْفُ الْفٰاءِ دَلِيلٌ عَلَى أَنّ الْمَحْذُوفة وٰاوٌ» يانی حەذفی فاءالفعل لەم فعلانەدا دەليله له سەر ئەوه كه

وَ أَمَّا الْیاءُ فَتَثْبُتُ عَلَی کُلِّ حالٍ نَحْوُ یَمُنَ، یَیْمُنُ و یَسَرَ، یَیْسِرُ و یَئِسَ، یَیْئَسُ وَ تَقُولُ فِی أَفْعَلَ مِنَ الْیائِیِّ أَیْسَرَ وَ یُوسِرُ وَ لَمْ یُحْذَفْ لِأَنَّ حَذْفَ الْواوِ مَعَ الْهَمْزَةِ اِجْحافٌ فَهُوَ مُوسِرٌ وَ فِی اِفْتَعَلَ مِنْهُما اِتَّعَدَ

ئەوەی حەذف کراوە واوە، یێ نیە.چونکی یی لە مضارعی مثالا حەذف ناکرێ وەکو ئیستە بە یان ئەکرێ، جا لە کاتێک دا باسی واو تەواو بو، دەستی کرد بە باسیی یێ (ی) و فەرموی: «وَ أَمَّا الْیاءُ فَتَثْبُتُ عَلَی کُلِّ حالٍ» یانی ئە مما فاءالفعلی کە یێ بێ ئەوە ئە مێنێتە وە لە هەموو حاڵەتێک دا، واتە لە فعلی ماضی یا مضارع دا، وە لە مصدر و اسمی فاعل و اسمی مفعول دا، وە لە کاتێک دا مضارع مضمومالعین یا مکسورالعین یا مفتوحالعین بێ.«نَحْوُ یَمُنَ، یَیْمُنُ» لە بابی سادس «و یَسَرَ، یَیْسِرُ» لە بابی ثانی «و یَئِسَ، یَیْئَسُ» لە بابی رابع دا «وَ تَقُولُ فِی أَفْعَلَ مِنَ الْیائِیِّ» تۆ ئە ڵێیت لە بنای بابی افعال لە معتل الفای یائی دا «أَیْسَرَ» بۆ فعلی ماضی مفرد مذکری غائب لە معتلالفای یائی دا بە اثباتی یێ کەی «وَ یُوسِرُ» بۆ مضارعە کەی بە قەلبی یێ بە واو، چونکی قاعدەیە کە: یێی ساکن ماقبل مضموم قەلب ئە کرێ بە واو.

«وَ لَمْ یُحْذَفْ لِأَنَّ حَذْفَ الْواوِ مَعَ الْهَمْزَةِ اِجْحافٌ» ئیتر حەزفی واوە کەش لە گەڵ حەذفی همزە کە یا ستمە و نامناسبە «فَهُوَ مُوسِرٌ» وە لە بۆ اسمی فاعلی بابی افعال ئە ڵێیت: ـ مُوسِرٌ، «وَ فِی اِفْتَعَلَ مِنْهُما» وە تۆ ئەڵێیت: لە دروست کردنی بابی افتعال لە مثالی واوی دا و یائی دا «اِتَّعَدَ» بۆ واوی، ئەصڵە کەی اِوْتَعَدَ بوە قە لبی واوە کەمان کرد بە تێ، وە تیمان لە تێ دا دەغم کرد گەڕا بە اِتَّعِد «یتَّعِدُ» بۆ مضارعە کەی ئەصڵە کەی یَوْتَعِدُ

يَتَّعِدُ فَهُوَ مُتَّعِدُ وَ اِتَّسَرَ يَتَّسِرُ فَهُوَ مُتَّسِرُ وَ يُقَالُ اِيتَعَدَ يَاتَعِدُ، فَهُوَ مُوتَعِدُ وَاِيتَسَرَ يَاتَسِرُ فَهُوَ مُوتَسِرُ و موتسر فيه

بوو، قەلبی واو مان کرد بە تێ وە تێمان لە تێدا دەغم کرد گەڕا بە یَتَّعِدُ.

«**فَهُوَ مُتَّعِدُ**» بۆ اسمی فاعل ئەصڵەکەی مَوْتَعِدُ بوو، قەلبی واومان کرد بە تێ، وە تیمان لە تی دا دەغم کرد گەڕا بە مُتَّعِدُ.«**وَ اِتَّسَرَ**» عەطفە لە سەر قەولی مصنف کە فەرموی: ـ اِتَّعدَ.ئە صڵە کەی ایتسر قەلبی یێمان کرد بە تێ، وە تێمان دەغم کرد لە تێدا گەڕا بە اِتَّسَرَ، «**يَتَّسِرُ**» بۆ مضارعە کەی ئەصڵە کەی يَيْتَسِرُ بوو، قەلبی یێ مان کرد بە تێ وە تیمان لە تێدا دەغم کرد گەڕا بە يَتَّسِرُ.

«**فَهُوَ مُتَّسِرُ**» بۆ اسمی فاعل ئەصڵەکەی مُيْتَسِرُ بوو قەلبی یێ مان کرد بە تێ، وە تێمان لە تێدا دەغم کرد گەڕا بە مُتَّسِرُ «**وَ يُقَالُ اِيتَعَدَ يَاتَعِدُ، فَهُوَ مُوتَعِدُ**» ئەوترێ لە بابی افتعالی واوی دالە مادەی وعد «ایتعد» لە ماضی دا ئەصڵە کەی اِوْتَعد بوو، قەلبی واومان کرد بە یێ گەڕا بە ایتعَدَ وە «یاتعد» بۆ مضارعە کەی ئەصڵە کەی يَوْتَعِدُ بو قەلبی واومان کرد بە ئەلف.گەڕا بە یاتعد وە «مُوتَعِد» بۆ اسمی فاعل بە هێشتنە وەی واوە کەی.«**وَاِيتَسَرَ يَاتَسِرُ فَهُوَ مُوتَسِرُ**» وە ئەوترێ لە بنای بابی افتعال لە مثالی یائی لە مادەی یَسَر، «ایتسر» بۆ ماضی بە هێشتنە وەی یێ کەی.وە «یاتسر» بۆ مضارعە کەی بە قەلبی یێ کەی بە ئەلف.«**و موتسر فيه**» بۆ اسمی فاعل و مفعول بە قەلبی یی کەی بە واو.. وە لفظی (فیه) بۆ اشارەیە بۆلای ئەوەکە اسمی مفعول لە فعلی لازم دروست ناکرێ بە بێ واسطەی حەرفی جەر، وەکو لە

وَ حُكْمُ وَدَّ يُوَدُّ كَحُكْمِ عَضَّ يَعَضُّ والأمر: ايدَدْ كَاِعْضَضْ

باسی اسمی مفعول‌دا ڕابورد«وَ حُكْمُ وَدَّ يَوَدُّ كَحُكْمِ عَضَّ يَعَضُّ» یانی حوکمی بابی رابع لە مضاعفی معتل‌الفا دا وەکـو حـوکمی بـابی رابـعە لە مضاعفی غیرە معتل‌الفا دا لە: وجوب وە امتناع وە جوازی ادغام وە باقی ئەحواڵ دا «والأمر: ايدَدْ كَاِعْضَضْ» وە دروستە فەککی ادغام بکە یتەوە لە صیغەی ئەمری مضاعفی معتل‌الفادا، وەکـو: ایـدد لە وێـنەی اعـضض مشتقە لە تَوَدُّ، تێ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، و ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە سکون، جا لە بەر ئەوە ئیلتقاءالساکنین پەیدا بوو لە بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلە کە یا، حە رەکەی عین‌الفعلە کە مان وەر گرتە وە لە فاءالفعلە کەی، وە همزەی وەصڵی مکسورە مان هێنا بۆ دەفعی ابتدا بە ساکن گەڕا بە (اودد) جا واو ساکن ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە أیدد وەکو اِعْلَمْ.

اَلثّاني: اَلْمُعْتَلُّ الْعَيْنُ

وَ يُقَالُ لَهُ الأَجْوَفُ وَ ذُوالثَّلاثَةِ لِكَوْنِ مٰاضِيهِ عَلَى ثَلاثَةِ أَحُـرفٍ إِذٰا أَخْبَرْتَ عَنْ نَفْسِكِ فَالثُّلاثِيُّ الْمُجَرَّدُ تُقْلَبُ عَيْنُهُ فِي الْمٰاضِي اَلِفاً، وٰاواً كٰانَ أَوْ يٰاءً لِتَحَرُّكِهِمٰا وَانْفِتٰاحِ مٰاقَبْلَهُمٰا

نەوعی دوهەم لەو حەوت نەوعەی معتل: ئەوەیە کە معتل‌العـین بـێ یانی فعلێکە یا اسمێکە کە عین‌الفعلە کەی حەرفی علله بێ.«وَ يُقَالُ لَـهُ الأَجْوَفُ» وە بەم نەوعە معتلە ئەوترێ: (أجوف) یانی قروڵ بەو مناسبە وە کە عین‌الفعلە کەی لە بەر ئەوە کە حەرفی علله یە وەکو نەبووایە، وە ناوە ڕاستە کەی پوچە «وَ ذُوالثَّلاثَةِ» هەم پێشی ئەوترێ ذو ثلاثە یانی خاوەن سێ حەرف «لِكَوْنِ مٰاضِيهِ عَلَى ثَلاثَةِ أَحُرفٍ إِذٰا أَخْبَرْتَ عَنْ نَفْسِكَ» چونکی ماضی‌یەکەی دێتە سەر سێ حەرف لەوکاتانا کە صیغەی متکلمی لێ دروست بکرێت، وەکو قُلْتُ و بِعْتُ، چونکە مادام عـین‌الفـعلە کـەی حەذف ئەکرێ وە ضمیری متکلم لە بە رئە وە کە فاعلە وە زۆر تێکەڵە لە گەڵ فعلە کە دا وەکو حـەرفێ وایـە لەو فـعلە سـێ حـەرفە، ئـەمێنێتە وە فاءالفعل وە لام‌الفعل وە ضمیرە کە: -

«فَالثُّلاثِيُّ الْمُجَرَّدُ تُقْلَبُ عَيْنُهُ فِي الْمٰاضِي اَلِفاً، وٰاواً كٰانَ أَوْ يٰـاءً لِتَحَرُّكِهِمٰا وَانْفِتٰاحِ مٰاقَبْلَهُمٰا» واتە: ثلاثی مجرد لە معتل‌العین دا قـەلبی عین‌الفعلی ئەکرێ بە ئەلف لە کاتێک‌دا متحرک بێ، وە ماقبلە کەیان مفتوح

نحو صٰان و بٰاعَ فَاِنِ اتَّصَلَ بِهِ ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ أَوِالْمُخٰاطَبِ أَوْ جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ الْغٰائِبَةِ نُقِلَ فَعَلَ مِنَ الْوٰاوِيِّ اِلٰى فَعُلَ وَ مِنَ الْيٰائِيِّ اِلٰى فَعِلَ دَلاٰلَةً عَلَيْهِمٰا وَ لَمْ يُغَيَّر فَعُلَ وَ لاٰفَعِلَ اِذٰا كٰانٰا أَصْلِيَيْنِ

بێ «نحو صٰان و بٰاعَ» وەکو صان لە واوی‌دا وە باع لە یائی‌دا، ئەصڵە کەیان صَوَنَ و بَیَعَ بوو، واو وە یێ متحرک وە ماقبلەکەیان مفتوح بو قەلبمان کردن بە ئەلف گەڕان بە صٰانَ و بٰاعَ.

«فَاِنِ اتَّصَلَ بِهِ ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ أَوِالْمُخٰاطَبِ أَوْ جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ الْغٰائِبَةِ» جا ئەگەر لکابە و فعلە ثلاثی‌یە معتل‌العینە وە ضمیری متکلمی یا مخاطب یا جەمعی مؤنثی غائب، ئەو ضمیرە کە مشهورە بە ضمیری مرفوعی متحرک «نُقِلَ فَعَلَ مِنَ الْوٰاوِيِّ اِلٰى فَعُلَ وَ مِنَ الْيٰائِيِّ اِلٰى فَعِلَ» لەو کاتا نقڵی فعل مفتوح‌العین ئەکرێ ئەگەر عین‌الفعلە کەی واوی بێ بۆلای فَعُلَ بە ضمەی عین‌الفعل، وە نەقڵی فَعَلَی مفتوح‌العین ئەکرێ ئەگەر عین‌الفعلە کەی یێ بێ بۆلای فَعِلَ بە کسرەی عین‌الفعل «دَلاٰلَةً عَلَيْهِمٰا» بۆ ئەوە کە ئەو ضمەی عین‌الفعلە نقڵ بکرێ بۆلای فاءالفعلە کەی، وە دەلاٰلەت بکا لە سەر واوە عین‌الفعلە کە لە پاش حەذفی، وە ئەو کسرەی عین‌الفعلە نقڵ بکرێ بۆلای فاءالفعلە کەی، وە دەلاٰلەت بکا لە سەر یێ‌ی عین‌الفعلە کە لە پاش حەذف کردنی..

«وَ لَمْ يُغَيَّر فَعُلَ وَ لاٰفَعِلَ اِذٰا كٰانٰا أَصْلِيَيْنِ» بەلاٰم فعل بە ضمەی عین‌الفعل وە فِعل بە کسرەی عین‌الفعل ناگۆڕێ وەلە شوێنی خۆیانا ئەهێڵرێنەوە، هەر کاتێ ئەو ضمە و کسرە ئەصڵی بن، بەم ڕەنگە

ثُمَّ نُقِلَتِ الْكَسْرَةُ وَالضَّمَةُ اِلَى الْفٰاءِ وَ حُذِفَتِ الْعَيْنُ لِأِلْتِقٰاءِ الْسٰاكِنَيْنِ فَتَقُولُ صٰانَ صٰانٰا صٰانُوا صٰانَتْ

مضمومالعين له بابی سادس، وه مكسورالعين له بابی رابع یا خامس بێ «ثُمَّ نُقِلَتِ الْكَسْرَةُ وَالضَّمَةُ اِلَى الْفٰاءِ» جا نقل ئەكرێ ضمه و كسرەی عينالفعل چه به نقل پەيدا بوبن يا هەر ئەصڵی بن بۆلای فاءالفعله كان «وَ حُذِفَتِ الْعَيْنُ لِأِلْتِقٰاءِ الْسٰاكِنَيْنِ» وه لەپاش نەقڵی ضمه و كسره كه يان حەذفی خۆيان ئەكرێ لەبەر التقاءالساكنين له بەينی ئەو عينالفعلا كه به ساكنی ماوەتەوه، وه له بەينی لامالفعله كه داكه به هۆی ضميره كانه وه ساكن كراوه.«فَتَقُولُ» جا تۆ ئەڵێيت له مثالی معتلالعين له بابی ئەوەڵ دا كه عينالفعله كەی واو بێ.

«صٰانَ» بۆ مفردی مذكری غائب، ئەصڵه كەی صَوَنَ بوو، واو متحرك ماقبل مفتوح قەلبمان كرد به ئەلف، گەڕا به صٰانَ.

«صٰانٰا» بۆ تثنيەی مذكری غائب، ئەصڵه كەی صٰانَ بوو، ئەلف ضميری فاعلی تثنيه بوو ئيلحاقمان كرد به ئاخريه وه، گەڕا به صانا.

«صٰانُوا» بۆ جەمعی مذكری غائب، ئەصڵەكەی صان بوو، واو ضميری فاعلی جەمعی مذكربوو ئيلحاقمان كرد به ئاخريه وه، جا واو باعثی ضمەی ماقبلی بوو، ماقبله كه مان مضموم كرد گەڕا به صٰانُوا.

«صٰانَتْ» بو مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵه كەی صٰانَ بوو، (ت) تێی ساكنه عەلامەتی مفرەدی مؤنثی غائب بو ئيلحقمان كرد به ئاخريه وه گەڕا به صٰانَتْ.

صٰانَتٰا صُنَّ وَ كَذٰلِكَ صُنْتَ، صُنْتُمٰا، صُنْتُمْ، صُنْتِ، صُنْتُمٰا، صُنْتُنَّ، صُنْتُ، صُنّٰا وَ بٰاعَ

«صٰانَتٰا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی صانت بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو لاحقمان کرد بە ئاخریە وە، وە ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کە مان مفتوح کرد گەڕا بە صانتا.

«صُنَّ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی بە ئیعتباری ئیعلالی معتل‌العین صَوَنَّ بوو بە فتحەی واو، جا ئەم صیغە مفتوح‌العینە مان نقڵ کرد بۆلای فَعُلَ بە ضمەی عین‌الفعل، وە ضمە کە لەسەر واو ثقیل بوو نقڵ‌مان کرد بۆلای فاءالفعلە کەی لە پاش حەذفی حەرە کە کەی خۆی، وە التقاءالساکنین پەیدا بوو لە بەینی ئەو ولام‌الفعلە کەدا، وە حەذفی واوە کە مان کرد، وە ئیکتفامان کرد بە دەلالەتی ضمەی فاءالفعلە کە لە سەر ئەو واوە محذوفە گەڕا بە صُنَّ «وَ كَذٰلِكَ صُنْتَ، صُنْتُمٰا، صُنْتُمْ، صُنْتِ، صُنْتُمٰا، صُنْتُنَّ، صُنْتُ، صُنّٰا» ئەصڵە کەیان صَوَنْتَ، صَوَنْتُمٰا، صَوَنْتُمْ، صَوَنْتِ، صَوَنْتُمٰا، صَوَنْتُنَّ، صَوَنْتُ، صَوَنّٰا وەکو: نَصَرْتَ، نَصَرْتُمٰا تا ئاخر، وە بۆ ئیعلالی ئە مانە ئەڵێین: ـ نقڵی فَعَلی مفتوح‌العینی واویمان کرد بۆلای فَعُل بە ضمەی عین‌الفعل، وە نقل ضمەی عین‌الفعلە کە مان کرد بۆلای فاءالفعلە کەیان، لە پاش حەذفی حەرە کە کەی خۆی، جا حەذفی واوە کە مان لێ‌کردن لەبەر دەفعی التقاءالساکنین، وە ضمەی فاءالفعلە کە مان کرد بە دەلیل لە سەری گەڕان بە صُنْتَ، صُنْتُمٰا، .. تا ئاخر.

« وَ بٰاعَ» عەطفە لە سەر قەولی مصنف کە فەرموی: ـ «صان» باع بۆ أجوفی یائی لە بابی ثانی، ئەصڵە کەی بَيَعَ بوو یێ متحرک ماقبل مفتوح

بٰاعٰا بٰاعُوا بٰاعَتْ بٰاعَتٰا بِعْنَ و كذلك بِعْتَ، بِعْتُمٰا، بِعْتُمْ، بِعْتِ، بَعْتُمٰا، بِعْتُنَّ، بِعْتُ، بِعْنٰا

قلبمان كرد به ئەلف گەڕا به بٰاعَ.

«بٰاعٰا» بۆ تثنيەی مذكری غائب، ئەصڵە كەی باع بوو، ئەلف ضميری فاعلی تثنيه بو ئيلحاقمان كرد به ئاخريه وه، گەڕا به باعا.

«بٰاعُوا» بۆ جەمعی مذكری غائب، ئەصڵە كەی باع بوو، واو ضميری جمعی مذكور بوو، ئيلحاقمان كرد پێيه وه، وه واو باعثی ضمەی مـاقبلی بوو، ماقبله كه مان مضموم كرد گەڕا به بٰاعُوا.

«بٰاعَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵە كەی باع بوو، تیٚ ی ساكـنه عەلامەتی مفردی مؤنثی غائب بوو، ئيلحقمان كرد پێيه وه گەڕا به بٰاعَتْ.

«بٰاعَتٰا» بۆ تـثنيەی مـؤنثی غـائب، ئـەصڵە كـەی بٰـاعَتْ بـوو، ئـەلف ضميری فاعلی تثنيه بوو، ئيلحاقمان كرد به ئاخريه وه، وه ئـەلف بـاعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلمان مفتوح كرد گەڕا به بٰاعَتٰا.

«بِعْنَ» بۆ جمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە كەی بَيَعْنَ بوو، وەكو: ضَرَبْنَ، نقڵمان كرد بۆلای بَيِعْنَ به كسرەی عين‌الفعل، جا كسره له سەر یێ ثـقيل بوو، نقڵمان كرد بۆلای فاءالفعله كەی پاش حەذفی حەره كه كەی خۆی، جا حەذفی یێ كه مان كرد لەبەر التقاءالساكنين له بەينی ئـەو ولام‌الفـعله كەيا، وه كسرەی فاءالفعله كه مان كرد به دەليل له سەر یێ محذوفه كه گەڕا به بِـعْنَ «و كذلك بِعْتَ، بِعْتُمٰا، بِعْتُمْ، بِعْتِ، بَعْتُمٰا، بِعْتُنَّ، بِعْتُ، بِـعْنٰا» ئەصڵيان: بَيَعْتَ، بَيَعْتُمٰا بوو تا ئاخر به فتحەی عين‌الفعل له هەموويانا، وه له

وَ اِذٰا بَنَيْتَهُ لِلْمَفْعُولِ كَسَرْتَ الْفٰاءَ مِنَ الْجَمِيعِ فَـقُلْتَ صِينَ وَاعْـتِلاٰلُهُ بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ وَ بِيعَ اِعْلاٰلُهُ بِالنَّقْلِ

هەموویانا ئەڵێن: نقڵی فَعَلی مفتوح‌العین مان کرد بۆلای فَعِلْ بە کسرەی عین‌الفعل، وە کسرە لەسەر یێ ثقیل بوو، نقڵمان کرد بۆلای فاءالفعلە کەی، پاش حەذفی حەرەکە کەی خۆی، وە حەذفی عین‌الفعلە کەمان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی ئەو ولام‌الفعلە کەیا، وە کسرەی فاءالفـعلە کەمان کرد بە دەلیل لە سەر یێ کە گەڕان بە بِعْتَ، بِعْتُمٰا، بِعْتُمْ، تا ئاخر.

«وَ اِذٰا بَنَيْتَهُ لِلْمَفْعُولِ كَسَرْتَ الْفٰاءَ مِنَ الْجَمِيعِ» کاتێ ثلاثی مجردی أجوف دروست بکەی بۆ صیغەی بنامفعول پێویستە فاءالفعل لە هـەموو بابە کـانا مکسـور بکـەی، خـوای مـفتوح‌العـین بـێ یـا مکسـورالعـین یـا مضموم‌العـین «فَقُلْتَ صِينَ وَاعْتِلاٰلُهُ بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ» جـا لە سـەر ئـەو یاسا، ئەڵێت: صِینَ لە بنامفعولی ماضی بابی ئە وەڵ دا، ئەصڵە کەی صُوِنَ بوو، بە ضمەی فاءالفعل وە کسرەی عین‌الفعل، کسرە لە سەر واو ثقیل بوو، نقڵمان کرد بۆلای ماقبلە کەی پاش حەذفی حەرە کە کەی خۆی، جا واو ساکن ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە صِینَ ـ هۆی ئیعلال کردنی بە نقڵ وە قلب واتە: ـ نقڵی حەرە کەی عین‌الفعلە کەی بۆلای ماقبلە کەی وە قەلبی بە یێ.

«وَ بِيعَ اِعْلاٰلُهُ بِالنَّقْلِ» وە بۆ بنا مفعول بابی ثانی ئەڵێت: ـ بِیع بـە ئیعلال بە گۆڕینی عین‌الفعلە کەی بە نقڵی حەرە کە کەیەتی بۆلای فاءالفعلە کەی و بەس.

وَ تَقُولُ فِي الْمُضَارِعِ يَصُونُ وَ يَبِيعُ وَاعْتِلالُهُمَا بِالنَّقْلِ وَ يَخَافُ وَ يَهَابُ وَاعْلالُهُمَا بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ

ئەصڵی بِیعَ، بُیِع بوو بە ضمەی فاءالفعل وە کسرەی عینالفعل، جا کسرە لە سەر یێ ثقیل بوو، نقڵمان کرد بۆلای ماقبلەکەی گەڕا بە بِیعَ..

«وَ تَقُولُ فِي الْمُضَارِعِ يَصُونُ وَ يَبِيعُ وَاعْتِلالُهُمَا بِالنَّقْلِ» تۆ ئەڵێیت لە دروست کردنی مضارعی ثلاثی مجردی معتلالعین يَصُونُ بۆ بابی ئەوەڵی واوی، و يَبِيعُ بۆ بابی ثانی یائی، وە ئیعلالە کە یان بە نقڵی حەرەکەی عینالفعلەکە یانە بۆلای فاءالفعلەکە یان، ئەصڵی يَصُونُ بە ضمەی صاد يَصْوُنُ بە سکونی صاد، وەکو يَنْصُرُ ضمە لە سەر واو ثقیل بوو نقڵمان کرد بولای ماقبلەکەی گەڕا بە يَصُونُ.

وە ئەصڵی يبِيعُ بە کسرەی بێ يَبْيِعُ بوو بە سکونی بێ، وەکو يَضْرِبُ، کسرە لە سەر یێ ثقیل بوو، نەقڵمان کرد بۆلای ماقبلەکەی گەڕا بە يَبِيعُ.

«وَ يَخَافُ» بۆ مضارعی ثلاثی مجردی ئەجوەفی بابی رابع واوی دا «وَ يَهَابُ» بۆ مضارعی ئەجوەفی بابی رابع لە یائی دا «وَاعْلالُهُمَا بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ» وە ئیعلالی ئەمانە بە نقڵی حەرەکەی عینالفعلەکە یانە بۆلای ماقبلەکەی وە قلبی عینالفعلەکە یان بە ئەلف..

جا ئەصڵی يَخَافُ يَخْوَفُ بوو، وەکو: يَعْلَمُ نەقڵی حەرەکەی یێ کەمان کرد بۆلای ماقبلەکەی، وە قەلبمان کرد بە ئەلف لەسەر یاسای (واو الان ساکن وە لە ئەصڵا متحرک وە ماقبل مفتوح واجبە قەلب بکرێ بە ئەلف.)

وە ئەصڵی يهاب، يَهْيَبُ بووە و يَعْلَمُ نەقڵی حەرەکەی یێ مان کرد

وَ يَدْخُلُ الْجٰازِمُ فَيَسْقُطُ الْعَيْنُ اَذٰا سَكَنَ مٰابَعْدَهُ وَ تَثْبُتُ اِذٰا تَحَرَّكَ تَقُولُ لَمْ يَصُنْ لَمْ يَصُونٰا لَمْ يَصُونُوا

بۆلای ماقبله کەی، وە قەلبمان کرد بە ئەلف لە سەر یاسای (یی الان ساکن وە لە ئەصلا متحرک وە ماقبل مفتوح واجبە قەلب بکرێ بە ئەلف.) وە گەڕا بە يَهٰابُ.

«وَ يَدْخُلُ الْجٰازِمُ فَيَسْقُطُ الْعَيْنُ اَذٰا سَكَنَ مٰابَعْدَهُ وَ تَثْبُتُ اِذٰا تَحَرَّكَ» یانی عاملی جازم داخڵ ئەبێتە سەر فعلی مضارعی معتل‌العین، وە لەم کاتا عین‌الفعله کەی ئەڕوات لە بەر التقاءالساکنین کاتێ کە مابعدە کەی ساکن ببێ، وە ئە مێنێتە وە کاتێ کە مابعدە کەی متحرک بێ.«تَقُولُ لَمْ يَصُنْ» تۆ ئەڵێیت لە کاتی داخل بونی عاملی جازم لە سەر فعلی مضارعی ئەجوەف، لَمْ يَصُنْ ئەصڵه کەی يَصُونُ بوو، عاملی جازم داخڵ بویە سەری وە ئاخرە کەی مجزوم کرد بە سکون، جا عین‌الفعله کەی حەذف کرا لەبەر التقاءالساکنین گەڕا بە لَمْ يَصُنْ «لَمْ يَصُونٰا» بۆ تثنیەی مذکری غائب ئەصڵه کەی يَصُونٰانِ بوو، عاملی جازمی داخل بوە سەر، وە ئاخرە کەی مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە لم یصونا بە مانە وەی عین‌الفعله کەی لە بەر ئەوە کە مابعدە کەی متحرکە.

«لَمْ يَصُونُوا» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵه کەی يَصُونُونَ بوو، عاملی جازمی داخل بوە سەر وە ئاخرە کەی مجزوم کرد بە حەزفی نون گەڕا بە لَمْ يَصُونُوا، بە مانە وەی عین‌الفعله کەی لە بەر ئەوە کە مابعدە کەی متحرکە.

لَمْ تَصُنْ لَمْ يَصُنَّ لَمْ تَصُنْ لَمْ تَصُونَا لَمْ تَصُونُوا لَمْ تَصُونِى لَمْ تَصُونَا لَمْ تَصُنَّ لَمْ أَصُنْ وَلَمْ نَصُنْ وَ هٰكَذَا قِيَاسُ لَمْ يَبِعْ، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعُوا، الخ... لمْ يَخَفْ، لَمْ يَخَافَا، لَمْ يَخَافُوا، الخ...

«لَمْ تَصُنْ» بۆ مفردی مؤنثی غـائب.«لَمْ تَصُونَا» بـۆ تـثنیەی مـؤنثی غائب، ئیعلال ئەکرێن وەکو: مفرە دو تثنیەی مذکری غائب.

«لَمْ يَصُنَّ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی يَصُنَّ بوو، بە حەذفی عین الفعلەکە لە بەر ڕودانی التقاءالساکنین لە بەینی عین‌الفعل و لام‌الفعلەکە یدا، عاملی جازمی داخل بوە سەر، وە عەملی نەکرد لە بەر ئەوەکـە ضمیری فاعلی جمعی مؤنث عمدەیە و قابلی حەذف نیە.عەلاوەی ئەوە فعلی جمعی مؤنث مبنی‌یە لە بەر اتصالی نونی جمع پێ‌یە وە مایە وە لَمْ يَصُنَّ.

«لَمْ تَصُنْ» بۆ مفردی مـذکری مـخاطب.«لَمْ تَصُونَا» بـۆ تـثنیەی مذکری مخاطب.«لَمْ تَصُونُوا» بۆ جمعی مذکری مخاطب.

«لَمْ تَصُونِى» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَصُونِينَ بـوو، عاملی جازمی داخل بوە سەری حەذفی نونەکەی کرد گەڕا بە لَمْ تَصُونِي.

«لَمْ تَصُونَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب.«لَمْ تَصُنَّ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئیعلال ئەکرێن وەکو تثنیە و جمعی مؤنثی غائب.

«لَمْ أَصُنْ» بۆ متکلمی وەحدە، «وَلَمْ نَصُنْ» بـۆ مـتکلمی مع‌الغـیر ئیعلال ئەکرێن وەکو لم يَصُنْ: «وَ هٰكَذَا قِيَاسُ» وەکو: لَمْ يَصُنْ وە باقی صیغەکان وایە لە ئیعلال دا «لَمْ يَبِعْ، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعُوا، الخ...» وە «لَمْ يَخَفْ، لَمْ يَخَافَا، لَمْ يَخَافُوا، الخ...»

وَ قِسْ عَلَيْهِ الأَمْرُ، نَحْوُ: صُنْ صُونَا صُونُوا صُونِي صُونَا صُنَّ.

«وَ قِسْ عَلَيْهِ الأَمْرُ، نَحْوُ:» جا قیاس بکە لە سەر فعلی مضارعی مجزومی معتل‌العین لە روی ئیعلال وە حەذف وە اثباتی عین‌الفعل دا فعلە ئەمرە کانیان، وەکو: -

«صُنْ» بۆ مفرەدی مذکری مخاطب، مشتقە لە تَصُونُ تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدە کەی متحرک بو ابتدامان پیٚ کرد، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە حەذفی حەرە کە بو بە صُوْنْ جا التقاءالساکنین بو لە بەینی عین‌الفعل وە لام‌الفعلە کە یا، وە حەذفی عین‌الفعلە کە مان کرد بو بە صُنْ لە سەر وەزنی فُلْ بە حذفی عین‌الفعل.

«صُونَا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئە مرەلە تَصُونَانِ، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە صُونا بە اثباتی عین‌الفعلە کەی لە بەر ئەوە کە مابعدە کەی متحرک بوو.

«صُونُوا» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تَصُونُونَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد مابعدە کەی متحرک بوو ابتدامان پیٚکرد، ئاخرمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە صُونُوا بە اثباتی عین‌الفعلە کەی لە بەر ئە وە کە مابعدە کەی متحرکە.

«صُونِي» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی تَصُونِيَنَ بوو.تیٚ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە صُونِی بە اثباتی عین‌الفعل لە بەر حەرە کەی مابعدە کەی.

«صُونَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی تَصُونَانِ بوو. وەکو تثنیەی مذکری مخاطب دروست ئەکریٚ.

وَ بِالتَّأْكِيدِ صُونَنَّ صُونٰانِّ صُونُنَّ صُونِنَّ صُونٰانِّ

«صُنَّ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی تَصُنَّ بوو، تیٰ حەرفی مضارع بوو، حەذفمان کرد گەڕا بە صُنَّ.

«وَ بِالتَّأْكِيدِ» تۆ ئەڵێیت لە کاتی مؤکد کردنی ئەمری مخاطب بە نونی تأکیدی ثقیلەوە «صُونَنَّ» بۆ مفردی مذکری مخاطب ئە صڵە کەی صُنْ بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە، و نونی تأکید باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کە مان مفتوح کرد جالە بە رئەم فتحەیە عین‌الفعلە محذوفە کە مان ئیعادە کردە وە گەڕا بە صُونَنَّ.

«صُونٰانِّ» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی صونا بوو، مؤکدمان کرد بە نونی تأکیدی ثقیلە وە، وە نونە کە مان مکسور کرد گەڕا بە صُونٰانِّ (بە اثباتی عین‌الفعلە کە، لە بەر ئەوە کە مابعدە کەی متحرکە..)

«صُونُنَّ» بۆ جەمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی صُونُو بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە التقاءالساکنین پەیدا بو لە بەینی واوی ضمیر و نونی تأکیدا واوە کە مان حەذف کرد لە بە رئە وە ضمەی ماقبلە کەی دەلاڵەت ئە کالە سەری گەڕا بە صُونُنَّ.

«صُونِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی صُونِی بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە، جا التقاءالساکنین پەیدا بو لە بەینی یی‌ی ضمیر و نونی تأکیدا، حەذفی یێ کە مان کرد لە بەرئێکتفا بە دەلالەت کردنی کسرەی ماقبلەکەی لە سەری گەڕا بە صُونِنَّ.

«صُونٰانِّ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی صُونٰا بوو. وەکو تثنیەی مذکری مخاطب وایە.

صُنَّانٍّ وَ بِعْ بِيعَا بِيعُوا بِيعِی بِيعَا بِعْنَ و خَفْ، خافا خافوا خافی خافا خِفْنَ، و بالتأكيد: بِيعَنَّ و خافَنَّ

«صُنَّانٍّ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی صُنَّ بوو مۆکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە ـ وە هاتین بە ئەلفێ لە بەینی نونی جەمع وە نونی تأکیدە کە دا وە نونە تأکیدە کە مان مکسور کرد گەڕا بە صُنُّانٍّ.

«وَبِعْ» بۆ مفرەدی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تَبِيعُ بو، تیٚ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، وە مابعدی حەرفی مضارعە کە متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد، وە ئاخرمان مجزوم کرد بە سکون، وە حەذفی عین‌الفعلە کە مان کرد لە بە ردەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە بِعْ.

«بِيعَا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَبِيعَانِ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، وە مابعدی حەرفی مضارع متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد، وە ئاخرمان مجزوم کرد بە حەذفی نون، وە عین‌الفعلە کە مان هێشتە وە لە بەر حەرەکەی مابعدە کەی گەڕا بە بِيعَا.

«بِيعُوا» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تَبِيعُونَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد مابعدە کەی متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە بِيعُوا بە اثباتی عین‌الفعلە کە لە بەر حەرەکەی مابعدە کەی.

«بِيعِی» بۆ مفرەدی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی تَبِيعِينَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدە کەی متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە بِيعِی، بە اثباتی

....

عين‌الفعل له بەر حەرەکەی مابعدەکەی.

«بِيعَا» بۆ تثنيەی مخاطب وەکو تثنيەی مذکری مخاطبە. «بِعْنَ» بو جەمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَبِعْنَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد، وە ئاخرەکەمان هیٚشتە وە لە سەر حاڵی خۆی، لە بەر محافظەی نونی ضميری فاعلی جمعی مؤنث گەڕا بە بِعْنَ.

«خَفْ» بۆ مفردی مذکری‌مخاطب، ئەصڵەکەی تَخَافُ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد، وە ئاخرەکەمان مجزوم‌کرد بە سکون وە حەذفی عين‌الفعلەکەمان‌کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنين لە بەينی ئەو و لام‌الفعلەکە یاگەڕا بە خَفْ.

«خَافَا» بۆ تثنيەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَخَافَانِ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدمان پیٚ کرد، وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە خَافَا بە اثباتی عين‌الفعلەکە.

«خَافُوا» بۆ جەمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تَخَافُونَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدامان پیٚ کرد وە، ئاخرەکەمان مجزوم‌کرد وە بە حەذفی نون‌گەڕا بە خَافُوا بە اثباتی عين‌الفعلەکە.

«خَافِي» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَخَافِينَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدەکەی متحرک بوو ابتدامان پیٚ

کرد ئاخرمان مجزوم کرد به حەذفی نون گەڕا به خافی به اثباتی عین‌الفعل کەی.

«خافا» بۆ تثنیەی مخاطب. وەکو تثنیەی مذی مخاطب وایە

«خَفْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی مخاطب، مشتقه له تخفن تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، به لاّم ئاخره کە مان مجزوم نەکرد مایە وە خَفْنَ.

«و بِاالتَّأْكِيدِ: بِيعَنَّ و خافَنَّ» تۆ ئه لێت: له کاتی تأکیدی فعلی ئەمری تبیع و تخاف به نونی تأکیده وە، بیعَنَّ و خافَنَّ به بنای ئاخره کە یان له سەر فەتحه وە ئیعادەی عین‌الفعله کە یان.

«وَ مَزِيدُ الثُّلاثِيِّ لايُعْتَلُّ مِنْهُ اِلاّ أَرْبَعَةُ أَبْنِيَةٍ» وە ثلاثی مزید فیه له معتل‌العین دا ئیعلال ناکرێ ئللا چوار بینا نەبێ کە عیبارەتن له بابی: ١ـ اِفعال، وە ٢ـ استفعال، وە ٣ـ انفعال، وە ۴ـ افتعال، وەکو مصنف له بەر ترتیب فەرموی: ـ «وَ هِيَ أَجابَ يُجِيبُ اِجابَةً». وە ئیعلالی ئەم بابه به نقل‌وە قەلبه ئیسته ئەصڵی أجاب أجوَب بوو، وەکو اکرم نقڵی فەتحەی عین‌الفعله کە مان کرد بۆلای فاءالفعله کەی جا: (واو ئیسته ساکن وە سابقاً متحرک وە ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف) گەڕا به أَجابَ، وە ئەصڵی یُجیب یُجْوِبُ بوو، وەکو یکرم، کسره له سەر واو ثقیل بوو نقڵمان کرد بۆلای ماقبله کەی (وە واو ئیسته ساکن له سابقا متحرک وە ماقبل مکسور قەلبمان کرد به یێ) گەڕا به یُجِیبُ.وە ئەصڵی اِجابَةً اِجْواباً بوو، وەکو اِکْراماً نقڵی حەرەکەی عین‌الفعله کەمان کرد بۆلای ماقبله کەی وە قەلبمان کرد به

وَاسْتَقَامَ يَسْتَقِيمُ اِسْتِقَامَةً وَانْقَادَ يَنْقَادُ اِنْقِيَاداً

ئەلف جا التقاءالساكنين ڕوی دا لە بەینی ئەلفی عین‌الفعل وە ئەلفی مصدەرەکە دا، وە حەذفی یەکیکیان کرا وە لە عوەضی ئەوا تێمان هێنا لە ئاخرەکە یە وەگەڕا بە اِجابَةً، لە سەر وەزنی اِفْعَلَةً ئەگەر، محذوف ئەلفی مصدەر بێ، وە لە سەر وەزنی اِفالَةً ئەگەر محذوف عین‌الفعل بێ. «وَاسْتَقَامَ يَسْتَقِيمُ اِسْتِقَامَةً» عەطفە لە سەر اجاب یجیب اجابةً وە مراد بەمە بابی استفعالە لە معتل‌العین‌دا وە ئیعلالەکەی بە نقڵ و قەلبە، وە ئەصڵی استقام اِسْتَقْوَمَ بو، وەکو: استخرج نقڵی حەرەکەی عین‌الفعلەکەمان کرد بۆلای ماقبلەکەی وە قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە اِسْتَقامَ.

ئەصڵی يَسْتَقِيم يَسْتَقْوِمْ بوو، وەکو: يَسْتَخْرِجُ کسرە لە سەر واو ثقیل بوو، نقڵمان کرد بۆلای ماقبلەکەی (ئە مجار واو ساکن ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ) گەڕا بە يَسْتَقِيمُ.

وە ئەصڵی استقامة اِسْتِقْواماً وەکو: استخراجاً، نقڵی حەرەکەی عین‌الفعلەکەمان کرد بۆلای ماقبلەکەی وە قەلبمان کرد بە ئەلف، جا التقاءالساكنين ڕوی دا لە بەینی هەر دو ئەلفەکاندا، وە حەذفی ئە لفێکمان کرد، وە لە باتی ئەو هاتین بە تێ و تنوین لە ئاخریە وەگەڕا بە استقامة، وە ئیعلالی ئەم بابەیش بە نقڵ و قەلبە.

«وَانْقَادَ يَنْقَادُ اِنْقِيَاداً» عەطفە لە سەر استقام الخ... وە مراد بە مە بابی انفعالە، وە ئیعلالەکەی بە قەلبە و فقط، وەصڵی اِنقادَ اِنْقَوَدَ بوو، واو متحرک‌ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە انقاد.

وَاخْتٰارَ يَخْتٰارُ اِخْتِياراً وَ اِذٰا بَـيَّنْتَهٰا لِـلْمَفْعُولِ قُـلْتَ: أُجِـيبَ يُـجٰابُ، وَأَسْتُقِيمَ يُسْتَقٰامُ، اُنْقِيدَ يُنْقٰادُ، وَاخْتِيرَ يُخْتٰارُ

وە ئەصڵی يَنْقٰاد يَنْقَوِدُ بوو، وەكو: ينقطع واو متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان كرد بە ئەلف گەڕا بە يَنْقٰادُ.

وە ئەصڵی انقياداً انقواداً بوو، قەلبی واوەكە مان كرد بە يێ گەڕا بە انقياداً.

«وَاخْتٰارَ يَخْتٰارُ اِخْتِياراً» عەطفە لە سەر انقاد ينقاد، وە مراد بە مە بابی افتعالە، وە ئيعلالە كەی بە قەلبە وە ئەصڵی اِخْتٰارَ اِخْتَيَرَ بوو، وەكو اجتمع يێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان كرد بە ئەلف گەڕا بە اِخْتٰارَ.

وە ئەصڵی يَخْتٰارُ يَخْتَيِرُ بوو، يێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان كرد بە ئەلف گەڕا بە يَخْتٰارُ.وە اختياراً مصدەرە لە سەر حاڵی خۆی ماوە تەوە..

«وَ اِذٰا بَيَّنْتَهٰا لِلْمَفْعُولِ قُلْتَ: أُجِيبَ يُجٰابُ، وَأَسْتُقِيمَ يُسْتَقٰامُ، اُنْقِيدَ يُنْقٰادُ، وَاخْتِيرَ يُخْتٰارُ»

واتە كاتێ كە ئەو چواربابە دروست بكەی بۆ اسناد ئەلای مفعول، ئەڵێت: ـ أُجِيبَ لە بنامفعولی ماضی أَجٰابَ بۆ مفردی مذكری غائب، ئەصڵە كەی أُجْوِبَ بوو، وەكو أُكْرِمَ كسرە لەسەر واو ثقيل بوو نقڵمان كرد بۆ ماقبلە كەی، جا واو ساكن ماقبل مكسور قەلبمان كرد بە يێ گەڕا بە أُجِيب.

وە ئەصڵی يُجٰابُ، يُجْوَبُ بوو، وەكو يُكْرَمُ نقڵی حەرەكەی واوەكە مان كرد بۆلای ماقبلە كەی، وە قلبمان كرد بە ئەلف گەڕا بە يُجٰابُ.

....

وه ئەصڵی اجابة إِجْوَاباً بوو، وەکو اکراماً نَقْلی حەرەکەی عين‌الفعلە کەمان کرد بۆلای ماقبلەکەی وە قەلبمان کرد بە ئەلف، وە حەذفی یەکی لە ئەلفەکانمان کرد، وە بە عوضی ئە وتیٚ تأنیثمان هیٚنالە ئاخریە وە گەڕا بە إِجابَةً.

وادەر کەوت ئیعلالی ئەم بابی افعالە لە بنا مفعولیش دا بە نقڵ وە قەلبە...

«وأُسْتُقِيمَ» بۆ بنا مفعول ماضی بابی استفعال ئەصڵەکەی اُسْتُقْوِمَ بوو، وەکو اُسْتُخْرِجَ نقڵی کسرەی واوەکەمان کرد بۆلای ماقبلەکەی، وە قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە اُسْتُقِيمَ.

وە ئەصڵی يُسْتَقَامُ يُسْتَقْوَمُ بوو، نەقڵی حەرەکەی واوەکەمان کرد بۆلای ماقبلەکەی، وە قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە يُسْتَقَامُ وادەر کەوت ئیعلالی ئەم بابەیش بە نقڵ وە قەلبە.

وە ئەصڵی اُنْقِيدَ اُنْقُوِدَ بوو، وەکو: اُنْقُطِعَ کسرە لە سەر واو ثقیل بوو، نقڵمان کرد بۆ ماقبلەکەی، وە واو ساکن ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە اُنْقِيدَ.

وە ئەصڵی يُنْقَادُ يُنْقَوَدُ بوو، واو متحرک ماقبل مفتوح، قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە يُنْقَادُ. وە ئیعلالی ئەم مضارعە مجهولە هەر بە قەلبە.

وە ئەصڵی اُخْتِيرَ اُخْتُيِرَ بوو کسرە لە سەر یێ ثقیل بوو، نقڵمان کرد بۆ ماقبلەکەی پاش حەذفی ضمەکەی گەڕا بە اُخْتِيرَ.

وە ئەصڵی يُخْتَارُ يُخْتَيَرُ بوو، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە

وَالأَمْرُ مِنْهٰا: أَجِبْ أَجِيبٰا أَجِيبُوا، واسْتَقِمْ اِسْتَقِيمٰا، وَانْقَد وَانْقٰادٰا، وَاخْتَرْ وَاِخْتٰارٰا

ئەلف گەڕا بە يُخْتٰارُ.وادەرچو کە ئیعلالی ئەم مضارعە یش هەر بە قەلبە.

خولاصە بنا مفعولی ئەم چوار بابە ئەوەی واوی بێ ئیعلالە کەی بە نقل وە قەلبە.وە لە بابی انفعال و افتعال دا بە قەلبە فقط.

«وَالْاَمْرُ مِنْهٰا» ئەمری بە صیغە لەم چوار بابا دروست ئەکرێ بە حەذفی عین‌الفعل لە مفردی مذکری مخاطب وە جمعی مؤنثی مخاطب دا وە بە اعادەی عین‌الفعل لە باقی صیغە کانا.

«أَجِبْ» مشتقە لە تُجِيبُ، تێ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، وە اعادەی همزەی قطع مان کردە وە، لە بەر ئەوە متحرک بوو ابتدامان پێ کرد، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە سکون، وە عین‌الفعلە کە مان حەذف کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە أَجِبْ.

«أَجِيبٰا» مشتقە لە تُجِيبٰانِ، تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە اعادەی همزە کە مان کردە وە، وە ئاخرمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اَجيبٰا بە اثباتی عین‌الفعلە کە لە بەر ئەوە کە مابعدە کەی متحرکە.

وە قیاسی جمعی مؤنث بکە لە سەر مفردی مذکر لە حەذفی عین‌الفعلە کە یا، وە قیاسی باقی صیغەکان بکە لە سەر تثنیەی مذکر لە اثباتی عین‌الفعلە کە یا وەکو ئەوان.

«وَاسْتَقِمْ» مشتقە لە تَسْتَقِيمُ تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، مابعدە کەی ساکن بوو ابتدامان پێ نە کرد، جا هاتین لە ئە وەڵیە وە بە

....

همزەی وەصڵی مکسور وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە سکون گەڕا بە اِسْتَقِمْ بە حەذفی عین‌الفعلە کەی لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی ئەو و لام‌الفعلە کە یا.

«اِسْتَقِیمٰا» مشتقە لە تَسْتَقِیمٰانِ تیّ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد وە، جەلبی همزەی وەصڵمان کرد لە بەر دەفعی ابتدا بە ساکن، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اِسْتَقِیمٰا بە اثباتی یێ، ئیعادەی عین‌الفعلە کەی بوو لە بەر تحرکی مابعدە کەی.

«وَانقَدْ» مشتقە لە تَنْقٰادُ تیّ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە همزەی وەصڵە کە مان هێنایە وە، لە بەر دەفعی ابتدا بە ساکن، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە سکون، وە حەذفی عین‌الفعلە کە مان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە اِنْقَدْ.

«اِنْقٰادٰا» مشتقە لە تَنْقٰادٰانِ تیّ حەرفی مضارع بو حەزفمان کرد، وە جەلبی همزەی وەصڵمان کردە وە لە بەر دەفعی ابتدا بە ساکن، وە ئاخرمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اِنْقٰادٰا بە اعادەی عین‌الفعلە کەی لەبەر تحرکی مابعدە کەی.

«اِخْتَرْ» مشتقە لە تَخْتٰارُ، تیّ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە جەلبی همزەی وەصڵمان کرد لە بۆ دەفعی ابتدا بە ساکن، وە ئاخرە کە مان مجزوم کرد بە سکون، وە حەذفی عین‌الفعلە کە مان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە اِخْتَرْ.

وَ يَصِحّ نَحْوُ: قَوَّلَ وَ قَاوَلَ وَ تَقَوَّلَ وَ تَقَاوَلَ وَ زَيَّنَ و تَزَيَّنَ و سَايَرَ وَ تَسَايَرَ وَاسْوَدَّ وَاسْوَادَّ وَابْيَضَّ وَابْيَاضَّ

«اِخْتَارَا» مشتقه له تَخْتَارَانِ تێ حەرفی مضارع بوو حەذمان کرد، وه جەلبی همزەی وەصلمان کرد، وه ئاخرمان مجزوم کرد به حەذفی نون گەرا به اِخْتَارَا، به اعادەی عین‌الفعله که له بەر تحرکی مابعده کەی.

«**وَ يَصِحّ نَحْوُ: قَوَّلَ وَ قَاوَلَ وَ تَقَوَّلَ وَ تَقَاوَلَ وَ زَيَّنَ و تَزَيَّنَ و سَايَرَ وَ تَسَايَرَ وَاسْوَدَّ وَاسْوَادَّ وَابْيَضَّ وَابْيَاضَّ**» یانی ئعلال ناکرێ معتل‌العین له بابی: تفعیل، وه مفاعله، وه تفعّل، وه تفاعل، وه افعلال، وه افعیلال، له بەر ئەوه شەرتی ئیعلال ئەوه یه: ـ(واو وه یێ متحرک بن وه ماقبله کەیان ساکن بێ وه ئەو شەرته له وانا نایێته جێگه هەرگیز!چونکی له بابی تفعیل وه تفعل‌دا ئەگەر حەرفی ئەوەڵ له حەرفه علله کان ئعلال بکەی ئەوه هەر چەن ماقبله که یان متحرکه به لاّم خۆیان ساکنن، وه ئەگەر حەرفی دوهه میان ئیعلال بکەی، ئەوه هەر چەن خۆیان متحرکن به لاّم ماقبله که یان ساکنه وه لەو مادانه دا که ئەلف واله پیشیانه وه ئەگەر ئەو ئەلفه به حاجزی غەیری حصین دا ئەنرێ تا ماقبله که یان ببێ به حەرفه مفتوحه کان، وه قەلبی واو وه یێ که بکەی به ئەلف وه دو ئەلف گردئەبنەوه ناچاری حەذفی یەکێکیان بکەی له بەر دەفعی التقاءالساکنین وه لەم کاتا قَاوَلَ ئه بێ به قال، وه سایر ئه بێ به سار، وه ئیلتباسیان ئه بێ به ماضی ثلاثی مجرەده وه، تقاول وه تسایر ئەبن به تقال وه تسار وه له وەزنی فعلی مضارع دەر ئەچن.

وَ كَذٰا سٰائِرُ تَصٰارِيفِهٰا وِاسْمُ الْفٰاعِلِ مِنَ الثُّلاٰثِيِّ الْمُجَرَّدِ يُعَتَلُّ عَيْنُهُ بِالْهَمْزَةِ كَصٰائِنٍ وَبٰائِعٍ وَ مِنَ الْمَزِيدِ فِيهِ يُعَتَلُّ بِمٰا اعْتُلَّ بِهِ الْمُضٰارِعُ كَمُجِيبٍ وَ مُسْتَقِيمٍ وَ مُنْقٰادٍ وَ مُخْتٰارٍ

«وَ كَذٰا سٰائِرُ تَصٰارِيفِهٰا» هه روا ئیعلال ناکرێ باقی مشتقاتی ئەم شەش بابه له مضارع وه اسمی فاعل وه اسمی مفعول، وه غەیری ئەوانه له بەر ئەوه كه شەرتی ئیعلالەكەیان نایته جێگه وەكو باسمان كرد.

«وِاسْمُ الْفٰاعِلِ مِنَ الثُّلاٰثِيِّ الْمُجَرَّدِ يُعَتَلُّ عَيْنُهُ بِالْهَمْزَةِ كَصٰائِنٍ وَبٰائِعٍ».اسمی فاعل له ثلاثی مجردی معتل‌العین ئیعلالی عین‌الفعله كەی ئەكرێ به قەلب كردنی به همزه، وەكو: صائن وه بائع، ئەصڵەكەیان صٰاوِنٌ وه بٰايِعٌ بوو، قەلبی واو و یێ كه مان كرد به همزه بوون به صٰائِنٌ و بٰائِعٌ.

«وَ مِنَ الْمَزِيدِ فِيهِ يُعَتَلُّ بِمٰا اعْتُلَّ بِهِ الْمُضٰارِعُ كَمُجِيبٍ وَ مُسْتَقِيمٍ وَ مُنْقٰادٍ وَ مُخْتٰارٍ».وه اسمی فاعل له معتل‌العین ثلاثی مزید فیه ئیعلال ئەكرێ بەو جۆره كه ئیعلالی عین‌الفعلی مضارعه كەی ئەكرێ له نقڵ و قەلب به یه كەوه.وەكو: مُجِيبٌ بۆ اسمی فاعل له بابی افعال.وه مستقیم بۆ اسمی فاعل بابی استفعال له معتل‌العین دا، ئەصڵەكەیان مُجْوِبٌ و مُسْتَقْوِمٌ بوو، وەكو: مُكْرِمٌ وه مُسْتَخْرِجٌ، كسره له سەر واو ثقیل بوو نەقڵمان كرد بولای ماقبله كەی، وه واو ساكن ماقبل مكسور قەلبمان كرد به یێ گەڕان به مُجِيبٌ وه مُسْتَقِيمٌ یا هەر قەلب به تەنیا وەكو: مُنْقٰادٌ بۆ اسمی فاعلی بابی انفعال وه مُخْتٰارٌ بۆ اسمی فاعلی بابی افتعال ئەصڵەكه یان مُنْقَوِدٌ وه مُخْتَيِرٌبو، وەكو: مُنْقَطِعٌ، وه مُجْتَمِعٌ، واو و یێ متحرك ماقبل مفتوح قەلبمان

کرد بە ئەلف و بوون بە مُنْقٰادٌ وە مُخْتٰارٌ.

«وَاسْمُ الْمَفْعُولِ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ يُعْتَلُّ بِالْقَلْبِ وَ الْحَذْفِ كَمَصُونٍ وَ مَبِيعٍ»

وە اسمی مفعول لە ثلاثی مجردی معتل‌العین دا ئیعلال ئەکرێ بە قەلب وە حذف وەکو: مَصُونٌ بۆ اسمی مفعول صٰانَ لە بابێ ئەوەڵ دا کە ئەصڵەکەی مَصْوُونٌ بوو، بە دو واو لە سەر وەزنی مَنْصُورٌ بە ضمەی واوی ئەوەڵ وە سکونی واوی ثانی، ضمە لە سەر واو ثقیل بو نەقڵمان کرد بۆلای ماقبلەکەی، جا حەذفی واوەکەیشمان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی هەر دو واوەکە داگەڕا بە مَصُوْنٌ.

جا ئەگەر محذوف واوی عین‌الفعلە کە بێ ئەوە لە سەر وەزنی مَفُولٌ ئەبێ.وە ئەگەر واوە زائد کە بێ ئەوە لە سەر وەزنی مَفُعْلٌ ئەبێ، بە فتحەی میم وە ضمەی فاءالفعل وە سکون عین‌الفعلەکەی.

وە مَبِيعٌ بۆ اسمی مفعولی بابی ثانی لە معتل‌العینی یائی دا ئەصڵەکەی مَبْيُوعٌ بوو، وەکو مَضْرُوبٌ ضمە لە سەر یێ ثقیل بو نەقڵمان کرد بۆلای ماقبلەکەی، جا التقاءالساکنین روی دا، لە بەینی عین‌الفعل وە واوە زائدەکە دا، وە حەذفی واوەکە مان کرد گەڕا بە مَبُيْعٌ بە فتحەی میم وە ضمەی بێ وە سکونی یێ.

جا لە بەر ئەوە یێ باعثی کسرەی ماقبلی بوو، ماقبلەکە مان مکسور کرد گەڕا بە مَبِيعٌ بە کسرەی بێ و سکونی یێ.

وَالمَحْذُوفُ واو مفعول عند سيبويه و عين الفعل عندالأخفش وَ بَنَو تَمِيمٍ يُثْبِتُونَ الْيَاءَ فَيَقُولُونَ: مَبْيُوعُ.

وه يا خود ئەڵێن: ضمه له سەر یێ ثقیل بوو نەقڵمان کرد بۆلای ماقبله کەی، وه حەذفی یێ کە مان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین له بەینی یێ و واوه کە داگەڕا مَبُوعٌ جا ضمه فاءالفعله کە مان کرد بە کسرە، وه قەلبی واوه کە مان کرد به یێ گەڕا بە مَبِيعٌ له سەر وەزنی مَفِيلٌ چونکی زو عینالفعله کە مان حەذف کرد، وه ئەم یێ یە بە دەلی واوی اسمی مفعوله کەیە.

جا له سەر وجودی ئەم دو ئیحتمالانه یە کە عیبارەتن له حەذفی عینالفعل وه واوی اسمی مفعول کە مصنف فەرموی: ـ «**والمحذوف واو مفعول عند سیبویه و عین الفعل عندالأخفش.**» یانی ئەو حەرفە کە حەذف کراوه لەم اسمه مفعولانه کە مَصُونٌ و مَبِيعٌ وه هاو وێنه یان له معتلالعین دا: واوه زائده کەی بنای اسمه مفعوله کە یە بە لای سیبوه یە وه، له بەر ئەوه حەرفی زائده لایقه به حەذف.

وه عینالفعله کە یە،کە واوه له مَصُونٌ وه یێ یە له مَبِيعٌ دا له سەر بیرو رای ئەبوالحسنی مشهور به أخفش کە شاگردی سیبویه بووه، ئەو ئەڵێ: واوی بنای اسمی مفعول عەلامەت و نیشانەی صیغەیه حەذفی نامناسبە، بە ڵام عینالفعله کە حەرفی علله یە وه جێگەی تغیره، ئەولایقه بۆنەمان.

«**وَ بَنَو تَمِيمٍ يُثْبِتُونَ الْيَاءَ فَيَقُولُونَ: مَبْيُوعُ.**» وه عەرەبی قەبیلەی بەنی تمیم عینالفعلی اسمی مفعول ثلاثی مجردی أجوف ئە هێڵێنه وه له یائی دا، وه ئەڵێن: مَبْيُوعٌ له باتی مَبِيعٌ.

وَ اِسْمُ الْمَفْعُولِ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمَزِيدِ فِيهِ يُعْتَلُّ بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ اِنِ اعْتُلَّ فِعْلُهُ كَمُجَابٍ و مُسْتَقَامٍ و مُنْقَادٍ و مُخْتَارٍ

«**وَ اِسْمُ الْمَفْعُولِ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمَزِيدِ فِيهِ يُعْتَلُّ بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ اِنِ اعْتُلَّ فِعْلُهُ**» وە اسمی مفعولی معتل‌العین لە ثلاثی مزید فیەدا ئیعلال ئەکرێ بە نقڵی حەرەکەی عین‌الفعلە کەی بۆلای ماقبلە کەی لەگەڵ قەلب کردنی ئەو عین‌الفعلە بە ئەلف بە مەرجێ فعلە کەی ئیعلال کرابێ، وەکو: بابە پێشوە کان «**کَمُجَابٍ و مُسْتَقَامٍ و مُنْقَادٍ و مُخْتَارٍ**» کە عبارەتن لە اسمی مفعولی بابی افعال وە استفعال وە انفعال وە افتعال، ئەصڵی مُجَابٍ و مُسْتَقَامٍ، مُجْوَبٌ و مُسْتَقْوَمٌ بوو، وەکو: مُکْرَمٌ وە مُسْتَخْرَجٌ نقڵی حەرەکەی واوە کە یانمان کرد بۆلای ماقبلە کەی وە قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕان بە مُجَابٌ وە مُسْتَقَامٌ، هەرچەن شەرتی ئیعلالیان تیانە هاتوەتە جێگە، بەڵام لە بەر ئەوە فعلە کانیان ئیعلال کراوە بە حەمل لە سەر مجرەدە کانیان کە جاب و قام یە: وە ئەصڵی منقاد و مختار، مُنْقَوَدٌ وە مُخْتَیَرٌ بوو واو وە یێ متحرک وە ماقبل مفتوح قەلبمان کردن بە ئەلف گەڕان بە مُنْقَادٌ و مُخْتَارٌ.

اَلثَّالِثُ: اَلْمُعْتَلُّ اللاَّمُ

اَلنَّوْاعُ الثالِثُ اَلْمُعْتَلُّ اللّامُ وَ يُقْالُ لَهُ النّاقِصُ وَ ذُوالأَرْبَعَةِ لِكَوْنِ ماضِيهِ عِلٰى أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ إِذْا أَخْبَرْتَ عَنْ نَفْسِكَ نحو: غَزَوْتُ وَ رَمَيْتُ فَالْمُجَرَدُ الثُّلاثِيُّ تُقْلَبُ الْواوُ وَالْياءُ مِنْهُ أَلِفاً إِذْا تحَرَكَتا وَانْفَتَحَ ماقَبْلَهُمْا كغَزٰى و رَمٰى

نەوعی سێ هەم لە حەوت نەوعەی معتل فعلێکە یا اسمێکە لام‌الفعلە کەی حەرفێ بێ لە حروفی علله «**اَلنَّوْاعُ الثالِثُ اَلْمُعْتَلُّ اللّامُ وَ يُقْالُ لَهُ النّاقِصُ**» وە بەم معتل‌اللامە ئەوترێ: ناقص، لە بەر نوقصانی ئاخرەکەی لە صحەت.

«**وَ ذُوالأَرْبَعَةِ**» هەم پێی ئەوتری ذوالأربعة «**لِكَوْنِ ماضِيهِ عِلٰى أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ إِذْا أَخْبَرْتَ عَنْ نَفْسِكَ**».

لە بەر ئەوە کە ماضی‌یە کەی لەسەر چوار حەرف ئەبێ کاتێ کە خەبەری پێ بدەی لە نفسی خۆت، مثلاً «**نحو: غَزَوْتُ وَ رَمَيْتُ**» غەزام کرد وە تیرم ئاویشت، ئیستە ئەم فعلالە هەرچەن لە زاتی خویاندا سێ حەرفن، بە لام لەبەر ئەوە کە ضمیری مرفوع یان پێوە لکاوە، وە ئەو ضمیری فاعلەیش وەکو جوزئێ وایە لە وان بە چوار حەرفی دانراون «**فَالْمُجَرَدُ الثُّلاثِيُّ تُقْلَبُ الْواوُ وَالْياءُ مِنْهُ أَلِفاً إِذْا تحَرَكَتا وَانْفَتَحَ ماقَبْلَهُمْا**» واتە فعل وە اسمی ثلاثی مجرەدی معتل‌اللام قەلبی واو وە یێ کە یان ئەکرێ بە ئەلف کاتێ کە متحرک بن، وە ئەو حەرفە والە پێشیانە وە مفتوح بێ: «**كغَزٰى و رَمٰى**» ماضی بابی ئەوەڵ و ثانی، ئەصڵەکە یان غَزَوَ

وَ عَصاً وَ رَحَیً وَ کَذٰلِکَ الزّائِدُ عَلٰی ثَلاثَةِ أَحْرُفٍ کَأَعْطٰی وَاشْتَرٰی وَاسْتَقْصٰی و کَالْمُعْطٰی وَالْمُشْتَرٰی وَالْمُسْتَقْصٰی

و رَمَیَ بوو، واو وە یێ متحرک وە ماقبلە کەیان مفتوح بۆ قەلبمان کردن بە ئەلف گەڕان بە غَزا و رَمَیٰ «وَ عَصاً وَ رَحَیً» بۆ دو اسمی ثلاثی مجردی معتل‌اللام ئەصڵە کە یان عَصَوٌ و رَحَیٌ بو واو یێ متحرک وە ماقبل مفتوح قەلبمان کردن بە ئەلف ئینجا التقاءالساکنین ڕوی دالە بەینی ئەلف وە تنوینە کە دا، حەذفی ئەلفە کانمان کرد لە لفظانەک لە نوسینابون بە عصاً و رحیً، ئاگادار بن ئەلفێ کە ئەصڵە کەی واو بێ بە ئـەلف ئـەنوسرێ، وە ئـەلفێ ئەصڵەکەی یێ بێ بە (ی) ئە نـوسرێ، «وَ کَذٰلِکَ الزّائِدُ عَـلٰی ثَـلاثَةِ أَحْـرُفٍ کَأَعْـطٰی وَاشْـتَرٰی وَاسْـتَقْصٰی و کَـالْمُعْطٰی وَالْـمُشْتَرٰی وَالْمُسْتَقْصٰی» واتە وەکو فعل و اسمی ثلاثی مجردی معتل‌اللام وایـە لە ئیعلال دا هەر فعل و اسمی کە زیاد بن لە سەر سێ حەرف، وەکو: أَعْطٰی بۆ ماضی مفردی مذکری غائب لە بابی افعال دا، ئەصڵە کەی أَعطَوَ بوو، وەکو أکرم، قاعدە: (واو واقع لە مرتبەی چوارەم دا، قەلبمان کرد بە یێ، وە یی متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف، گەڕا بە أَعْطٰی، وە إِشْتَرَیَ بۆ ماضی مفردی مذکری غائب لە بابی افتعال دا، ئەصڵە کەی إِشْتَرٰی بوو، وەکو: اجتمع، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بـە ئـەلف، گـەڕا بـە اشتریٰ، کە بەیبی ئە نوسری و بە ئەلف ئە خوێنرێنە وە.وە اسْتَقْصٰی ئەصڵە کەی اسْتَقْصَوَ بوو، وەکو استخرج، واو واقع لە مرتبەی چوارەم دا قەلبمان کرد بە یێ، وەیی متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف لە لفظاوە لە

نوسین دا به یێ نوسیمان گەڕا به اِسْتَقْصٰی.

وه مُعْطَیً اسمی مفعولی بابی افعال، ئەصڵە کەی مُعْطَوٌ بوو به واو، له سەر وەزنی مُکْرَمٌ واو له مرتبەی چوارەمدا قەلبمان کرد به یێ، وه یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف گەڕا به مُعْطٰی که به ئەلف ئەخوێنرێته وه وه به یێ ئەنوسرێ، وه مُشْتَرٰی اسمی مفعول بابی افتعال بوو، وەکو: مجتمع، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف گەڕا به مُشْتَرٰی به ئەلف ئه خوێنرێته وه و به یێ ئەنوسرێ.

وه مُسْتَقْصٰی اسمی مفعولی بابی استفعاله، وەکو مستخرج ئەصڵە کەی مُسْتَقْصَوٌ بوو، واو له مرتبەی چوارەمدا قەلبمان کرد به یێ، وه یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف گەڕا به مُسْتَقْصٰی که ئه خوێنرێته وه به ئەلف وه ئەنوسری به یێ.

«وَ کَذٰلِکَ اِذٰالَمْ يُسَمَّ الفٰاعِل مِنَ الْمُضٰارِعِ کَيُعْطٰی وَ يُغْزٰی وَ يُرْمٰی» هەروەها فعلی مضارع ئیعلال ئەکرێ کاتێ که ناوی فاعله کەی نەبرێ، وەکو: يُعْطٰی بۆ بنا مفعولی مضارعی افعال له معتل اللام دا، ئەصڵە کەی يُعْطَوُ بوو، وەکو يُکْرَمُ واو له مرتبەی چوارەم دا قەلبمان کرد به یێ، وه یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف گەڕا به يُعْطٰی.وه يُغْزٰی بۆ بنا مفعولی مضارعی بابی ئەوەڵ له معتل اللام دا ئەصڵە کەی يُغْزَوُ بوو، واو له مرتبەی چوارەمدا قەلبمان کرد به یێ، وه قەلبی یێ که مان کرد به ئەلف گەڕا به يُغْزٰی ئەنوسرێ به یێ له بەر ئەوه واوه کەی قەلب کراوه به یێ، وه

وَ أَمَّا الْماضِی فَتُحْذَفُ مِنْهُ اللاّمُ فِی مِثالِ فَعَلُوا مُطلَقاً وَ فَعَلَتْ وَ فَعَلَتا اِذا انْفَتَحَ ما قَبْلَهُما وَ تَثْبُتُ فِی غَیْرِها فَتَقُولُ: غَزا غَزَوا، غَزَوْا*غَزَتْ، غَزَتا، غَزَوْنَ

بە ئەلف ئە خوێنرێتە وە.

وە یُرْمٰی بۆ بنا مفعولی بابی ثانی لە معتل‌اللام دا ئەصڵە کـەی یُـرْمَیُ بوو، وەکو: یُضْرَبُ یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە یُرْمٰی.

جا لە بەر ئەوە بازی ئە حواڵ دێت بە سـەر لام‌الفـعلی مـعتل اللّامـا، مصنف بۆ باسی ئەوانە فەرموی: ـ

«وَ أَمَّا الْماضِی فَتُحْذَفُ مِنْهُ اللاّمُ فِی مِثالِ فَعَلُوا مُطلَقاً وَ فَعَلَتْ وَ فَعَلَتا اِذا انْفَتَحَ ما قَبْلَهُما وَ تَثْبُتُ فِی غَیْرِها»

واتە بۆ باسی ئەحواڵـی لام‌الفـعلی مـعتل‌اللام مـصنف بـاسی مـاضی خستە پێشە وە لەسەر تەربیی واقعی وە فەرموی: ـئەمما فعلی ماضی ئەوە حەذفی لام‌الفعلە کـەی ئـەکرێ لە مـثالی جـمعی مـذکری غـائبا مـطلقاً مفتوح‌العین بێ وەکو: غَزا و رَمٰی، یا مکسورالعین بـێ وەکـو: نَسِـیَ، یـا مضموم‌العین بێ وەکو: سَرُوَ لە سەر وەزنی حَسُنَ وە واوی بێ یا یائی، لە بەر ئەوە لام‌الفعلە کە مضموم ئە کرێ لە بەر ضمیری جەمع، وە ضمە لە سەر واو و یێ ثقیلە وە هەم لام‌الفعلە کە حەذف ئەکرێ لە مثالی مفردی مؤنثی غائب وە تثنیەی مؤنثی غائبا بە مەرجێ کە ماقبلە کەی مفتوح بێ، وە لە غەیری ئەوانا ئەمێنێتەوە، «فَتَقُولُ» تۆ ئەڵێیت

«غَزا» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵە کەی غَزَوَ بـوو، واو مـتحرک

....

ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە غَزٰا.

«غَزَوٰا» بۆ تـثنیەی مـذکری غـائب، ئـەصڵە کـەی غَـزَوَ بـوو، ئـەلف ضمیری فاعلی تثنیە بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وەگەڕا بە غَزَوٰا، وە قەلبی واوە کە مان نە کرد ئەگەرچی متحرک وە ماقبلی مفتوح بوو، چـونکی لە پاش قەلبە کەی بە ئەلف بە ناچاری حەذفی یەکی لە ئەلف کانمان ئە کرد جا ئیلتباسی تثنیە ئە بوو بە مفرد

«غَزَوْا» بۆ جمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی غَزَوَ بوو، واو ضمیری فاعلی جمعی مذکر بو ئیلحاقمان کرد بـە ئـاخریەوە، واو بـاعثی ضـمەی ماقبل بوو، ماقبلە کەمان مضموم کرد گەڕا بە غَزَوُوْا لە سەر وەزنی فَعَلُو جا واو متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە غَزٰاوْ، وە ئەلفە کە مان حەذف کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە غَزَوْا لە سەر وەزنی فَعَوْا بە حەذفی لام چونکی لە موزونە کە دا حەذف کراوە.

«غَزَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی غَـزَوَ بـوو، تـێ تأنـیثی ساکنە علامەتی مفردی مؤنث بو ئیلحاقمان کرد بـە ئـاخریە وە گـەڕا بـە غَزَوَتْ، واو متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف، وە ئەلفە کە یشمان حەدف کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی ئەو و تیّ ی تأنیثە کە دا گەڕا بە غَزَتْ لە سەر وەزنی فَعَتْ بە حەذفی لامالفعل.

«غَزَتٰا» بۆ تـثنیەی مـؤنثی غـائب، ئـەصڵە کـەی غَـزَتْ بـوو، ئـەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو ئیلحقمان کـرد بـە ئـاخریە وە وە ئـەلف بـاعثی

غَزَوْتَ، غَزَتُمٰا، غَزَوْتُم، غَزَوْتِ، غَزَوْتُمٰا، غَزَوْتُنَّ، غَزَوْتُ، غَزَوْنٰا وَ رَمٰی رَمَيٰا

فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کە مان مفتوح کرد گەڕا بە غَزَتٰا، بە حەذفی لام‌الفعل لە سەر وەزنی فَعَتٰا.

«غَزَوْنَ» بۆ جمعی مؤنثی غائب، ئەصڵەکەی غَزَتْ بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنث ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە غَزَتْنَ جا دو علامەتی تانیث گرد بوو نە وە، دروست نە بو حەذفی نونە کە بکەین لە بەر ئەوە دەلاڵەتی ئەکرد لە سەر تأنیث وە جەمعیەت، وە حذفی تیٚ کە مان کرد لە بەر ئە وە کە هەر دەلالەتی لە سەر تأنیث ئەکرد، وە لام‌الفعلەکە مان هێنایەوە لە بەر نەمانی موجبی حەذفە کەی کە التقاءالساکنین بوو، گەڕا بە غَزَوْنَ.

«غَزَوْتَ، غَزَتُمٰا، غَزَوْتُم، غَزَوْتِ، غَزَوْتُمٰا، غَزَوْتُنَّ، غَزَوْتُ، غَزَوْنٰا» بۆ شەش صیغەی مخاطب، وە دو صیغەی متکلم، ئە مانە هەر وەکو: فعلی سالم دروست ئەکرین.

«وَ رَمٰی» بۆ مفردی مذکری غائب لە معتل‌اللامی بابی ثانی دا، ئەصڵەکەی رَمَیَ بوو، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە رَمَیٰ.

«رَمَيٰا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی رَمَیٰ بوو، ئەلف فاعلی ضمیری تثنیە بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە وە ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ئەلفە کەمان بردە وە سەر ئەصڵەکەی کە یێ بوو، وە مفتوحمان کرد گەڕا بە رَمَيٰا.

رَمَوْا رَمَتْ رَمَتَا رَمَيْنَ رَمَيْتَ، رَمَيْتُمَا، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتِ، رَمَيْتُمَا، رَمَيْتُنَّ، رَمَيْتُ، رَمَيْنَا وَ تَقُولُ

«رَمَوْا» بۆ جمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی رَمَیٰ بـوو، واو فـاعلی جمعی مذکر بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، واو باعثی ضمەی ماقبلی بوو، یێ کە مان ئیعادە کردە وە بە مضمومی گەڕا رَمَيُوا، لە سـەر وەزنـی فعلوا ضمە لە سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد، یا خود یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف، وە لە بەر التقاءالساکنین حەذفی لامالفعلە کە مان کرد، گەڕا بە رَمَوْا بە فتحەی عینالفعل لە سـەر وەزنـی فَـعَوْا لە بـەر حەذفی لامالفعلە کە وەکو حاڵیت بوو.

«رَمَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی رَمَیٰ بـو تـیّی تأنـیثی ساکنە علامەتی تأنیثی فاعل بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە رَمَيَتْ، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف وە حـەذفمان کـرد لە بـەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە رَمَتْ

«رَمَتَا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی رَمَتْ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە رَمَتَا.

«رَمَيْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی رَمَتْ بو، نون ضمیری فاعلی جەمعی مؤنث ئیلحاقمان کرد بە ئاخرکە یە وە، وە دروستمان کرد وەکو: غزون.

«رَمَيْتَ، رَمَيْتُمَا، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتِ، رَمَيْتُمَا، رَمَيْتُنَّ، رَمَيْتُ، رَمَيْنَا» وە ئەم هەشت صیغەیە دروست ئەکرێن وەکو صیغە سالمە کان.«وَ تَقُولُ» تۆ

رَضِيَ رَضِيَا رَضُوا رَضِيَتْ رَضِيَتَا رَضِينَ

ئەلێیت لە فعلی ماضی معتل اللامی بابی رابع دا:

«رَضِيَ» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵە کەی رَضِوُ بوو، واو لە تەرەفەوە ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە رَضِيَ.

«رَضِيَا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵە کەی رَضِيَ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە رَضِيَا.

«رَضُوا» بۆ جەمعی مذکر غائب، ئەصڵە کەی رَضِيَ بوو، واو ضمیری فاعلی جەمعی مذکر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، واو باعثی ضمەی ماقبلی بوو ماقبلە کەمان مضموم کرد گەڕا بە رَضِيُوا، ضمە لە سەر واو ثقیل بوو نقڵمان کرد بۆلای ماقبلە کەی، وە یێ کە مان حەذف کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی ئەوو واوە کەدا گەڕا بە رَضُوا لە سەر وەزنی فَعُوا.

«رَضِيَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی رَضِيَ بوو، تێی تأنیثی ساکنە عەلامەتی مفردی مؤنثی غائب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە رَضِيَتْ.

«رَضِيَتَا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی رَضِيَتْ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، وە ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کە مان مفتوح کرد گەڕا بە رَضِيَتَا.

«رَضِينَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصلە کەی رَضِيَتْ بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنث بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە گەڕا بە رَضِيَتْنَ جا حەذفی تی ی تأنیثی مفردە کەمان کرد، وەکو: لە رَمَيْنَ دا گەڕا بە رضین.

رَضِيتَ، رَضِيتُمٰا، رَضِيتُمْ، رَضِيتِ، رَضِيتُمٰا، رَضِيتُنَّ، رَضِيتُ، رَضِينٰا... وَكذٰلِکَ سَرُوَ، سَرُوٰا، سَرُوْا، ...الخ...

«رَضِيتَ، رَضِيتُمٰا، رَضِيتُمْ، رَضِيتِ، رَضِيتُمٰا، رَضِيتُنَّ، رَضِيتُ، رَضِينٰا...» ئەم هەشت صیغەیە دروست ئەکرێن وەکو صیغە سالمەکان لە بابی رابع دا.

«وَكذٰلِکَ سَرُوَ، سَرُوٰا، سَرُوْا، ...الخ...» وەکو ماضی مفتوح‌العین وە مکسورالعین وایە لە ئیعلالی لام‌الفعل دا، ماضی مضموم العین وەکو: «سَرُوَ» بۆ مفردی مذکری غائب.

«سروا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵە کەی سَرُرَ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە سَرُوٰا.

«سَرُوْا» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی سَرُوَ بوو، واو ضمیری فاعلی جمعی مذکر بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، واو باعثی ضمەی ماقبلی بو ماقبلە کەمان مضموم کرد گەڕا بە سَرُوُوْا بە دو واو، جا ضمە لە سەر واو ثقیل بوو حەذفمان کرد، وە حەذفی واوە لام‌الفعلە کەمان کرد گەڕا بە سَرُوْا لە سەر وەزنی فَعُوا.

«سَرُوَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی سَرُوَ بوو، تێی تأنیثی ساکنە عەلامەتی تأنیثی فاعل بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە سَرُوَتْ.

«سَرُوَتٰا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی سَرُوَتْ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە سَرُوَتٰا.

وَاِنَّمٰا فُتِحَت مٰاقَبْلَ وٰاوِ الضَّميرِ فِي: غَزَوْا، وَرَمَوْا و ضُمَّتْ مٰاقَبْلَهٰا فِي رَضُو و سَرُوْا، لِأَنَّ وٰاوَ الضَّميرِ اِذٰا اتَّصَلَتْ بِالْفِعْلِ النّٰاقِصِ بَعْدَ حَذْفِ اللاّٰمِ، فَاِنِ انْفَتَحَ مٰاقَبْلَهٰا أبقِيَ عَلَى الْفَتْحَةِ، وَ اِنِ انْضَمَّ مٰاقَبْلَهٰا أوْ كُسِرَ ضُمَّ.

«سَرُوْنَ» بۆ جەمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی سَرُوَتْ بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنث بو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە گەڕا بە سَرُوَتْنَ اجتماعی دوو عەلامەتی تأنیث بوە وە دروست نەبوو حەذفی نونە کە بکەین چونکی دەلالەتی کرد لە سەر تأنیث و جمعیەت، وە حەذفی تێیە کەمان کرد چونکە دەلالەتی ئەکرد لەسەر تأنیث فقط گەڕا بە سَرُوْنَ.

«سَرُوْتَ، سَرُوْتُمٰا، سَرُوْتُمْ، سَرُوْتِ، سَرُوْتُمٰا، سَرُوْتُنَّ، سَرُوْتُ، سَرُوْنٰا» ئەم هەشت صیغە دروست ئەکرێن، وەکو: فعلی سالم لە بابی سادس دا.

جالە بەر ئەوە لەم شوێنا پرسیار ئەکرێ بۆچی لە صیغەی جمعی مذکری غائب لە مفتوح‌العین دا عین‌الفعلی معتل‌اللام بە مفتوحی ئەخوێنرێتەوە، وە لە مضموم‌العین وە مکسورالعین دا بە مضمومی ئەخوێنرێتە وە؟ مصنف جوابی دایە وە فەرموی: ـ «وَاِنَّمٰا فُتِحَت مٰاقَبْلَ وٰاوِ الضَّميرِ فِي: غَزَوْا، وَرَمَوْا و ضُمَّت مٰاقَبْلَهٰا فِي رَضُو و سَرُوْا، لِأَنَّ وٰاوَ الضَّميرِ اِذٰا اتَّصَلَتْ بِالْفِعْلِ النّٰاقِصِ بَعْدَ حَذْفِ اللاّٰمِ، فَاِنِ انْفَتَحَ مٰاقَبْلَهٰا أبقِيَ عَلَى الْفَتْحَةِ، وَ اِنِ انْضَمَّ مٰاقَبْلَهٰا أوْ كُسِرَ ضُمَّ.»

چونکە لە پاش حەذفی لام‌الفعل لە جمعی ماضی ناقص‌دا ئەگەر ماقبلی لام‌الفعل مفتوح بێ ئەوە ئەو ماقبلە لەسەر فەتحە ئە هێڵرێتە وە

وَ أَمَّا الْمُضارِعُ فَتَسكُنُ اللاَّمُ مِنْهُ فِي الرَّفْعِ، وَ يُحْذَفُ فِيالْجَزْمِ، وَ تُفْتَحُ الواوُ وَاليٰاءُ فى النَّصبِ وَ تَثْبُتُ الأَلِفُ بِحٰالِهٰا وَ يَسْقُطُ الْجٰازِمُ وَالنّٰاصِبُ النُّونٰاتِ سِوٰى نُونِ الْجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ

لەبەر سوکی فەتحە.وە ئەگەر مضموم یا مکسور بوو، ئەوە مضموم ئەکرێ لە بەر مناسبەی لە گەڵ واوە ضمیرە کە لە هەردویانا، وە هێشتنە وەی لەسەر حاڵی خۆی لە مضمومالعین دا، وە هەر بەم دەستورە لە هەر دو لفیفە کاندا وەلە مهموزی معتلاللاما معاملە ئەکرێ...

«وَ أَمَّا الْمُضارِعُ فَتَسكُنُ اللاَّمُ مِنْهُ فِي الرَّفْعِ، وَ يُحْذَفُ فِيالْجَزْمِ، وَ تُفْتَحُ الواوُ وَاليٰاءُ فى النَّصبِ وَ تَثْبُتُ الأَلِفُ بِحٰالِهٰا»

وە ئە مما فعلی مضارعی معتلاللّام، ئە وە لامالفعلەکەی ساکن ئەکرێ لە حاڵەتی رەفعە دا، وە رەفعە کەی تقدیر ئەبێ خواه لامالفعل ئەلف بێ وەکو: یَرْضی یا خود واو بێ وەکو: یَغْزُو یا خود یێ بێ وەکو یَرْمِی، لە بەر ئەوە کە ئەلف قەبوڵی حەرەکە ناکات مطلقا، وە رەفعە لەسەر واو وە یێ ثقیلە، وە لامالفعلە کەی حەذف ئەکرێ لە حاڵی جەزمەدا وە جەزمەی لفظی ئەبێت مطلقا، وە نصبە لە بەر ئەوە خفیفە لە سەر واو وە یێ لفظی ئەبێ، وەلە سەر ئەلف تقدیری ئە بێ چونکی ئەلف قبولی حەرەکە ناکا وەکو وتمان..«وَ يَسْقُطُ الْجٰازِمُ وَالنّٰاصِبُ النُّونٰاتِ سِوٰى نُونِ الْجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ» وەکاتێ عاملی جازم وە ناصب داخڵ بون لەسەر فعلی مضارعی معتلاللام وە هاکە نون لە ئاخریە وە ببێ، ئەوە ئەو عاملانە حەذفی ئەو نونانە ئەکەن، لە حاڵی نەصبە و جەزمە دا، ئللا نونی جمعی مؤنثی غائب

فَتَقُولُ لَمْ يَغْزُ لَمْ يَغْزوا لَمْ يَغْزُوْ لَمْ تَغْزُ لَمْ تَغْزُوا لَمْ يَغْزُونَ وَلَمْ يَرْمِ، لَمْ يَرْمِيَا، لَمْ يَرْمُوا

وە مخاطب، ئەوەلە جێگەی خویانا ئە مێننە وە، چونکە ئەو نونە ضمیری فاعلە، وە فاعل عمدەیە حەذف ناکرێ، بە لأم نونە کانی ئەفعالی خمسە نونی ئیعرابن لە حاڵەتی رەفعەدا ثابت وە لە حـاڵەتی نـصبە و جـەزمە دا ئەڕۆن..

«فَتَقُولُ لَمْ يَغْزُ» تۆ ئەڵێیت: لە کاتی داخڵ بونی عاملی جازم لەسـەر فعلی مضارعی معتل‌اللام لَمْيَغْزُ، ئەصڵە کەی يَغْزُوْ بـوو عـاملی جـازمی داخڵ بوە سەر، وە حەذفی لام‌الفعلە کەی کرد بوو بە لَمْيَغْزُ.

«لَمْ يَغْزُوْا» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵە کەی يَغْزُوَانِ بو عـاملی جازمی داخڵ بوە سەر وە حەذفی نونە کەی کرد گەڕا بە لَمْيَغْزُوْا.

«لَمْ يَغْزُوْ» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی یغزون بوو، عاملی جازم داخڵ بوە سەری و حەذفی نونە کەی کرد گەڕا بە لَمْيَغْزُوا.

«لَمْ تَغْزُ» بۆ مفردی مؤنثی غائب، ئـەصڵە کـەی تَـغْزُوْ بـوو، عـاملی جازمی داخڵ بوە سەری حەذفی لام‌الفعلە کەی کرد گەڕا بە لَمْتَغْزُ.

«لَمْ تَغْزُوا» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی تَغْزُوْانِ بوو، عاملی جازمی داخڵ بوە سەری حەذفی نونە کەی کرد گەڕا بە لَمْ تَغْزُوا.

«لَمْ يَغْزُونَ» بۆ جمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی يَغْزُونَ بوو، عاملی جازمی داخڵ بوو، عەمەلی نە کرد لە لفظا بەس عەمەلی کرد لە معنایا بە نفی مەعنا کەی لە زەمانی ماضی‌داگەڕا بە لَمْيَغْزُونَ.«وَلَمْ يَرْمِ، لَمْ يَرْمِيَا، لَمْ يَرْمُوا».

وَلَمْ یَرْضَ، لَمْ یَرْضَیا، لَمْ یَرْضَوْا وَ تَقُولُ لَنْ یَغْزُو، وَلَن یَرْمِیَ، وَ لَن یَرْضٰی وَ تَثْبُتُ لامُ الْفِعْلِ فِی الأثْنَیْنِ وَ جَماعَةِ النِّساءِ

وه «لَمْ یَرْمِ» بۆ مفردی مذکری غائب، به حه‌ذفی یی‌ی لام‌الفعل.

«لَمْ یَرْمِیا» بۆ تثنیه‌ی مذکری غائب، ئه‌صڵه که‌ی یرمیان بوو، عاملی جازمی داخڵ بوه سه‌ری، وه حه‌ذفی نونه که‌ی کرد گه‌ڕا به لم یرمیا«وَلَمْ یَرْضَ، لَمْ یَرْضَیا، لَمْ یَرْضَوْا».

«لَمْ یَرْضَ» بو مفردی مذکری غائب، ئه‌صڵه که‌ی یَرْضیٰ بوو، عاملی جازمی داخڵ بوو، و حه‌ذفی ئه‌لفی لام‌الفعلی کرد گه‌ڕا به لَمْ یَرْضَ.

«لَمْ یَرْضَیا» بۆ تثنیه‌ی مذکری غائب، ئه‌صڵه که‌ی یرضیان بوو، عاملی جازمی داخڵ بوه سه‌ری، وه حه‌ذفی نونه که‌ی کرد گه‌ڕا به لَمْ یَرْضَیا.«وَ تَقُولُ لَنْ یَغْزُوَ، وَلَن یَرْمِیَ، وَ لَن یَرْضٰی» تۆ ئه‌ڵێیت له کاتی داخڵ بونی عاملی ناصب له سه‌ر فعلی مضارعی معتل‌اللام «لَنْ یَغْزُوَ» ئه‌صله که‌ی یَغْزُو بوو به سکونی واو، عاملی ناصبی داخڵ بوه سه‌ری، لام‌الفعله که‌ی منصوب کرد گه‌ڕا به لَنْ یَغْزُوَ.

«وَلَنْ یَرْمِیَ، وَلَنْ یَرْضٰی» ئه‌صڵی لن یَرْمِیَ، یَرْمِیْ بوو، عاملی ناصبی داخڵ بوه سه‌ر ضمه تقدیری‌یه که‌ی گوڕی به نصبه گه‌ڕا به لَنْ یَرْمِیَ.

وَلَنْ یَرْضٰی ئه‌صڵه که‌ی یَرْضیٰ بوو، عاملی ناصبی داخڵ بوه سه‌ر، به‌لام له به‌ر ئه‌وه ئاخره که‌ی ئه‌لف بوو، وه قبوڵی حه‌ره‌که‌ی نه کرد ضمه تقدیری یه که مان گوڕی به نصبه‌ی تقدیری گه‌ڕا به یَرْضٰی.

«وَ تَثْبُتُ لامُ الْفِعْلِ فِی الأثْنَیْنِ وَ جَماعَةِ النِّساءِ» لام‌الفعلی

وَ تُحْذَفُ فِی فِعْلِ جَمَاعَةِ الذُّكُورِ وَ فِی الْوَاحِدَةِ الْمُخَاطَبَةِ، فَتَقُولُ: يَغْزُو، يَغْزُوَانِ، يَغْزُونَ ـ تَغْزُو، تَغْزُوَانِ، يَغْزُونَ/تَغْزُو، تَغْزُوَانِ، تَغْزُونَ ـ تَغْزِينَ، تَغْزُوانِ، تَغْزُونَ ـ أَغْزُو، نَغْزُو

مضارعی معتل‌اللام ئه مێنێته وه له فعلی تثنیه و جمعی مؤنث‌دا مطلقا.

«وَ تُحْذَفُ فِی فِعْلِ جَمَاعَةِ الذُّكُورِ وَ فِی الْوَاحِدَةِ الْمُخَاطَبَةِ، فَتَقُولُ: بەڵام حەذف ئەکرێ لام‌الفعل له فعلی جمعی مذکر و مفردی مؤنثی مخاطب: ئەڵێیت

«يَغْزُو» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يغزوُ بوو، به ضمەی لەفظی وەکو: ينصر فقط له بەر ئەوە ضمه له سەر واو ثقيل بوو حەذفمان کرد گەڕا به يغزو به سکونی واو. «يَغْزُوَانِ» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يغزو بوو، ئەلف ضميری فاعلی تثنیه بوو لەگەڵ نونی ئیعرابدا ئیلحاقمان کرد به ئاخریه وه، ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلەکەمان مفتوح کرد، گەڕا به يَغْزُوَانِ.

«يَغْزُونَ» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵەکەی يَغْزُوُوْنَ بوو به دو واو وەکو: ينصرون به ضمەی واوی لام‌الفعل ضمه لەسەر واو ثقيل بوو لامان برد، وه حەذفیشمان کرد لەبەر التقاءالساکنین له بەینی خۆی و واوی ضميره که دا گەڕا به يَغْزُوْنَ، له سەر وەزنی يَفْعُونَ.

«تَغْزُوُ» بو مفردی مؤنثی غائب.

«تَغْزُوأنِ» بو تثنیەی مؤنثی غائب، وەکو: يغزو، يغزوان.

«يَغْزُونَ» بۆ جمعی مؤنثی به اثباتی واوی لام‌الفعل له سەر وزنی يَفْعُلْنَ، وەکو: يَنْصُرْنَ.

وَ يَسْتَوِي فِيهِ لَفْظُ جَمَاعَةِ الذُّكُورِوَالإِنَاثِ فِي الْخِطَابِ وَالْغَيْبَةِ جَمِيعاً وَ لٰكِنَّ التَّقْدِيرَ مُخْتَلِفٌ

«تَغزوُ» بۆ مفردی مذكری مخاطب. «تَغزُوَانِ» بۆ تثنيەی مذكری مخاطب. «تَغْزوُنَ» بۆ جمعی مذكری مخاطب.دروست ئه كرێن وەكو: مفرد و تثنيه و جمعی مذكری غائب.

«تَغْزِينَ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵه كەی تغزوين بوو به كسرەی واوی لام‌الفعل، وەكو: تَنْصُرِينَ كسره له سەر واو ثقيل بوو، نقڵمان كرد بۆلای ماقبله كەی، وه حەذفی واوه كەيشمان كرد لەبەر دەفعی التقاءالساكنين له بەينی ئەو و يێ كه داگەڕا به تَغْزِينَ، له سەر وەزنی تَفْعِينَ به حەذفی لام‌الفعل.

«تَغْزُوَانِ» بۆ تثنيەی مؤنثی مخاطب. «تَغْزُونَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب به اثباتی واوی لام‌الفعل له سەر وەزنی تَنْصُرْنَ.

«أَغْزُو» بو متكلمی وحده.

«نَغْزُو» بۆ متكلمی مع‌الغير، به حەذفی حركەی واوه لام‌الفعله كه يان.

«وَ يَسْتَوِي فِيهِ لَفْظُ جَمَاعَةِ الذُّكُورِوَالإِنَاثِ فِي الْخِطَابِ وَالْغَيْبَةِ جَمِيعاً» واته: وەكو يەک ئەبن له لفظا صيغەی جمعی مذكرو جمعی مؤنثی معتل‌اللام له مخاطب وه له غائبا مثلاً ئەڵێين: ـ يغزون بو جمعی مذكر و جمعی مؤنث غائب.

وه ئەڵێين: ـ تَغزُونَ بۆ جمعی مذكر و جمعی مؤنثی مخاطب.«وَ لٰكِنَّ التَّقْدِيرَ مُخْتَلِفٌ» بەڵام ئەوانه له يەكتر جيان، به تەماشا كردنی ئەصڵه كانيان. مثلاً يَغزُونَ له جەمعی مذكری غائب‌دا تقديره كەی يَغْزُوُونَ يه به

فَوَزْنُ جَمْعُ الْمُذَكَّرِ: يَفْعُونَ وَ تَفْعُونَ وَ وَزْنُ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ: يَفْعُلْنَ و تَفْعُلْنَ. وَ تَقُولُ: ـ يَرْمِي، يَرْمِيَانِ، يَرْمُونَ ـ تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، يَرْمِينَ*تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، تَرْمُونَ ـ تَرمِينَ، تَرْمِيَانِ، تَرْمِينَ ـ أَرْمِي، نَرْمِي.

دو واو لە سەر وەزنی یفعلون.وَيَغْزُونَ بو جمعی مؤنثی غائب تقدیره کەیيَغْزُونَ یە بە یەک واو کە لام‌الفعل لە سەر وەزنی يَفْعُلْنَ.

هەروا جمعی مذکری مخاطب وە جمعی مؤنثی مخاطب، وە واوی لام‌الفعل لە جمعە مذکرە کانا حذف کراوە، وە لە جمعە مؤنثە کانا ماوەتەوە، وەکو مصنف فەرموی: ـ«فَوَزْنُ جَمْعُ الْمُذَكَّرِ: يَفْعُونَ وَ تَفْعُونَ» بە حەذفی لام‌الفعل.«وَ وَزْنُ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ: يَفْعُلْنَ و تَفْعُلْنَ.» وە وەزنی جمعی مؤنثی غائب یفعلن یە بە اثباتی لام‌الفعل، وە وزنی جمعی مؤنثی مخاطب تَفْعُلْنَ بە اثباتی لام‌الفعل.

«وَ تَقُولُ:»

تۆ ئەڵێیت: ـلە مضارعی معتل‌اللامی بابی ثانی‌دا، «يَرْمِي» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵە کەی یرمِیُ بوو، وەکو: یضرب بە ضمەی لام‌الفعل، بەڵام ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد مایە وە یرمی بە سکونی یێ.

«يَرْمِيَانِ» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵە کەی یرمی بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو، ئیلحاقمان کرد لە گەڵ نونی ئیعرابدا وە ئەلف باعثی فەتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کە مان مفتوح کردگەڕا بە يَرْمِيَانِ.

«يَرْمُونَ» بۆ جمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی يَرْمِيُوْنَ بوو، وەکو:

وَ أَصْلُ يَرْمُونَ، يَرْمِيُونَ فَفُعِلَ بِهِ مٰا فُعِلَ بِرَضُوا

يضربون ضمه لەسەر یێ ثقیل بـوو نـقڵمان کـرد بـۆلای مـاقبلە کـەی وە حەذفی یێ کەشمان کرد لە بەر التقاءالساکنین لە بەینی ئەو و ضمیری فاعله کە داگەڕا بە یَرْمُونَ لە سەر وەزنی یَفْعُونَ بە حەذفی لامالفعل.

«تَرْمِی» بۆ مفرد مؤنثی غائب. «تَرْمِیٰانِ» بۆ تـشنیەی مـؤنثی غـائب، وەکو مفرد و تثنیەی مذکری غائب وان.

«یَرْمِینَ» بۆ جمعی مؤنثی غائب، بە اثبات لامالفعل.

«تَرْمِی» بۆ مفردی مذکری مخاطب. «تَرْمِیٰانِ» بـۆ تـشنیەی مـذکری مخاطب. «تَرْمُونَ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، دروست ئەکرێن وەکـو مفرد و تثنیه و جمعی مذکری غائب.

«تَرْمِینَ» بۆ مفرد مؤنثی مخاطب، ئـەصڵە کـەی تَـرْمِیِیْنَ بـو، وەکـو: تَضْرِبِینَ کسره لە سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد، وە حەذفی یێ کەیشمان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین، لە بەینی ئەو و ضمیری فاعله کە داگەڕا بە تَرْمِیْنَ لە سەر وەزنی تَفْعِینَ.

«تَرْمِیٰانِ» بۆ تثنیەی مؤنثی مـخاطب. «تَـرْمِینَ» بـۆ جـمعی مـؤنثی مخاطب.وەکو تثنیه و جمعی مؤنثی غائب.

«أَرْمِی» بۆ متکلمی وحده. «نَرْمِی» بۆ متکلمی مع‌الغیر.

وَ أَصْلُ يَرْمُونَ، يَرْمِيُونَ فَفُعِلَ بِهِ مٰا فُعِلَ بِرَضُوا

ئەصڵی یَرْمُوْنَ لە جمعی مذکری غائب‌دا، یَرْمِیُونَ بوو، وەکو یضربون ئیعلال کرا بە نقڵی ضـمەی لامالفـعله کـەی، بـۆلای مـاقبله کـەی، وەکـو

وَ هٰكَذا حُكْمُ كُلٍّ ما كانَ ماقَبْلَ لامِهِ مَكْسُوراً: كَـيَهْدي، وَيُـناجي، وَيَرْتَجي، ويَنبَري، وَيَسْتَدْعِي، ويَرْعَوي، وَيَغْرَوْري كَيَهْدي وَيُناجي يَرْتَجي وَيَنْبَري ويَسْتَدْعِي

ئیعلالی رضوا له جمعی مذکری غائبی ماضی دا له بابی رابع دا، که وتمان: ئەصڵه کەی رَضِيُوا بوو، وەکو: علموا نقڵی ضمەی لامالفعله کە مان کرد بۆلای ماقبله کەی، وە حەذفی لامالفعله کـه یشـمان کـرد له بـەر دەفـعی التقاءالساکنین.

«وَ هٰكَذا حُكْمُ كُلٍّ ما كانَ ماقَبْلَ لامِهِ مَكْسُوراً: كَيُهْدي، وَيُناجي، وَيَرْتَجي، ويَنبَري، وَيَسْتَدْعِي، ويَرْعَوي، وَيَغْرَوْري» وەکو یَرْمِی وایە له ئیعلالی لامالفعل دا، حوکمی هەر فعله مضارعێکی معتل اللام کە ماقبلی فعله کەی مکسور بێ: ـ

«كَيُهْدي»ئەصڵه کەی یُـهْدِیُ بـو بـه ضـمەی یـێ له مـضارعی بـابی افعال‌دا، ضمه به سەر یێ وە ثقیل بو لامان برد گەڕا بە یُهْدِی «وَيُناجي»له مضارعی بابی مفاعلەدا، «يَرْتَجي» له مضارعی بابی افتعال دا ئەصڵه کەی یرتجو بوو بە واو، جا واو واقع له مرتبەی پێنجەمدا قەلبمان کرد بە یێ، وە ضمه له سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد گەڕا بە یَرْتَجِی.«وَيَنْبَري» بۆ بابی انفعال.«ويَسْتَدْعِي» بۆ مضارعی بابی استفعال، ئەصڵه کەی یستدعو بوو بە واو، جا واو واقع له مرتبە شەشەم دا قەلبمان کرد بە یێ وە ضمه کەمان حەذف کرد گەڕا بە یستدعی.

ويَرْعَوِي يَعْرَوْرِي وَ تَقُولُ: يَرْضٰى، يَـرْضَيَانِ، يَـرْضَوْنَ ـ تَـرْضٰى، تَرْضَيَانِ، يَرْضَيْنَ* تَرْضٰى، تَرْضَيَانِ، تَرْضَوْنَ ـ تَـرْضَيْنَ، تَـرْضَيَانِ، تَرْضَيْنَ ـ أَرْضٰى، نَرْضٰى.

«ويَرْعَوِي» بۆ بابی افعلال ئەصڵە کەی يَرْعَوُوْ بوو بە دو واو جا واو واقع لە مرتبەی پێنجەما قەلبمان کرد بە یێ، وە ضمە کە مان حەذف کرد گەڕا بە يَرْعَوِی.

«يَعْرَوْرِي» بۆ مضارعی بابی افعیلال ئەصڵە کەی يَـعْرَوْرِوُ بـوو، واو واقع لە مرتبەی شەشەم دا قەلبمان کرد بە یێ.وە ضمە کە مان حەذف کرد گەڕا بە يَعْرَوْرِی.

«وَ تَقُولُ:» تۆ ئەڵێیت لە مضارعی معتل‌اللامی بابی رابعا: ـ

«يَرْضٰى» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصڵە کەی يَرْضَوُ بوو وەکو: یعلم واو واقع لە مرتبە چوارەم دا قەلبمان کرد بە یـێ، وە یـێ مـتحرک مـاقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە يَرْضَیٰ.

«يَرْضَيَانِ» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵە کەی يَرضَیٰ بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە لەگەڵ نونی ئیعراب دا، ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کـەمان مـفتوح کـرد گـەڕا بـە يَرْضَيَانِ.

«يَرْضَوْنَ» بۆ جەمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی يَرضَيُوْنَ بوو، وەکو یعلمون، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە يَرْضَاوْنَ، جا ئەلفە کە مان حەذف کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە يَرْضَوْنَ، لە سەر وەزنی يَفْعَوْنَ بە حەذفی لام‌الفعل.

«تَرْضیٰ» بۆ مفردی مؤنثی غائب «ئەصڵەکەی تـرضو واو واقـع لە پلەی چوارەما قەلبمان کرد بە یێ وە یێکسەمان کرد بە ئەلف گەڕا بە ترضیٰ.

....

«ترضیان» بۆ تثنیەی مفردی مؤنثی غائب بە هێشتنەوی یێ.

«یرضین» بۆ جەمعی مؤنثی غائب بە اثباتی یێ. «ترضی» بۆ مفردی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی ترضو بو قەلبی واوەکەمان کرد بە یێ وییێکەمان کرد بە ئەلف گەڕا بە ترضی.

«تَرْضیان» بۆ تثنیەی مذی مخاطب بە اثباتی ییکە «ترضون» بۆ جەمعی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی ترضیون بوو ضمە بە سەر یێوە ثقیل بو حەذفمان کرد التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و واوەکەدا حەذفی یێ کەمان کرد گەڕا بە ترضون.

«تَرْضَیْنَ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَرْضَی بوو، وەکو: تعلمْ یێ ضمیری فاعلی مؤنثی مخاطب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە لەگەڵ نونی ئیعراب داگەڕا بە تَرْضَیِینَ، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە ترضاین، جا حەذفی ئەلفەکەمان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین، لە بەینی ئەلف و یێ کەداگەڕا بە تَرْضَیْنَ لە سەر وەزنی تَفْعَیْنَ.

«تَرْضَیانِ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب.

«تَرْضَیْنَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب ئەصڵەکەی تَرْضَیِیْنَ بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنثی بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە جالە بەر ئەوە ئەم نونە ضمیری جمع بوو، وە یێی مفرەدەکە ضمیری مفرد بوو، وە ئەم نونە فعلەکەی ئەکرد بە مبنی، وە نونی مفردەکە عەلامەتی ئیعراب بوو ئەم نونە بوبە باعثی حەذفی یێ وە نونی مفرەدەکە، وە لە بەر ئەوە باعثی سکونی ماقبلی بوو لامالفعلەکەمان ئیعادەکردە وە بە ساکنی، گەڕا بە تَرْضَیْنَ لە سەر وەزنی تَفْعَلْنَ.

«أَرْضی» بۆ متکلمی وحدە، وە «نَرْضی» بۆ متکلمی معالغیر ئیعلال ئەکرێن وەکو: یَرْضی بە اثباتی لامالفعل.

وَ هٰكَذٰا قِيٰاسُ كُلِّ مٰا كٰانَ مٰاقَبْلَ لاٰمِهِ مَفْتُوحاً، نحو: يَتَمَطّىٰ، وَيَتَصٰابىٰ، وَيَتَقَلْسىٰ. فَلَفْظُ الْواحِدَةِ الْمُؤَنَّثَةِ فِي‌الْخِطٰابِ كَلَفْظِ الْجَمْعِ فِي بٰابَيْ: يَرْمِي، يَرْضىٰ والتَّقديرُ مُخْتَلِفٌ، فَوَزْنُ الْواحِدَةِ:

«وَ هٰكَذٰا قِيٰاسُ كُلِّ مٰا كٰانَ مٰاقَبْلَ لاٰمِهِ مَفْتُوحاً، وه‌كو يرضى وايه له ئيعلالا هه‌ر معتل‌اللامێ كه ماقبلى لام‌الفعله كـه مـفتوح بـێ تـيايا.وه‌كـو: «يَتَمَطّىٰ» بۆ مضارعى بابى تفعّل يتمطّوٌ بوو، واو واقع بوو له پله‌ى پێنجه‌ما قه‌لبمان كرد به يێ وه يێ متحرک ماقبل مفتوح قه‌لبمان كرد به ئه‌لف گه‌ڕا به يَتَمَطّىٰ ئه خوێنريته وه به ئه‌لف ئه‌نوسرێ به يێ.

«يَتَصٰابىٰ» بۆ مضارعى بابى تفاعل، ئه‌صڵه كه‌ى يتصابو، واو واقع له پله‌ى پێنجه‌م دا قه‌لبمان كرد به يێ وه يێ متحرک ماقبل مفتوح قه‌لبمان كرد به ئه‌لف گه‌ڕا به يَتَصٰابىٰ.

«يَتَقَلْسىٰ» بۆ مضارعى بابى تَفَعْلُل، ئه‌صڵه كه‌ى يَتَقَلْسُوْ بوو، واو واقع له پله‌ى پێنجه ماقلبمان كرد به يێ وه يێ متحرک ماقبل مفتوح قه‌لبمان كرد به ئه‌لف گه‌ڕا به يَتَقَلْسىٰ.

«فَلَفْظُ الْواحِدَةِ الْمُؤَنَّثَةِ فِي‌الْخِطٰابِ كَلَفْظِ الْجَمْعِ فِي بٰابَيْ: يَرْمِي و يَرْضىٰ» واته: ده‌ركه‌وت له‌و ئيعلالانه‌وه كه كران ئه‌مه كه: لفظى مفردى مؤنثى مـخاطب وه‌كـو لـفظى جـمعى مـؤنثى مـخاطبه له هـه‌ر مـضارعه معتل‌اللامێک دا كه ماقبلى لام‌الفعله كه‌ى مكسور بێ.وه‌كو يرمي يا خود مفتوح بێ وه‌كو يرضى.«والتَّقديرُ مُخْتَلِفٌ، فَوَزْنُ الْواحِـدَةِ: تَـفْعِينَ و

تَفْعِينَ و تَفْعَيْنَ. وَ وَزْنُ الْجَمْعِ تَفْعِلْنَ و تَفْعَلْنَ وَالأَمْرُ: مِنْهَا: أُغْزُ، أُغْزُوَا، أُغْزُوا ـ أُغْزِي، أُغْزُوَا، أُغْزُونَ.وَارْمِ، اِرْمِيَا، اِرْمُوا ـ اِرْمِي، اِرْمِيَا، اِرْمِينَ.وَارْضَ، اِرْضَيَا، اِرْضَوْا ـ اِرْضَيْ، اِرْضَيَا، اِرْضَيْنَ.

تَفْعَيْنَ.» بە لاّم لە تقديرا جيان لە يەک، ئيستە وەزنی مفرەدی مؤنثی مخاطب لە بابی يرمی دا کە مضارعی مکسور العينە تَفْعِينَ يە، بە کسرەی عين‌الفعل وە حەذفی لام‌الفعل.وە لە بابی يرضی دا کە مضارعی مفتوح‌العينە تَفْعَين يە، بە فتحەی عين‌الفعل وە حەذفی لام‌الفعل.

«وَ وَزْنُ الْجَمْعِ تَفْعِلْنَ و تَفْعَلْنَ» وە وەزنی جمعی مؤنثی مخاطب لە بابی يرمی‌دا کە مکسورالعينە تَفْعِلْنَ‌يە بە کسرەی عين‌الفعل وە اثباتی لام‌الفعل.وە لە بابی يرضی دا کە مفتوح‌العينە تفعلن بە فتحە عين‌الفعل و اثباتی لام‌الفعل. ئەمری بە صيغە لەم بابانا: ـ

«أُغْزُ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تَغْزُوْ بوو حەذفی حەرفی مضارعمان کرد، وە هاتين لە ئەوەڵيە وە بە همزەی وەصڵی مضمومە وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی لام‌الفعل گەڕا بە أُغْزُ.

«أُغْزُوَا» بۆ تثنيەی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تَغْزُوَانِ بوو، حەذفی حەرفی مضارعمان کرد، وە هاتين بە همزەی وەصڵی مضمومە لە ئەوەڵيە وە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە أُغْزُوَا.

«أُغْزُوا» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تَغْزُوْنَ بوو، تیّ حەرفی مضارع بۆ حەذفمان کرد، وە هاتين لە ئەوەڵيە وە بە همزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە

....

أُغْزُوا، ضمه لەسەر واو ثقیل بو حەذفمان کرد، وە واوە کە یشمان حەذف کرد لە بەر التقاءالساکنین گەڕا بە اُغزوا، لە سەر وەزنی أفْعُوا بە ضمەی عین وە حەذفی لام.

«أُغْزِی» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصلە کەی تَغْزُوِینَ بو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە همزەی وەصڵی مضمومە، وە ئاخری مجزوم کرا بە حەذفی نون گەڕا بە أغزوی وەکو أنصری، جاکسرە لە سەر واو ثقیل بوو نقڵمان کرد بولای ماقبلە کەی وە حەذفی واوە کە مان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە أُغْزِی لە سەر وەزنی أُفْعِی بە کسرەی عین وە حەذفی لام.

«أُغْزُوا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، وە ئیعلالە کەی وەکو وتمان.

«أُغْزُونَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی تَغْزُونَ بوو، تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین بە همزەی وەصڵی مضمومە لە ئەوەڵیە وە، وە اثباتی نونە کە مان کرد لە بەر ئەوە ضمیری فاعل بوو گەڕا بە أغزون لە سەر وەزنی اُفْعُلْنَ وەکو اُنْصُرْنَ.

«اِرْمِ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، مشتقە لە ترمی تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە همزەی وەصڵی مکسورە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی لام‌الفعل گەڕا بە اِرْمِ.

«اِرْمِیا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، مشتقە لە ترمیان تیٚ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە همزە وەصڵی

....

مکسورە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اِرْمِیا.

«اِرْمُوا» بۆ جمعی مذکری مخاطب، مشتقە لە تَرْمِیُونَ تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە هەمزەی وەصلی مکسورە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اِرْمِیُو لەسەر وەزنی اضربوا، جا ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو نقڵمان کرد بولای ماقبلە کەی وە یێ کە مان حەذف کدر لەبەر التقاءالساکنین گەڕا بە اِرْمُوا لە سەر وەزنی اِفْعُوا.

«اِرْمِی» بو مفردی مؤنثی مخاطب، مشتقە لە ترمین تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیەوە بە هەمزەی وەصڵی مکسورە، وە ئاخرەمان مجزوم کرد بە حەذفی نون گەڕا بە اِرْمی.

«اِرْمِیا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب مشتقە لە ترمیان وەکو بە یانمان کرد.

«اِرْمِینَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، مشتقە لە ترمین، تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە هەمزەی وەصڵی مکسورە، وە ئاخرە کەی مایە وە بە حاڵی خۆی لە بەر ئەوە دروست نیە حەذفی ضمیری فاعل بکرێ گەڕا بە اِرْمِینَ.

«وَارْضَ» بۆ مفردی مذکری مخاطب مشتقە لە تَرْضی، تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد وەهاتین لە ئەوەڵیە وە بە هەمزەی وەصڵی مکسورە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی لام‌الفعل گەڕا بە اِرْضَ

«ارْضَیا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب مشتقە لە تَرْضَیانِ، تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە هەمزەی وەصڵی

وَإِذَا أُدْخِلَتْ عَلَيْهِ نُونُ التَّأْكِيدِ أُعِيدَتِ اللاّمُ الْمَحْذُوفَةُ فَقُلْتَ: أُغْزُوَنَّ، أُغْزُوَانِّ، اِرْمِيَنَّ، وَارْضَيَنَّ

مكسوره وه ئاخره كه‌مان مجزوم كرد به حه‌ذفی نون گه‌ڕا به اِرْضَيَا.

«اِرْضَوْا» بۆ جمعی مذكری مخاطب، مشتقه له تَرْضَوْنَ، تیّ حه‌رفی مضارع بوو، حه‌ذفمان كرد، وه هاتین له ئه‌وه‌ڵیه وه به هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مكسوره، وه ئاخره كه‌مان مجزوم كرد به حه‌ذفی نون گه‌ڕا به اِرْضَوْا.

«اِرْضَيْ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، مشتقه له تَرْضَيْنَ، تیّ حه‌رفی مضارع بوو حه‌ذفمان كرد، وه هاتین له ئه‌وه‌ڵیه‌وه به هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مكسوره، وه ئاخره كه‌مان مجزوم كرد به حه‌ذفی نون گه‌ڕا به اِرْضَيْ.

«اِرْضَيَا» بۆ تثنیه‌ی مؤنثی مخاطب، مشتقه له ترضیان، تیّ حه‌رفی مضارع بوو حه‌ذفمان كرد، وه هاتین له ئه‌وه‌ڵیه وه به هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مكسوره، وه ئاخره كه‌مان مجزوم كرد به حه‌ذفی نون گه‌ڕا به اِرْضَيَا.

«اِرْضَيْنَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، مشتقه له تَرْضَيْنَ، تیّ حه‌رفی مضارع بوو حه‌ذفمان كرد، هاتین له ئه‌وه‌ڵیه وه به هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مكسوره، وه ئاخره كه‌مان هێشته وه گه‌ڕا به اِرْضَيْنَ.

«وَإِذَا أُدْخِلَتْ عَلَيْهِ نُونُ التَّأْكِيدِ أُعِيدَتِ اللاّمُ الْمَحْذُوفَةُ» كاتیّ نونی تأكیدی خفیفه یا ثقیله لاحق كرابه‌م ئه‌مری به صیغه وه، وه یا مضارعی مجزوم به حه‌ذفی لام‌الفعل، ئه وه ئه‌و لام‌الفعله كه حه‌ذف كراوه له‌به‌ر قاعده ئیعاده ئه‌كرێته‌وه به مفتوحی «فَقُلْتَ: أُغْزُوَنَّ، أُغْزُوَانِّ، اِرْمِيَنَّ، وَارْضَيَنَّ» ئه‌صڵه كه یان أغز، ارم ارض بوو به حه‌ذفی لام‌الفعل مؤكدمان كردن به بونی تاكیده وه، جا لام‌الفعله محذوفه كه‌مان هێنایه وه به

وَاسْمُ الْفٰاعِلِ مِنْهٰا: ـ غٰازٍ، غٰازِيٰانِ، غٰازُونَ ـ غٰازِيَةٌ، غٰازِيَتٰانِ، غٰازِيٰاتٌ وَ غَوٰازٍ.وَ كَذٰالِكَ: رٰامٍ و رٰاضٍ وَ أَصْلُ غٰازٍ: غٰازِوٌ فَقُلِبَتِ الْوٰاوُ يٰاءً لِتَطَرُّفِهٰا وِانْكِسٰارِ مٰاقَبْلَهٰا كَمٰا قُلِبَتْ فِى غُزِىَ، ثُمَّ قٰالُوا: غٰازِيَةٌ لِأَنَّ الْمُؤَنَّثَ فَرْعُ الْمُذَكَّرِ وَالتّٰاءُ طٰارِيَةٌ.

مفتوحی بە هۆی نونی تأکیدە وە گەڕان بە: اغزوَنَّ، ارمیَنَّ، ارضیَنَّ.

«وَاسْمُ الْفٰاعِلِ مِنْهٰا:

اسمی فاعل لەم بابانا

«غٰازٍ» بۆ مفردی مذکری غائب، ئەصلی غٰازٍ غازِوٌ بوو جا واو متطرف ماقبل مکسور قەلب کرابە یێ وەکو واوی غُزِوَلە صیغەی بنامفعولی فعلی ماضی داکراوە بە یێ لە سەر قاعدەی دامە زراو: ضمە لە سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد وە التقاءالساکنین ڕوی دالە بەینی یێ و تنوین دا حەزفی یێ کەمان کرد گەڕا بە غازٍ.

«غٰازِيٰانِ» بۆ تثنیەی مذکری غائب، ئەصڵە کەی غازوان بوو، واو متطرف ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە غازیان بۆ تثنیە لە حاڵەتی رەفعەدا.

«غٰازُونَ» بۆ جمعی مذکری لە حاڵەتی رەفعەدا، ئەصڵە کەی غازیون بوو، ضمە لە سەر یێ ثقیل بوو نقلمان کرد بۆلای ماقبلە کەی، وە التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و واوی جمعە کەدا، حەذفی یێ کە مان کرد گەڕا بە غازون.

«غٰازِيَةٌ» بۆ مفردی مؤنث ئەصڵە کەی غازِوَةٌ بوو بە واو جا واو

....

متطرف ماقبل مكسور قەلبمان كرد بە یێ گەڕا بە غازیة.

«غٰازِیَتٰانِ» بۆ تثنیەی مؤنث، ئەصڵە كەی غازوتان بـوو، قـەلبی واوە كەمان كرد بە یێ گەڕا یە غازیتان.

«غٰازِیٰاتٌ» بۆ جمعی مؤنثی سالم ئەصڵە كەی غازوات بـوو، قـەلبی واوە كەمان كرد بە یێ گەڕا بە غازیات.

و «غَوٰازٍ» بۆ جـمعی مـؤنثی مكسـر، ئـەصڵە كـەی غَـوازِوٌ بـوو، واو متطرف ماقبل مكسور قەلبمان كرد بە یێ گەڕا بە غَوازِیٌ بە ضمە و تنوین جا ضمە لە سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان كرد، وە حەذفی یێ كەیشمان كرد لە بەر دەفعی التقاءالساكنین لە بەینی یێ و تنوینە كەدا گەڕا بە غَوٰازٍ.

وە حوكمی رٰامٍ وە راضٍ وەكو: غازٍ وایە لە ئیعلالا، وە ئەصڵی رامٍ، رامِیٌ بوو ضمە لە سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان كرد وە حەذفی یێ كەیشمان كرد لە بەر دەفعی التقاءالساكنین لە بەینی ئەو و تنوینە كـەدا گـەڕا بـە رامٍ، وە ئەصڵی راضٍ رٰاضِوٌ بوو واو متطرف ماقبل مكسور قەلبمان كرد بە یێ گەڕا بە رٰاضِیٌ، جا ئیعلالمان كرد وەكو: رام گەڕا بە رٰاضٍ جالە بەر ئەوە پرسیار كراوە لە سرّی قەلبی واو بە یێ لە وێنەی غازیة كە ئەصڵە كەی غازوةٌ بوە مع انە واوە كە لە طرفە وە نەبوە!مصنف فـەرموی: «ثُـمَّ قـٰالوٗا غـٰازِیَةٌ لأَنَّ الْمُؤَنَّثَ فَرْعُ الْمُذَكَّرِ وَالتَّاءُ طٰارِیَةٌ» واتە پاش ئەو باسانە بزانن كە عـەرەب خوێندویانە تەوە غازیة، بە قەلبی واو بە یێ مع انە واوە كە لە طرەفە وە نیە

وَتَقُولُ فِي اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْوَاوِيِّ مَغْزُوٌّ وَ مِنَ الْيَائِيِّ، مَرْمِيٌّ بِقَلْبِ الْوَاوِ يَاءً وَ كَسْرِ مَاقَبْلَهَا

لەبەر ئەوەکە مؤنث فەرعی مذکرە مادام لە مذاکرا واوەکەمان لە طرەفەوەیە، لە مؤنثیش دا قەلبی ئەو واوەیان کرد بە یێ، وە لە بەر ئەوەیش مادام تی ی تأنیث عارض بوە بۆیە فەرقی مؤنث لە گەڵ مذکر دا کأنە هەر نیە لە ئارادا.

وە بە وێنەی ئەم جوابە جواب ئەدرێتە وە لە صیغەی تثنیە و جمع دا، مثلاً ئەڵێین: تثنیە و جمع فرعی مفردن مادام لە وا ئیعلال کراوە لە میشدا ئەکرێ.وە یا خود ئەڵێین: ـ ئەم عەلامە تانە مادام عارضن کأنە لە لفظە کانانین، وە واوەکە یان وا لە طرفە وە.

«وَتَقُولُ فِي اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْوَاوِيِّ مَغْزُوٌّ» تۆ ئەڵێیت: ـ لە اسمی مفعولی معتل اللامی ثلاثی مجردی واوی دا مغزوٌّ ئەصڵەکەی مَغْزُوْوٌ بوو، واوی ئەوەڵمان دەغم کرد لە ثانی داگەڕا بە مَغْزُوٌّ.

«وَ مِنَ الْيَائِيِّ، مَرْمِيٌّ بِقَلْبِ الْوَاوِ يَاءً وَ كَسْرِ مَاقَبْلَهَا» وە تۆ ئەڵێیت: ـ لە اسمی مفعولی معتل اللامی یائی دا: ـ مَرْمِيٌّ بە قەلبی واوی اسمە مفعولەکە بە یێ، وە مکسور کردنی ماقبلەکەی؛ چونکی ئەصڵی مرمی مَرْمُوْيٌ بوو، قەلبی واوەکە مان کرد بە یێ وە یێمان لە یێ دا دەغم کرد وە

لأَنَّ الْواوَ وَالْياءَ إِذا اجْتَمَعَتا فِي كَلِمَةٍ واحِدَةٍ وَالأُولى مِنْهُما ساكِنَةٌ تُقْلَبُ الْواوُ ياءاً، وَ أُدْغِمَتِ الْياءُ فِي الْياءِ وَ تَقُولُ فِي فَعُولٍ مِنَ الْواوِيِّ: عَدُوٌّ وَ مِنَ الْيائِيِّ: بَغِيٌّ وَ فِي فَعِيلٍ مِنَ الْواوِيِّ: صَبِيٌّ.وَ مِنَ الْيائِيِّ: شَرِيٌّ.

ماقبلی یێ کەمان مکسور کردگەڕا بە مَرْمِيٌّ.«لأَنَّ الْواوَ وَالْياءَ إِذا اجْتَمَعَتا فِي كَلِمَةٍ واحِدَةٍ وَالأُولى مِنْهُما ساكِنَةٌ تُقْلَبُ الْواوُ ياءاً، وَ أُدْغِمَتِ الْياءُ فِي الْياءِ».

ئەڵیی: لە بەر ئەوەکە واو وە یێ کاتێ گرد بوونە وەلە یەک کلمە دا، وە یەکە میان ساکن بوو قەلبی واوە کە ئەکرێ بە یێ، وە یێ لە یێدا دەغم ئەکرێ، وە لە بەر مناسبەی یێ کە ماقبلە کەیشی مکسور ئەکرێ، وەکو بەیانمان کرد.

«وَ تَقُولُ فِي فَعُولٍ مِنَ الْواوِيِّ: عَدُوٌّ وَ مِنَ الْيائِيِّ: بَغِيٌّ» تۆ ئەڵێت لە بنای صیغەی فعول لە معتل اللامی واوی دا عَدُوٌّ بە تشدیدی واو ئەصڵەکەی عدوو بوو بە دوو واو جا واومان لە واودا دەغم کرد بوبە عَدُوٌّ.

وە لە معتل اللامی یائی دا بَغِيٌّ ئەصڵە کەی بَغُوىٌ بوو، واو وە یێ گرد بوونە وە لە کلمە یەکدا ئەوەڵیان ساکن بوو قەلبی واوەکەمان کرد بە یێ ویێمان لە یێدا غم کردوە ماقبلی یێ کەمان مکسور کرد گەڕا بە بَغِيٌّ.

«وَ فِي فَعِيلٍ مِنَ الْواوِيِّ: صَبِيٌّ.وَ مِنَ الْيائِيِّ: شَرِيٌّ.»

تۆ ئەڵێیت: لە بنای فعیلی معتل اللامی واوی دا صبیٌّ وە شریٌّ، ئەصڵی صَبِيٌّ صَبِيوٌ بوو، واو وە یێ گرد بونە وە قەلبی واوەکەمان کرد بە یێ، یێمان لە یێدا دەغم کرد گەڕا بە صَبِيٌّ.وە ئەصڵی شَرِيٌّ. شَرِيىٌ بوو دغمی یێ ئەوەڵمان کرد لە یێ ثانی دا گەڕا بە شریٌّ

وَالثُّلاثِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ تُقْلَبُ واوُهُ ياءاً. لأنَّ كلَّ واو وقعت رابعةً فصاعداً ولم يكن ماقبلها مضموماً قلبت ياءاً فَتَقُولُ أَعْطىٰ يُعْطِي، وَاعْتَدىٰ يَعْتَدِي، وَاسْتَرْشىٰ يَسْتَرْشِي.

«**وَالثُّلاثِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ تُقْلَبُ واوُهُ ياءاً.**» واتە: هەر فعلێ وە هەر ئیسمێکی ثلاثی مزید فیه معتل‌اللام ئەوە واوە لام‌الفعلەکەی قلب ئەکرێ بە یێ.«**لأنَّ كلَّ واو وقعت رابعةً فصاعداً ولم يكن ماقبلها مضموماً قلبت ياءاً**» چونکی هەر واوێ لە پایەی چوارەم یا زیاتر دا بێ، وە ماقبلەکەی مضموم نە بێ، ئەوە قلب ئەکرێ بە یێ لە بەر تخفیف.

«**فَتَقُولُ أَعْطىٰ يُعْطِي، وَاعْتَدىٰ يَعْتَدِي، وَاسْتَرْشىٰ يَسْتَرْشِي.**»

ئیستە أعطی فعلی ماضی بابی افعال وە یعطی مضارعیە تی وە لام‌الفعلەکە یان واوە، قەلبی واوەکەمان کرد وە بە یێ وە ئەو یێ لە ماضی یەکەدا قەلب کراوە بە ئەلف، وەلە مضارعەکەدا ماوە تە وە بە لاّم ضمەکەی حذف کراوە لە بەر تخفیف.

وە اعتدی ماضی بابی افتعال وە یعتدی مضارعیە تی وە لام‌الفعلەکە یان واوە، لە بەر ئەوە والە مرتبەی چوارە ماقەلب کرابە یێ. بەلاّم لە ماضی یەکەیدا یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلب کراوە بە ئەلف، وە لە مضارعەکە داماوەتەوە، بەلاّم لەبەر ئەوە ضمە لەسەر یێ ثقیل بووە حەذفی ضمەکەی کراوە بوە بە يَعْتَدِي.

وە ئەڵێت: لە ماضی و مضارعی بابی استفعال دا استرشی یسترشی ئەصڵەکە یان إِسْتَرْشَو وە يَسْتَرْشِوُ بوو (واو واقع لە مرتبەی شەشەما

وَ تَقُولُ مَعَ الضَّمِيرِ أَعْطَيْتُ وَاعتَدَيْتُ واسْتَرْشَيْتُ وَ كَذٰلِکَ: تَغٰازَيْنٰا وَ تَرٰاجَيْنٰا

قەلب کرا بە یێ بەڵام لە ماضی یەکەدا یێ متحرک ماقبل مفتوح قلب کراوە بە الف وە لە مضارعەکەدا یێ کە ماوە تە وە، جالە بەر ئەوە ضمە لە سەر یێ ثقیلە حەذف کراوە و گەڕاوە بە یَسْتَرْشِی.

«وَ تَقُولُ مَعَ الضَّمِيرِ أَعْطَيْتُ وَاعتَدَيْتُ واسْتَرْشَيْتُ» تۆ ئەڵێیت لە کاتی ئیلحاقی ضمیری مرفوعی متحرکی متکلم بە و فعلە ماضی یانە وە اعطیت و اعتدیت و استرشیت بە قەلبی واوە کەیان بە یێ بە پیێی ئەو قاعدە دامەرزاوەی ڕابوردو.

«وَ كَذٰلِکَ: تَغٰازَيْنٰا وَ تَرٰاجَيْنٰا» هەر وا واوە کانیان قەلب ئەکرێن بە یێ کاتێ ئیلحاقی ضمیری متکلمی مع‌الغیر بە ئاخری ماضی یەکانە وە، وەکو: تغازینا وە تراجینا.کە ئەصڵە کەیان تغازونا وە تراجونا بوە بە واو، بەڵام واوە کانمان بە قاعدەی پێشو قەلب کرد وە بە یێ، وە بوون بە تغازَیْنٰا وە تراجَیْنٰا.

النَّوْعُ الرّابِعُ: اَلْمُعْتَلُّ الْعَيْنُ وَ اللاّمُ

وَ يُقالُ لَهُ اللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ فتقول: شَوٰى، يَشْوِى، شَيّاً، مِثْلُ: رَمٰى يَرْمِى رَمْياً وَ قَوِىَ، يَقْوٰى، قُوَّةً، وَرَوِىَ، يَرْوٰى، رِّياً.مِثْلُ: رَضِىَ، يَرْضٰى، رَضْياً

«وَ يُقالُ لَهُ اللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ» نەوعی چوارەم لە حەوت نەوعی معتل فعلێ یا ئیسمێکە عین‌الفعل و لام‌الفعلی حەرفی علله بن، وە ئەم نەوعە پێی ئەوترێ: ـ (لفیفی مقرون) چونکی دو حەرفی عللەی بە یەکەوە تیا پیچراوە تەوە.

«فتقول: شَوٰى، يَشْوِى، شَيّاً، مِثْلُ: رَمٰى يَرْمِى رَمْياً» یانی حوکمی لفیفی مقرونی بابی ثانی وەکو ناقصی ئەو بابە وایە لە ئیعلال‌دا.

ئەصڵی شوی، شَوَىَ بوو بە فتحەی یێ، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف.وە ئەصڵی یشوی یَشْوِيُ. بە ضمەی یێ ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حذفمان کرد گەڕا بە یشوی وە ئەصڵی شَيّاً شَوْياً بوو، واو وە یێ گرد بوونە وە لە یەک کلمە دا، قەلبی واوەکەمان کرد بە یێ، وە یێ مان لە یێ‌دا دەغم کرد گەڕا بە شَيّاً.

«وَ قَوِىَ، يَقْوٰى، قُوَّةً، وَرَوِىَ، يَرْوٰى، رِّياً.مِثْلُ: رَضِىَ، يَرْضٰى، رَضْياً» یانی حوکمی لفیفی مقرونی بابی رابع کە لام‌الفعلە کە یان واو بێ وەکو مثالی یەکەم یاخۆیێ بێ وەکو مثالی دوهەم، وەکو حوکمی معتل‌اللامی بابی رابع وایە لە ئیعلال دا.

فَهُوَ رَيَّانٌ وَامْرَئَةٌ رَيَّى مِثْلُ: عَطْشَانَ وَ عَطْشَى، وَأَرْوَى كَأَعْطَى

ئەصڵی قَوِیَ قَوِوَ بوو بە دو واو.واو متطرف ماقبل مكسور قەلبمان كرد بە یێ گەڕا بە قَوِیَ.وە ئەصڵی یَقْوَی یَقْوَوُ بوو، وەكو یعلم، واو واقع لە مرتبەی چوارە ماقەبلمان كرد بە یێ گەڕا بە یَقْوَی.وە ئەصڵی قُوَّةً، قُوْوَ بوو بە دو واو، دەغمی واوی ئەوەڵمان كرد لە واوی ثانی داگەڕا بە قوَّة.

وە ئەصڵی یَرْوَی، یَرْوَیُ بوو بە ضمەی لام‌الفعل، یێ متحرك ماقبل مفتوح قەلبمان كرد بە ئەلف گەڕا بە یَرْوَی وە ئەصڵی رَیَّاً، رَوْیاً بوو قەلبی واوەكە مان كرد بە یێ، وە دەغمی یێ مان كرد لە یێدا گەڕا بە رَیَّاً.

«فَهُوَ رَیَّانٌ» بۆ صیغەی مشبهەی مفردی مذكر لە سەر وەزنی فَعْلان لەم بابا، ئەصڵەكەی رَوْیان بوو، واو وە یێ گرد بوونە وە لە كلمە یەكدا قەلبی واومان كرد بە یێ، وە یێ مان لە یێدا دەغم كرد گەڕا بە رَیَّان.

«وَامْرَئَةٌ رَیِیٌّ» ئەو ترێ بۆ مفردی مؤنث لە صیفەتی مشبهەی ئەم بابا، رَیَّیٰ بە تشدیدی یێ ئەصڵەكەی رَوْیا بوو لەسەر وەزنی فَعْلی وەكو: سَكْرِیٰ قەلبی واوەكەمان كرد بە یێ، وە دەغمی یێمان كرد لە یێداگەڕا بە رِیّیٰ

«مِثْلُ: عَطْشَانَ وَ عَطْشَی، وَأَرْوَی كَأَعْطَی» واتە: ـ ریّان بۆ مفردی مذكر وەكو عطشان.و ریّا بۆ مفردی مؤنث وەكو عَطْشی وایە، وە میزانی ئەوەڵ فعلان وە میزانی ثانی فَعْلیٰیە.وأَرْوَی كَأَعْطَی یانی حوكمی لفیفی مقرونی بابی افعال، وەكو معتل‌اللامی ئەو بابە وایە، ئەصڵی أَرْوَی، أَرْوَیُ بوو، وەكو أكرم یێ متحرك ماقبل مفتوح قەلبمان كرد بە ئەلف گەڕا بە أَرْوَی.

وَحَيِيَ مِثْلُ: رَضِيَ يَحْيٰى، حَيٰوةً وَ تُكْتَبُ بِصُورَةِ الْوٰاوِ فَهُوَ حَيٌّ وَحَيَّا وَ حَيِيَا فهمٰا حَيَّانِ وحَيُّوا وحَيِيُوا

«وَحَيِيَ مِثْلُ: رَضِيَ» یانی حوکمی ماضی بابی رابع له لفیفی مقرونا، وەکو ماضی بابی رابع وایه له معتل‌اللّامـا جـا ئـەتوانـی بـیخوێنێته وه بـه ادغامی عین‌الفعل له لام‌الفعل دا وه بلێیت: حـیًّ له بـەر دەفـعی اجـتماع المثلین.

«يَحْيٰى، حَيٰوةً» يَحْيٰى بۆ مضارعه کەی به فەککی ادغام، ئەصڵەکەی يَحْيَيُ وەکو یعلم بوو به ضمەی یێ ثانی یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف گەڕا به يَحْيٰى ـحَيٰوةً له مصدەر دا ئەصڵەکەی حَيَيَةً بوو به دو یێی مفتوحه وەکو غَلَبَةً، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبی یێ ثانیمان کرد به ئەلف، گەڕا به حَيٰوةً ئه خوێنرێته وه به ئەلف «وَ تُكْتَبُ بِصُورَةِ الْوٰاوِ» وه ئەم ئەلفه به سورەتی واو ئەنوسرێ له سەر یاسای خوێندنه وەی به واو له سەر بازی لوغەت له ناو عەرەبا.

«فَهُوَ حَيٌّ» ئەڵێی بـۆ صـفەتی مشـبهەی حَـيٌّ بـه تشـدیدی یـێ وه فتحەی فاءالفعله که له مفردی مذکرا.

«وَحَيَّا وَ حَيِيَا فهمٰا حَيَّانِ» وه ئه توانی تثنیەی مذکری غائبی ئەم بابه بخوێنێته وه به ادغام وه به فەککی ئدغام له ماضی دا..

وه ئه مما صیفەتی مشبهەی مثنی ئەوه هەر به دەغمه وه ئه خوێنرێته وه، وەکو حَيّان.«وحَيُّوا» بۆ جمعی مذکری غائب له فـعلی مـاضی‌دا بـه ادغامه وه «وحَيِيُوا» به فەککی ادغام.

فَهُمْ أَحْيٰاءٌ وَ يَجُوزُ حَيُوا بالتَّخفيفِ كَرَضُوا وَالأَمْرُ: اِحْيَ، كَأَرْضَ وَ أَحْيٰى يُحْيِي، كَأَعْطٰى يُعْطِي وَأَحْيٰى يُحيِي، كَأَعْطٰى يُعْطِي أَحْيٰاءً وَحٰايٰا يُحٰايِي مُحٰايٰاةً

«فَهُمْ أَحْيٰاءٌ» بۆ جمعی مذکری مکسری صیفەتی مشبهە ئەڵێین: أحياء لە سەر وەزنی اَفْعال.

«وَ يَجُوزُ حَيُوا بالتَّخفيفِ كَرَضُوا» دروستە خوێندنە وەی حَيُوا لە ماضیدابە تخفیف بە حەذفی یەکی لە یێ کان وەکو:
ئە خوێنرێتە وە رَضُوا بە نقلی ضمەی لامالفعلە کە بولای ماقبلە کەی، وە حەذفی خۆی.

«وَالأَمْرُ: اِحْيَ، كَأَرْضَ وَ أَحْيٰى يُحْيِي، كَأَعْطٰى يُعْطِي» واتە: بۆ ئەمری بە صیغەی مفردی مذکری مخاطب لەم بابە بلێ: اِحِيَ.وەکو اِرْضَ لە ئەمری بابی رابع لە مادەی رَضِيَ بە حەذفی لامالفعل.

«وَأَحْيٰى يُحيِي، كَأَعْطٰى يُعْطِي» بۆ ماضی و مضارعی بابی افعال لەم ماددا، وە ئەصڵی أحیا أحیی بە دو یێ جا ئیعلال لامالفعلە کەمان کرد بە قەلبی بە ئەلف گەڕا بە أَحْيٰى.

وە ئەصڵی یُحیِی یُحْیِیُ بوو بە ضمەی لامالفعلە کەی، ضمە لە سەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد گەڕا بە یُحْيِي.

«أِحْيٰاءاً» بۆ مصدەرە کەی ئەصڵە کەی اِحیایاً بوو، وەکو اِعطاءً، یێ واقع لە پاش ئەلفی زائدە وە قەلبمان کرد بە همزە گەڕا بە اِحْيٰاءً.«وَحٰايٰا يُحٰايِي مُحٰايٰاةً» بۆ مضای و مضارع و مصدری بابی مفاعلە لە مادەی حَيِيَ، ئەصڵی حایا حٰايَیَ بوو بە دو یێ، جا یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبی

اِسْتَحْيٰى يَسْتَحْيِي اِسْتِحْيٰاءً وَاِسْتَحِي وَ مِنْهُمْ مَنْ يَحْذِفُ اِحْدَى الْيٰائَيْنِ وَ يَقُولُ: اِسْتَحٰى يَسْتَحِي اِسْتِحٰاءً

یێ کەمان کرد بە ئەلف گەڕا بە حٰایٰا.وە ئەصڵی محایاة مُحٰایَیَةٌ بوو، یێ متحرک ماقبل مفتوح قلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە مُحٰایٰاةً.

«اِسْتَحْيٰى يَسْتَحْيِي اِسْتِحْيٰاءً» بۆ ماضی و مضارع و مصدەری بابی استفعال لە مادەی حَیَّ.وە ئەصڵی اِسْتَحْيَيَ بوو، وەکو استخرج قەلبی یێ ی ثانیمان کرد بە ئەلف گەڕا استحییٰ، وە ئەصڵی یستحیی یستحییُ بوو وەکو یستخرج ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد گەڕا بە یَسْتَحْيِي.وە ئەصڵی استحیاء، استحیایاً بوو، یێ ی ئاخر واقع لە پاش ئەلفی زائدە وە قەلبمان کرد بە همزە گەڕا بە استحیاءً.

«وِاسْتَحْيِ» بۆ ئەمر بە صیغەی مفرەدی مذکری مخاطب لە مادەی حَیَّ لە بابی استفعالاً حاصڵ بووە، بە حەذفی حەرفی مضارع، وە جەلبی همزەی وەصڵی مکسورە، وە حەذفی لام‌الفعلە کەی.

«وَ مِنْهُمْ مَنْ يَحْذِفُ اِحْدَى الْيٰائَيْنِ وَ يَقُولُ: اِسْتَحٰى يَسْتَحِي اِسْتِحٰاءً» واتە: لە عەرەبە کانە کە سێ حەذفی یە کێ لەو دوو یێ کات لە مادەی حَیَّ وەیە کێکیان ئەهێڵێتە وە، وە ئەڵێ اِسْتَحٰا یَسْتَحِي اِسْتِحٰاءً، ئەصڵی اِسْتَحٰى اِسْتَحْيَيَ بوو بە دو یێ، حەذفی یە کێ لە یێ کانمان کرد، وە فاءالفعلە کەمان مفتوح کرد وە قەلبی یێ کەمان کرد بە ئەلف گەڕا بە اِسْتَحٰى، وە ئەصڵی یستحی یَسْتَحْيِيُ بوو، وەکو یستخرج یە کێ لەو دوو یێ مانە حەذف کرد، وە فاءالفعلە کە مان مکسور کرد جا ئەگەر محذوف

اِسْتَحِ وَ ذٰلِکَ لِکَثْرَةِ الْأِسْتِعْمٰالِ کَمٰا قٰالُوا لٰاأَدْرِ فِی لٰاأَدْرِی

عین‌الفعله که بێ، ئه‌وه ضمه‌ی لام‌الفعله که‌یش حه‌ذف ئه کرێ، وه ئه‌گه‌ر محذوف لام‌الفعله که بێ، ئه وه کسره‌ی عین‌الفعله که‌یش حه‌ذف ئه‌کرێ وه ئه‌بێ به یَسْتَحِی.

«اِسْتَحِ» بۆ ئه‌مری به صیغه‌ی مفردی مذکری مخاطب، له‌م ئیستعمالا ئه‌صڵه که‌ی تَسْتَحِی بوو حه‌ذفی حه‌رفی مضارعمان کرد، وه هه‌مزه‌ی وه‌صڵی مکسوره‌مان هێناله ئه‌وه‌ڵیه وه، وه حه‌ذفی یـێ کـه مـان کـرد له ئاخریه وه گه‌ڕا به اِسْتَحِ له سه‌ر وه‌زنی اِسْتَفِ به حه‌ذفی عین و لام یه‌کێ له تخفیفا وه یه‌کێ له بنای ئه‌مرا.

«وَ ذٰلِکَ لِکَثْرَةِ الْأِسْتِعْمٰالِ کَمٰا قٰالُوا لٰاأَدْرِ فِی لٰاأَدْرِی» واته: وه حه‌ذفی یه‌کێ له‌و دوو یێ یه له بابی استفعالی ماده‌ی حَیِیَ، له بـه‌ر فـره ئیستعماله که باعثی ئه‌وه‌یه تخفیفی کلمه که بکرێ، وه‌کو ئه‌وه خوێندویانه ته‌وه لاأدر به حه‌ذفی یێ‌ی لام‌الفعل، له به‌ر تخفیف له جومله‌ی لاأدری دا...

اَلنَّوْعُ الْخامِسُ: اَلْمُعْتَلُ الْفاءُ واللّامُ

اَلنَّوْعُ الْخامِسُ: اَلْمُعْتَلُّ الْفاءُ واللّامُ وَ يُقالُ لَهُ اللَّفِيفُ الْمَفْرُوق فَتَقُولُ: وَقٰى، كَرَمٰى، يَقِى يَقِيانِ يَقُونَ

نەوعی پێنجەم لە حەوت نەوعەی معتل، عبارەتە لە مشتقێ کە معتل الفاو لام بێ.«وَ يُقالُ لَهُ اللَّفِيفُ الْمَفْرُوق فَتَقُولُ: وَقٰى، كَرَمٰى، يَقِى يَقِيانِ يَقُونَ» وە بەم نەوعە ئەوترێ لفیفی مفروق چونکی دوو حەرفی عللەی تێدا پێچراوە تەوە لە گەڵ فصل وە فەرق لە بەینی ئەوانا.وە حوکمی لفیفی مفروق لە بابی ثانی دا وەکو معتل اللامە کەی وایە.ئەصڵی وقی وَقَیَ بووە بە فتحەی یێ، جا یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە وَقٰى.

«يَقِى» بۆ مضارعە کەی ئەصڵە کەی يَوْقِيُ بوو، وەکو یضرب، واو واقع لە بەینی یێ و کسرە دا حەذفمان کرد، وە ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد لە ئاخریە وە گەڕا بە يَقِى لە سەر وەزنی يَعِلُ بە حەذفی فاءالفعل.

«يَقِيانِ» بۆ تثنیەی مذکری غائب ئەصڵە کەی یقی بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بوو لاحقمان کرد بە ئاخریە وە لە گەڵ نون ئیعرابدا، وە ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە یقیان.

«يَقُونَ» بۆ جمعی مذکری غائب، ئەصڵە کەی یقی بوو، واو ضمیر فاعلی جمعی مذکر بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە لە گەڵ نونی ئیعرابدا، وە لە بەینی واو و حەرفی یێ ساکنە کەدا التقاءالساکنین پەیدا بوو، جا حەذفی یێ کە مان کرد، وە ماقبلە کەمان مضموم کرد، لەبەر مناسبەی واوە کە گەڕا بە يَقُوْنَ.

تَقِى تَقِيَانِ يَقِينَ تَقِى، تَقِيَانِ، تَقُونَ تَقِينَ تَقِيَانِ تَقِينَ
أَقِىْ نَقِى

«تَقِى» بۆ مفردی مؤنثی غائب دروست ئەکرێ وەکو یقی.

«تَقِيَانِ» بۆ تثنیەی مؤنثی غائب دروست ئەکرێ وەکو یقیان.

«يَقِينَ» بۆ جمعی مؤنثی غائب بە زیاد کردنی نونی ضمیری فاعلی جمعی مؤنث. «تَقِى، تَقِيَانِ، تَقُونَ» بۆ مفرد و تثنیە و جمعی مذکری مخاطب، دروست ئەکرێن وەکو: مفرد و تثنیە و جمعی مذکری غائب.

«تَقِينَ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تَقی بوو، یێ ضمیری فاعلی مؤنثی مخاطب بوو ئیلحقمان کرد بە ئاخریە وە لەگەڵ نونی ئیعرابدا، جا حەذفی یێ لامالفعلەکەمان کرد، لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی ئەو و یێ ضمیرەکەدا گەڕا بە تَقِينَ.

«تَقِيَانِ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب.«تَقِينَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب دروست ئەکرێن وەکو تثنیە و جمعی مؤنثی غائب، وە یا خود ئەڵێین: - ئەصڵەکەی کرد بە مبنی، وە بو بە باعثی حەذفی نونی مفردی مؤنثی مخاطب، چونکی ئیعراب بوو، وە حەذفی یێ ضمیری فاعلی مفردی مؤنثی مخاطب مان کرد لە بەر ئەوە ئەم ضمیری جمع بوو.. وە ئەو ضمیری مفردی بوو، وە ئعادەی لامالفعلە محذوفەکەمان کردە وە گەڕا بە تَقِين، لە سەر وەزی تَعِلْنَ لەبەر حەذفی فاءالفعلەکەی وە مانە وەی عینالفعلەکە و لامالفعلەکەی.«أَقِىْ» بۆ متکلمی وحدە.«نَقِى» بۆ متکلمی معالغیر وە ئیعلال ئەکرێن وەکو: مفردی مذکر

وَ تَقُولُ قِ فَيَصِير عَلٰى حَرْفٍ وٰاحِدٍ، وَ يَلْزَمُهُ الْهٰاءُ فِى الْوَقْفِ.نَحْو: قِهْ قِيٰا قُو قِى قِيٰا قِينَ

«وَ تَقُولُ قِ» تۆ ئەڵێ لە بنای ئەمری بە صیغەی مفرەدی مخاطب لە لفیفی مفروقا.

«قِ» بە تاقە حەرفێ کە عبارەتە لە عین‌الفعلی صیغە کە، لەبەر حەذفی فاءالفعلەکەی لە یاسای مثال دا، وە لام‌الفعلە کەی لە یاسای ئەمری معتل‌اللّام دا.«فَيَصِير عَلٰى حَرْفٍ وٰاحِدٍ، وَ يَلْزَمُهُ الْهٰاءُ فِى الْوَقْفِ.نَحْو: قِهْ» جا ئەو فعلە ئەمرە دێتە سەر یەک حەرف وەلە حالەتی ڕاوەستان لەسەر یا پێویستی ئیلحاقی هێ یە بوڕاوەستانی هەناسەی انسان ـ لە صیغەی ئە مرەکەدا تەنیا قافە مکسورە کە مایەوە، جا هێ سکتەمان پێوەنا بوبە (قِهْ)

«قِيٰا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب مشتقە لە تقیان بە حەذفی حەرفی مضارع وە حەذفی نونی ئیعراب.

«قُو» بۆ جمعی مذکری مخاطب مشتقە لە تقون بە حەذفی تێ لە ئەوەڵیەوە، وە نون لە ئاخریە وە.

«قِى» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب مشتقە لە تقین، بە حەذفی تێ لە ئەوەڵیەوە، وە نون لە ئاخریە وە، گەڕا بە قی.

«قِيٰا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب مشتقە لە تقیان، بە حەذفی تێ لە ئەوەڵیەوە، وە نون لە ئاخریە وە، گەڕا بە قیا.

«قِينَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب مشتقە لە تقین، بە حەذفی تێی مضارع و بەس، چونکە نونەکەی ضمیری فاعلە و بێ دلیل حەذف ناکرێ.

وَ تَقُولُ فِي التَّأكِيدِ: قِيَنَّ، قِيَانِّ، قُنَّ، قِنَّ، قِيَانِّ، قينانِّ، وَبالْخَفِيفَةِ: قِيَنْ ـ قُنْ ـ قِنْ.

«**وَ تَقُولُ فِي التَّأكِيدِ: قِيَنَّ، قِيَانِّ، قُنَّ، قِنَّ، قِيَانِّ، قينانِّ، وَبالْخَفِيفَةِ: قِيَنْ ـ قُنْ ـ قِنْ.**» تۆ ئەڵێیت لە کاتی تأکیدی ئەم صیغەی ئەمری مخاطبە بە نونی تأکیدی ثقیلە: ـ

«قِيَنَّ» بۆ مفردی مذکری مخاطب مشتقە لە (ق) نونی تأکیدی ثقیلەمان پێوە نا، وە لە بەر ئەوە موجب بوو بۆ فتحەی ماقبلی لامالفعلەکەمان ئیعادە کردە وە بە مفتوحی گەڕا بە قِيَنَّ.

«قِيَانِّ» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی قیا بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە، وە نونەکە مان مکسور کرد گەڕا بە قِيَانِّ.

«قُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی قوا بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە گەڕا بە قُوْنَّ، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی واو وە نوی تاکیدە کەدا، جا حەذفی واوە کەمان کرد لەبەر دەفعی التقاءالساکنین، وە ئیکتفامان کرد بە ضمەی ماقبلە کەی گەڕا بە قُنَّ.

«قِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی قِی بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە بۆ بە قِیْنَّ، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و نونەکەدا حەذفی یێ کەمان کرد لەبەر ئیکتفا بە کسرەی ماقبلەکەی گەڕا بە قِنَّ.

«قِينانِّ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب ئەصڵەکەی قِینَ بوو، مؤکدمان کرد بە نونی تأکیدی ثقیلە وە، وە هاتین بە ئەلفێ لە بەینی نونە کاندا وە نونە تأکیدەکەمان مکسور کرد گەڕا بە قِينانِّ.

وَتَقُولُ : وَجِيَ يَوْجَى، كَرَضِيَ يَرْضَى وَالأَمْرُ: ايجَ كَأَرْضَ

«وَبِالْخَفِيفَةِ: قِيَنْ، قُنْ، قِنْ.» وە تۆ ئەڵێیت لە کاتی تاکیدی ئەمری بە صیغە بە نونی تأکیدی حفیفەوە: ـ

«قِيَنْ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی (ق) بوو مؤکدمان کرد بە نونی خفیفە وە، وە نون موجبی فتحەی ماقبلی بوو ماقبلەکەمان مفتوح کرد لامالفعلە محذوفەکەی گیرایە وە سەر حاڵی خۆی و گەڕا بە قِيَنْ.

«قُنْ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی قو بوو، مؤکدمان کرد بە نونی خفیفە وە، التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی واو وە نونەکەدا، جا واوەکەمان حەذف کرد، وە ئیکتفامان کرد بە ضمەی ماقبلەکەی گەڕا بە قُنْ.

«قِنْ» بو مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی قی بوو، مؤکدمان کرد بە نونی خفیفە وە، التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و نونەکەدا، جا حەذفی یێ کەمان کرد وە ئیکتفامان کرد بە کسرەی ماقبلەکەی گەڕا بە قِنْ.

ئێتر نونی خفیفە لاحق نابێ بە تثنیە و جمعی مؤنثەوە.

«وَتَقُولُ : وَجِيَ يَوْجَى، كَرَضِيَ يَرْضَى» یانی تۆ ئەڵێیت: ـوَجِيَ يَوْجَى کە لفیفی مفروقە لە بابی رابع دا وەکو تلفظ ئەکەی بە معتل اللامی ئەو بابە «وَالأَمْرُ: ايجَ كَأَرْضَ» بۆ ئەمری مخاطبی مفردی مذکری ئەم بابە ئەڵێیت ایج، وەکو ارض مشتقە لە تَوْجَى وەکو تعلم، تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە هاتین لە ئەوەڵیە وە بە همزەی وەصڵی مکسورە وە ئاخرەکەمان مجزوم کرد بە حەذفی لامالفعل گەڕا بە اِوْجَ، جا واو ساکن ماقبل مکسور قەلبمان کرد بە یێ گەڕا بە ایجَ.

النَّوعُ السَّادِسُ: اَلْمُعْتَلُّ الْفَاءُوَالْعَيْنُ

اَلنَّوْعُ السَّادِسُ اَلْمُعْتَلُّ الْفَاءُ وَالْعَيْنُ كَيَيْنٍ فِى اِسْمِ مَكَانٍ، يَوْمٍ وَ وَيْلٍ وَ لَا يُبْنٰى مِنْهُ الفِعْلُ

«اَلنَّوْعُ السَّادِسُ اَلْمُعْتَلُّ الْفَاءُ وَالْعَيْنُ» نەوعی شەشەم لە ئە نواعی معتل لفظێکە کە فاءالفعل وە عین‌الفعلە کەی حەرفی عللّە بن.

«كَيَيْنٍ فِى اِسْمِ مَكَانٍ، يَوْمٍ وَ وَيْلٍ» وەکو لفظی: يَيْن کە فاءالفعل وە عین‌الفعل هەر دوکیان یێ یە ولە حروفی عللەن، وە یَوْم اسمی زەمانە، کە فاءالفعل و عین‌الفعلە کەی عللەن.وە ویل کلمەی تورە بونە.

«وَ لَا يُبْنٰى مِنْهُ الْفِعْلُ» بە استقراء دەر کەو تـووە کـە فـعل دروست ناکرێ لەم نەوعە معتلە.

النوعُ السَّابِعُ: الْمُعْتَلُّ الْفَاءُ وَالْعَيْنُ واللاَّمُ

النَّوعُ السَّابِعُ: المعتّلُ الْفَاءُ وَالْعَيْنُ وَاللاَّمُ وَ ذٰلِكَ: وٰاوٌ وَ يٰاءٌ، لِإِسْمَي الْحَرْفَيْنِ

«النَّوعُ السَّابِعُ: المعتّلُ الْـفَاءُ وَالْـعَيْنُ وَاللاَّمُ» نــەوعی حــەوتەم لە حەوت نەوعەکەی معتل ئەوە یەکە: فاءالفعل وە عینالفعل وە لامالفعلی بە سەر یەکە وە حەرفی علله بن.

«وَ ذٰلِكَ: وٰاوٌ وَ يٰاءٌ، لِإِسْمَي الْحَرْفَيْنِ» وە مثالی ئەم جۆرە معتلەیش هەر لفظی واو وە لفظی یاء کە ناون بو ئەو دو حەرفە لە حروفی ئەلف‌و بێ.

وە ئەصلی واو (وَوَوَ) بوو بەسێ واو جا قەلبی عینالفعله کەمان کرد بە ئەلف بە یاسای ئیعلال گەڕا بە واوٌ ئەصلی یاء (يَيَيٌ) بوو بە سێ یێ.جا قەلبی عینالفعله کەمان کرد بە ئەلف بە یاسای ئیعلال گەڕا بـە یـای، جـا قەلبی یێ ئاخرە کەمان کرد بە همزە گەڕا بە یٰاءٌ.

فَصْــلٌ

فَصْلٌ فِي الْمَهْمُوزِ حُكْمُ الْمَهْمُوزِ فِي تَصَارِيفِ فِعْلِهِ كَحُكْمِ الصَّحِيحِ لِأَنَّ الْمَهْزَةَ حَرْفٌ صَحِيحٌ لٰكِنَّهَا قَدْ تُخَفَّفُ إِذَا وَقَعَتْ غَيْرَ أَوَّلٍ فَتَقُولُ: أَمَلَ يَأْمُلُ كَنَصَرَ يَنْصُرُ وَالأَمْرُ: أُومُلْ بِقَلْبِ الْهَمْزَةِ واوً. لِأَنَّ الْهَمْزَتَيْنِ إِذَا الْتَقَا فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ وَ ثَانِيهِمَا سَاكِنَةٌ وَجَبَ قَلْبُهَا بِحَرَكَةِ مَاقَبْلَهَا

«فَصْلٌ فِي الْمَهْمُوزِ» ئەمە فصلێكە باسی ئەحكامی ئەو لفظانە ئەكات كە همزەیان تێدایە فعل بن یا اسم بن.

«حُكْمُ الْمَهْمُوزِ فِي تَصَارِيفِ فِعْلِهِ كَحُكْمِ الصَّحِيحِ» حوكمی مهموز لە تحویلی مصدەرەكە یا بولای مشتقات وەكو: ـ فعلی ماضی و مضارع و ئەمر و نەهی و اسمی فاعل و اسمی مفعول و غیری ئەمانیشن وەكو سالم وایە.

«لِأَنَّ الْمَهْزَةَ حَرْفٌ صَحِيحٌ لٰكِنَّهَا قَدْ تُخَفَّفُ إِذَا وَقَعَتْ غَـيْرَ أَوَّلٍ» بەلام هەندێ جار تخفیف بە سەر هەمزەكەیدادێت بە قلب یا حەذف یا بە تسهیل ئەگەر ئەو همزە یە لە ئەوەڵی كلمە كە وەبێ. «لِأَنَّهَا حَرْفٌ شَدِيدٌ مِنْ أَقْصَى الْحَلْقِ» لەبەر ئەوە كە همزە حەرفێكی گران و نابارە لە تلفظ دا چونكی لە لای ژووری گە رو دایە، كە وابێ زۆر مناسبە لە گەڵ سوك كردنا.

«فَتَقُولُ: أَمَلَ يَأْمُلُ كَنَصَرَ يَنْصُرُ» تۆ ئەڵێی أمل یأمل وەكو نصر ینصر. «وَالأَمْرُ: أُومُلْ بِقَلْبِ الْهَمْزَةِ واوً. لِأَنَّ الْهَمْزَتَيْنِ إِذَا الْتَقَا فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ وَ ثَانِيهِمَا سَاكِنَةٌ وَجَبَ قَلْبُهَا بِحَرَكَةِ مَاقَبْلَهَا» چونكی كاتێ

كَأَمَنَ و ئُومِنَ و اِيمٰاناً فَأِنْ كٰانَتْ الأولی مِنَ الْهَمْزَتَيْنِ هَمْزَةَ وَصْلٍ تَعُودُ الثّٰانِيَةُ هَمْزَةً عِنْدَالْوَصْلِ اِذَاانْفَتَحَ مٰاقَبْلَهٰا.

دوهەمزەگرد بوو یەوە پێکەوە لەیەک کلمە دا وە همزەی دوهەمیان ساکن بوو، ئەوە قلبی همزەی ثانی ئەکرێ بە حەرفێ کە موناسبی حرەکەی همزەی پێشوی بێ.یانی ئەگەر همزەی پێشو مفتوح بێ ئەوە همزەی دوهەم ئەکرێ بە ئەلف، وە ئەگەر مضموم بوو ئەکرێ بە واو، وە ئەگەر مکسور بوو ئەکرێ بە یێ.

«كَأَمَنَ و ئُومِنَ و اِيمٰاناً» ئەوەڵ بنافاعلی ماضی بابی افعاله، ئەصڵە کەی أَأْمَنَ بوو، وەکو أکرم قەلبی همزەی ثانیمان کرد بە حەرفی موناسبی حەرەکەی ئەوەڵ بە ئەلف.دووهەم بنامفعولی ماضی بابی افعاله قەلبی هەمزەی ثانیمان کرد بە واو (بە پیێی یاسا).وە سێهەم مصدەری بابی افعاله، وەکو اکرام قەلبی همزەی ثانیمان کرد بە یێ.

ئەم قاعدە یە عامە بۆ هەموو شوێنێ چە همزەی ئەوەڵ همزەی قطع بێ وەکو ئەم مثالانە یا خود همزەی وەصڵ بێ.

ئەوەندە هەیە، ئەگەر همزەی وەصڵی بێ حوکمێکی جیاواز بۆ همزەی ثانی هەیە وەکو مصنف ئەفەرمویت: «فَأِنْ كٰانَتْ الأولی مِنَ الْهَمْزَتَيْنِ هَمْزَةَ وَصْلٍ تَعُودُ الثّٰانِيَةُ هَمْزَةً عِنْدَالْوَصْلِ اِذَاانْفَتَحَ مٰاقَبْلَهٰا.»

واتە ئەگەر همزەی ثانی لە دوو همزەکە، همزەی وەصڵ بوو، ئەوە ئەو همزە ثانیە قەلب کراوە ئەگەڕێتەوە بۆ سەر ئەصڵی خۆی کە همزە بووە، کاتێ کە ماقبلی همزە ثانیە کە مفتوح بێ «نَحو: قَوْلِهِ تَعٰالٰی: اِلَی الْهُدَی ائْتِنٰا»

....

بۆ ئەمری مفردی مذکری مخاطب، ئەصلّە کەی إِئْتِ بوو، بە دو همزە، ئەوەڵ همزەی وەصلّی مکسورە، دوهەم همزەی فاءالفعل، جا ئەم هەمزەی ثانیمانە کرد بە یێ، چونکی خۆی ساکن وە ماقبلە کە مکسور بوو.وە پاش ئەوە کە بە سرا بە ماقبلەکە یە وە یعنی الی‌الهدی همزە وەصلّەکە لە ناوا ڕۆیشت، وە التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی ئەلفی ئاخری هُدیٰ وە یێ ساکنە کە،کە بەدەڵی همزەی ثانی‌یە، جا حەذفی ئەلفی هدی کراو، وە ئەم یێ ساکنە گەڕا یە وە بوسەر ئەصلّە کەی کە همزە بوو، وە خوێند مانە وە الی الهدَی ائتنا بە فتحەی دالی هُدَی، و ئیعادەی همزەی فاُالفعلە کە لەبەر ئەوە سەبەبی قەلبی بە یێ کە همزە وەصلّە کە بولە بە ینارِۆ یشتوە ولە ئارا دانۀ ماوە.

«بیداربن»: هەر چەند مصنف ئەم حوکمەی بەست بە همزەیە کەوە ماقبلەکەی مفتوح بێ، بەلاّم حوکمی همزەی ماقبلە کەی مضموم بێ یا مکسور بێ ئەویش وەکو ماقبل مفتوح وەهایە، یانی ئەوانیش پاش قەلب مادام همزەی پێشیان همزەی وەصلّ بێ وە لە ناوابڕوا ئەوە ئەگەڕێتە وە بە همزە...

نمونەی یەکەم: وەکو (ائْذَنْ لِی) لە ئایەتی پیرۆزی: ـ وَمِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائذَنْ لِی.وەختی خۆی همزەی ثانیمان کرد بە یێ چونکی همزەی پێشو مکسور بوو، پاش ئەوە کەو تە دوای یقول، وە همزە وەصلّە کە لەناوانەما، وە ماقبلە کەی مضموم بوو وەکو لامی یقول همزە ثانیە کەمان گیڕایە وە بە همزە.

حُذِفَتِ الْهَمْزَةُ فِي: خُذْ وَ كُلْ وَمُرْ عَلى غَيْرِالْقِيَاسِ وَ قَدْ يَجِئُ أُأْمُـرْ عَلَى الأَصْلِ عِنْدَالْوَصْلِ

نمونەی دوهەمی وەکو (أُتُّمِنَ) کە بنامفعولی ماضی بـابی افتعاله له ئایەتی: (فَلْيُؤَدِّ الَّذِى أُتُّمِنَ أَمَانَتَهُ) هـمزەی ئـانیمان کـرد بـه واو چـونکه همزەی ئەوەڵ مضموم بو بەڵام لەپاش ئـەوە کـه وتـەپاڵ الّـذی وه هـمزه وەصڵە کە لە ناوانەما وە یێ ی الذی لەبەر التقاءالساکنین لاچو، وه ماقبله کەی بوبە ذالی الذی کە مکسورە واوە کە لابـراوە هـمزە کـە مـان هـێنایه وە.جاله بەر ئەوە یەکێ ئەپرسێ ئەڵی مادام دەستوری تخفیف بـاعثه بـۆ ئەوە کە همزەی دوهەم بکرێ بە ئەلف یا بە یێ یا بە واو.

بۆچی لە ئەمری مخاطبی مادەی أخذ، أکل، أمر ناڵێین: أوخذوه أوکل وه أومُرْ بە قەلبی همزەی ثانی بە واو وە ئەڵێین: خُذْ،کُلْ، مُرْ مصنف رحمه الله جوابی دایەوە وە فەرموی: «حُذِفَتِ الْهَمْزَةُ فِي: خُذْ وَ كُلْ وَمُرْ عَلى غَيْرِالْقِيَاسِ» واتە حەذفی همزە لەم ئەمرانـە دا بـه خـلافی قـیاس کـراوه چونکە ئەم لفظانە زۆر گرانن لە سەر زمان وە پێویسیان هەیە بە تخفیف وە ئەصڵەکەیان أأخذ أأکل أأمر بو بە دو همزە لە سەر وەزنی أنصر همزەی دوهە میان حەذف کرد لەبەر تخفیف ئـینجابێ ئـیحتیاج بـووین لە هـمزه وەصڵە کە وە حەذفمان کرد گەران بە خُذْ، کُلْ، مُرْ لە سەر وەزنی عُلْ بـه حەذفی فاءالفعل «وَ قَدْ يَجِئُ أُأْمُرْ عَلَى الأَصْلِ عِنْدَالْوَصْلِ» وە جار بە جار أأمر ئەخوێنرێتە وە لەسەر رەوشتی قاعدەی پێشو کە عبارەت بوو لە قەلبی همزەی دوهەم بە حەرفێ کە مناسبی حەرەکەی ماقبله کەی بێ، وه

كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ـ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاةِ وَأَزَرَ يَأْزِرُ، وَ هَنَأَ يَهْنِأُ، كَضَرَبَ يَضْرِبُ و الأمر ايزر وَأَدُبَ يَأْدُبُ كَكَرُمَ يَكْرُمُ وَالأَمْرُ أُودُبْ وَ سَأَلَ يَسْأَلُ، كَمَنَعَ يَمْنَعُ وَالأَمْرُ اِسْأَلْ وَيَجوُزُ: سَالَ يَسَالُ سَلْ

ئيعادەی ئەو همزەیە لەکاتێکا همزەی وەصڵ بو بێتو لە ناوانە مابێ «كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ـ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاةِ» وەکو لفظی أأمر لەم ئایەتەدا، وە ختی خۆی همزەی ثانیمان کرد بە واو چونکی خۆی ساکن بوو، وە ماقبله کەیشی مضموم بوو، بەڵام لە کاتێکا واو کەوتە سەر همزە پێشوە کە لەناو رۆیشت، وە همزەی دوهەم زیندو کرایەوە.

«وَأَزَرَ يَأْزِرُ، وَ هَنَأَ يَهْنِأُ، كَضَرَبَ يَضْرِبُ» یانی مهموزالفاء و مهموزاللّامی بابی ثانی، وەکو فعلی سالم بابی ثانی وایە «و الأمر ايزر» لە سەر وەزنی اضرب ئەصڵەکەی أأْزِرْ بوو وەکو اضرب بە دو همزە، جا همزەی ثانیمان کرد بە یێ بە قاعدەی پێشو گەڕا بە ایزِرْ.«وَأَدُبَ يَأْدُبُ كَكَرُمَ يَكْرُمُ» یانی مهموزی بابی سادس وەکو سالمی ئەو بابە وایە «وَالأَمْرُ أُودُبْ» ئەصڵەکەی أأدب بوو وەکو أحسن قەلبی همزەی ثانیمان کرد بە واو بە یاسای پێشو گەڕا بە أُودُبْ.

«وَ سَأَلَ يَسْأَلُ، كَمَنَعَ يَمْنَعُ» یانی ماضی مهموزی بابی بە شەرت ـ بابی ثالث ـ وەکو ماضی سالمی ئەو بابە وایە.

«وَالأَمْرُ اِسْأَلْ» وە ئەمرەکەی عبارەتە لە اِسْأَلْ بەبی دەست لێدان و گۆڕینی وەکو اِمْنَعْ.«وَيَجوُزُ: سَالَ يَسَالُ سَلْ» وە دروستە قەلبی هەمزەی ئەم بابە بکەی بە ئەلف، وە لە ماضی و مضارعەکە یا بڵێیت سال یسال، وە بو ئەمرەکەی بڵێیت: سَلْ کە مشتقە لە تَسالُ بە حەذفی حەرفی مضارعە

و آبَ يَؤُوبُ، وَساء يَسُوءُ، كَصٰانَ يَصُونُ وَجٰاءَ يَجِيءُ، كَكٰالَ يَكِيلُ فَهُوَ: سٰاءٍ و جٰاءٍ وَأَسٰايَأْسُو، كَدَعٰا يَدْعُو وَأَتٰى يَأْتِى كَرَمٰى يَرْمِى

کەی و اسکانی ئاخرە کەی، وە حەذفی ئەلفە کەی لە بەر دەفعی التقاءالساکنین.

«و آبَ يَؤُوبُ، وَساء يَسُوءُ، كَصٰانَ يَصُونُ» واتە حوکمی بابی ئەوەڵ لە مهموزالفاء وە مهموزاللّامی ئەجوەف وەکو حوکمی بابی ئەوەڵە لە ئەجوەفی غیرە مهموز.«وَجٰاءَ يَجِيءُ، كَكٰالَ يَكِيلُ» یانی حوکمی بابی ثانی لە مهموزاللامی ئەجوەف، وەکو بابی ثانی یە لە ئەجوەفی غیرە مهموز.«فَهُوَ: سٰاءٍ و جٰاءٍ» بۆ اسمی فاعلی سٰاءَ جٰاءَ ئەصڵە کەیان ساوءٌ وە جایءٌ بوو عین‌الفعلە کەمان قلب کردن بە همزە بە یاسای ئەجوەف گەڕان بە ساءٌ وە جاءء بە دو همزە عین‌الفعل وە لام‌الفعل جا همزە ثانیە کەمان قەلب کرد بە یێ لە بەر ئەوە کە لە طرفە وە بوو، وە ماقبلە کەی مکسور بوو گەڕان بە سٰائِیٌ وە جٰائِیٌ وەکو قاضی، جا ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو، حەذفمان کرد وە حەذفی یێ کەیشمان کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین لە بەینی یێ و تنوینە کەیداگەڕا بە سٰاءٍ وە جٰاءٍ لە سەر وەزنی فٰاعٍ. «وَأَسٰايَأْسُو، كَدَعٰا يَدْعُو» یانی حوکمی مهموزالفای ناقصی بابی ئەوەڵ، وەکو حوکمی بابی ئەوەڵە لە ناقصی غیرە مهموزا.

«وَأَتٰى يَأْتِى كَرَمٰى يَرْمِى» یانی حوکمی بابی ثانی لە مهموزالفای ناقص‌دا وەکو حوکمی بابی ثانی یە لە ناقصی غیرە مهموزا.

وَالأَمْرُ إيتِ وَمِنهُمْ مَنْ يَقُولُ: تِ تَشْبِيهاً لَهُ بِخُذْ وَ وَأَىٰ يَأْي، كَوَقْى يَقِي وَالأَمْرُ إِ وَوَأَىٰ يَأْوِي أَيّاً، كشَوَىٰ يَشْوِي شَيّاً وَالأَمْرُ إِيوِ كَإِشْوِ

«وَالأَمْرُ إيتِ» بۆ ئەمری مخاطب ئەڵێت ایتِ، ئەصڵەکەی اِئْتِ بوو، بە دو همزە یەکێ ئەصڵ وە یەکی وەصڵ، جا همزەی ثانیمان قەلب کرد بە یێ بە قاعدەی سابق گەڕا بە ایت.«وَمِنهُمْ مَنْ يَقُولُ: تِ تَشْبِيهاً لَهُ بِخُذْ» یانی لە عەرەبەکانە کە سێکە حەذفی همزەی فاءالفعل ئەکات لە بەر تخفیف حەرفی، وەکو ئەمری تأخذ حەذفی فاءالفعلەکەی وە همزە وەصڵەکەی ئەکرد و ئەیوت خُذْ.

«وَ وَأَىٰ يَأْي، كَوَقْى يَقِي» یانی حوکمی بابی ثانی لە مهموزالعینی لفیفی مفروقدا، وەکو حوکمی بابی ثانی‌یە لە غیرە مهموزی لفیفی مفروقدا.ئەصلی یئی یَوْئِیُ بوو، وەکو یَوْعِدْ حەذفی واوەکەمان کرد بە قاعدەی مثال، وە حەذف ضمەی یێ کەمان کرد لە بەر ثقیلی گەڕا بە یَئِی.«وَالأَمْرُ إِ» واتە ئەمری مخاطبی ئەم بابە ئەبی بە (إِ) بە یەک حەرف ئەصڵەکەی تئی بوو، تێ حەرفی مضارع بو حەذفمان کرد، وە ئاخرەکەمان محذوف کرد بە حەذفی لامالفعلە گەڕا بە إِ.

«وَوَأَىٰ يَأْوِي أَيّاً، كشَوَىٰ يَشْوِي شَيّاً» واتە حوکمی بابی ثانی لە مهموزی لفیفی مقروندا، وەکو حوکمی بابی ثانی یە لە لەفیفی مقرونی غیرە مهموز، وە ئەصڵی أيّا بە تشدیدی یا أَوْياً بوو، قەلبی واوەکەمان کرد بە یێ گەڕا بە أيّاً.«وَالأَمْرُ إِيوِ كَإِشْوِ» بۆ ئەمری مخاطبی مفردی مذکر ئەصڵەکەی اِئْوِ بوو بە همزەی وەصڵی مکسورە وە همزە ئەصڵی ساکنە جا قەلبی همزەی ثانیمان کرد بە یێ گەڕا بە ایو.

وَنَأىٰ يَنْأىٰ، كَرَعٰى يَرْعٰى وَ هٰكَذٰا قِيٰاسُ رَأىٰ يَـرْأىٰ لٰكِـنَّ الْـعَرَبَ قَدِاجْتَمَعَتْ عَلٰى حَذْفِ الْهَمْزَةِ مِنْ مُـضٰارِعِهِ فَـقٰالُوا: يَـرٰى، يَـرَيٰانِ، يَرَوْنَ*تَرٰى، تَرَيٰانِ، يَرَيْنَ ـ تَرٰى، تَرَيٰانِ، تَرَوْنَ * تَرَيْنَ، تَرَيٰانِ، تَرَيْنَ ـ أَرٰى، نَرٰى

«وَنَأىٰ يَنْأىٰ، كَرَعٰى يَرْعٰى» یانی حوکمی بابی بە شرط ـ بابی ثالث ـ لە مهموزالعینی ناقص‌دا، وەکو حوکمی بـابی بـە شـرط لە نـاقصی غـیرە مهموز وایە.

«وَ هٰكَذٰا قِيٰاسُ رَأىٰ يَرْأىٰ» هەر وەکو نأی ینأی وایە، دەستوری رأی یرأی وەحەق وایە همزەی عین‌الفعلە کەی بمێنێتە وە.

«لٰكِنَّ الْعَرَبَ قَدِاجْتَمَعَتْ عَلٰى حَذْفِ الْهَمْزَةِ مِنْ مُضٰارِعِهِ» بە لاّم عەرەب یەکیان گرتوە لە سەر ئەوە کە حەذفی عین‌الفعلی مضارعە کـەی بکەن لە بەر تخفیف «فَقٰالُوا: يَرٰى، يَرَيٰانِ، يَرَوْنَ*تَرٰى، تَرَيٰانِ، يَرَيْنَ ـ تَرٰى، تَرَيٰانِ، تَرَوْنَ * تَرَيْنَ، تَرَيٰانِ، تَرَيْنَ ـ أَرٰى، نَرٰى»

ئەصڵی يَرٰى، يَرْأى بو وەکو یعلم نقلی حەرەکەی همزە کـەمان کـرد بولای ماقبلە کەی جا حەذفمان کرد گەڕا بە یری وە ئەصڵی يَرَيٰانِ، یـری بوو، ئەلف ضمیری فاعلی تثنیە بۆلاحقمان کرد بە ئاخریە وە لەگەڵ نونی ئیعرابدا، وە ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو ماقبلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە یریان.

وە ئەصڵی يَرَوْنَ، يَرٰى بـوو، واو ضـمیری فـاعلی جـمعی مـذکر بـوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە لە گـەڵ نـونی ئـیعرابـدا، واو بـاعثی ضـمەی بووماقبلی بوو ماقبلە کەمان ئیعادە کردە وە بە مضمومی جا ضمە لە سەر

....

یێ ثقیل حەذفمان کرد.

جا التقاءالساکنین روی داله بەینی یێ و واوەکەدا، وە یێ کەمان حەذف کرد، وە واوەکەمان هێشتە وە لەبەر ئە وە دەلیلی نە بوو لە سەری گەڕا بە یَرَوْنَ.

وە تَرٰی بۆ مفردی مؤنثی غائب وەکو یری.وە تَرَیٰانِ بو تثنیەی مؤنثی غائب وەکو یریان.

وە یَرَیْنَ بو جمعی مؤنثی غائب، ئەصڵە کەی یری بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنث بوو، ئیلحاقمان کرد بە ئاخریەوە نون موجبی سکونی ماقبلی بوو ماقبلە کەمان ساکن کرد گەڕا بە یَرَیْنَ.

وە تَرٰی بۆ مفردی مذکری مخاطب.وە تَرَیٰانِ بو تثنیەی مذکری مخاطب.وە تَرَوْنَ بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەمانە وەک یَرٰی، یَرَیٰانِ، یَرَوْنَ دروست ئەکرین.

تَرَیْنَ بۆ مفردی مؤنثی مخاطب ئەصڵە قەریبە کەی تری بوو یێ ضمیری فاعلی مؤنثی مخاطب بوو ئیلحاقمان کرد بە ئاخرەوە لە گەڵ نونی ئیعرابدا، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی لام‌الفعل وە یێ ضمیرە کەدا، وە حەذفی لام‌الفعلە کەمان کرد، حەذفی یێ ضمیرە کەمان نەکرد چونکە ماقبلە کەی مکسور نەبوو هەتا دەلالەت بکات لەسەری گەڕا بە تَرَیْنَ.

تَرَیٰانِ وەکو وینەی سابق.تَرَیْنَ: بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی تری بوو، نون ضمیری فاعلی جمعی مؤنثی مخاطب بو ئیلحاقمان کرد بە

وَ قَدْ اتَّفَقَ فِي الْخِطابِ الْمُؤَنَّثِ لَفْظ الْواحِدَةِ وَالْجَمْعِ، لٰكِنَّ وَزْنُ الْواحِدَةِ تَفِينَ، وَالْجَمْعِ تَفِلْنَ. فَإِذا أَمَرْتَ مِنْهُ قُلْتَ عَلَى الْأَصْلِ: اِرْءَ كَأَرْعَ

ئاخریه وە، وە نون مقتضی سکونی ماقبلی بو ماقبله کەمان ساکن گەڕا بە ترین.

وە ئەگەر ئیعتباری ترین بکەین بە ئەصڵ بوی، ئەلێین نونی جمعی مؤنث لە بەر ئەوە فعلە کە ئەکات بە مبنی بوبە باعثی حەذفی نونی ئیعرابی مفردی مخاطب، وە یێ فاعلی مفردی مؤنث بوو مایەوە تَرَیْنَ لە سەر حاڵی خۆی.

أَرَىٰ بۆ متکلمی وحدە، و نَرَىٰ بۆ متکلمی مع الغیر دروست ئەکرێن وەکو یَرى.

«وَ قَدْ اتَّفَقَ فِي الْخِطابِ الْمُؤَنَّثِ لَفْظ الْواحِدَةِ وَالْجَمْعِ، لٰكِنَّ وَزْنُ الْواحِدَةِ تَفِينَ، وَالْجَمْعِ تَفِلْنَ.» واتە وا هەڵکەوتووە لەم بابا صیغەی مفردی مؤنثی مخاطب لە گەڵ جمعی مؤنثی مخاطب وەکو یەک بن لە صورەتا بەڵام لە تقدیرا لە یەک جیان لە بەر ئەوە لە مفرەدەکە دا لام الفعل و عین الفعل محذوفە وە وەزنەکەی ئەبێ بە تَفَیْن ـ وە لە جمعەکەدا هەر عین الفعلەکە محذوفە وە لام الفعلەکەی باقیە، وە وەزنەکەی تَفَلْنَ ئەبێ.

«فَإِذا أَمَرْتَ مِنْهُ قُلْتَ عَلَى الْأَصْلِ: اِرْءَ كَأَرْعَ» کاتێ صیغەی ئەمری مخاطبت دروست کرد لەم بابە لەسەر یاسای مانە وەی همزەکەی ئەڵێ ارأ وەکو ارع مشتقە لە ترەی بە حەذفی حەرفی مضارع وە زیاد کردنی

وَ قُلْتَ عَلَى تَقْدِيرِ الْحَذْفِ رَ وَيَلْزَمُهُ الْهَاءُ فِي الْوَقْفِ رَيَا رَوْ رَيَا رَيْنَ

همزەی وەصڵی مکسورە وە حەذفی لام‌الفعل جا ئەبێ بە اِرْءَ وەکو اِرْعَ مشتقە لە ترعی بە یاسای پێشو.

«وَ قُلْتَ عَلَى تَقْدِيرِ الْحَذْفِ رَ» وە ئەڵێیت لە سەر ئەمری مخاطبی مادەی رأی دا لەسەر ئەساسی حەذفی همزەی وەصڵەکەی (ر) بە یەک حەرف مشتقە لە تَرىٰ بە حەذفی حەرفی مضارعەکەی و لام‌الفعلەکەی.

«وَيَلْزَمُهُ الْهَاءُ فِي الْوَقْفِ» جالە بەر ئەوە ئەم صیغەی ئەمرە یەک حەرفە واجبە ئیلحاقی هێی سکتە لە کاتی وەقفە لە سەری.

«رَيَا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، مشتقە لە تَرَيَانِ بە حەذفی حەرفی مضارع وە نونی ئیعراب.

«رَوْ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، مشتقە لە تَرَوْنَ بە حەذفی حەرفی مضارع وە نونی ئیعراب.

«رَيْ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، مشتقە لە تَرَيْنَ بە حەذفی حەرفی مضارع وە نونی ئیعراب.

«رَيَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، مشتقە لە تَرَيَانِ بە حەذفی حەرفی مضارع وە نونی ئیعراب، وەکو تثنیەی مذکری مخاطب.

«رَيْنَ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، بە حەذفی حەرفی مضارع وە هێشتنە وەی نونەکەی لەبەر ئەوە ضمیری فاعلە.

وَ بِالتَّأْكِيدِ: رَيَنَّ، رَيَانِّ، رَوُنَّ، رَيِنَّ، رَيَانِّ، رَيْنَانِّ

«وَ بِالتَّأْكِيدِ: رَيَنَّ، رَيَانِّ، رَوُنَّ، رَيِنَّ، رَيَانِّ، رَيْنَانِّ» تۆ ئەڵێی لەکاتی تأکیدی ئەمری ئەم مادە بە نون.

«رَيَنَّ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی (رَ) بوو بە یەک حەرف مؤکدمان کرد بە نونی ثقیله وە، وە لام‌الفعله کەمان هێنایە وە بە مفتوحی لەبەر نونە کە گەڕا بە رَيَنَّ.

«رَيَانِّ» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی ریا بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیله، وە نونە کەمان مکسور کرد گەڕا
بە رَيَانِّ.

«رَوُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی رَوْ بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیله، جا التقاءالساکنین ڕوی‌دا لە بەینی واو وە نونە کەدا، دروست نەبوو حەذفی نونە کەی بکەین لە بەر ئەوە هاتبو بۆ تأکید، وە دروستیش نەبوو حەذفی واوە کە بکەین چونکی ماقبلە کەی مفتوح بوو، وە دەلیل نەبوو لەسەری ناچار متحرکمان کرد بە حەرەکەی مناسبی خۆی بێ وەکو ضمە گەڕا بە رَوُنَّ.

«رَيِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی رَیْ بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیله وە جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یی و نونە کەدا، دروست نە بوو حەذفی نونە کە بکەین لە بەر رعایەتی تأکیدەکە، وە دروستیش نە بوو حەذفی یێ کە بکەین چونکە ماقبلە کەی مفتوح بو، وە هیچ شتێ نەبوو دەلالەت بکات لە سەری، ناچار مکسورمان کرد لەبەر

وَبِالْخَفِيفَةِ: رَيَنْ، رَوُنْ، رَيِنْ

مناسبەی کسرە لە گەڵ یێ گەڕا بە رَیِنَّ.

«رَیٰانِّ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، دروست ئەکری وەکو تثنیەی مذکری مخاطب.

«رَیْنٰانِّ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی رَیْنَ بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە هاتین بە ئەلفی لە بەینی هەر دو نونەکەدا، وە نونەکەمان مکسور کرد گەڕا رینانِّ.

«وَبِالْخَفِيفَةِ: رَيَنْ، رَوُنْ، رَيِنْ» تۆ ئەڵیی لە کاتی تأکیدی فعلی ئەمری بە صیغەی ئەم مادە بە نونی خفیفە.

«رَیَنْ» بۆ مفردی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی (رَ) بوو بە یەک حەرف مؤکدمان کرد بە نونی خفیفە وە ئیعادەی لام‌الفعلە کە مان کردە وە بە مفتوحی گەڕا بە رَیَنْ.

«رَوُنْ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی رَوْ بوو مؤکدمان کرد بە نونی خفیفە وە التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی واو نونەکەدا، دروست نەبوو حەذفی نونەکە بکەین لە بەر تأکیدەکە دروستیش نەبوو حەذفی واوە کە لەبەر ئەوە هیچ شتێ نەبوو دەلیل بێ لە سەری، ناچار واوەکەمان مضموم کرد لە بەر مناسبەی ضمە لە گەڵ واوەکەدا گەڕا بە رَوُنْ.

«رَیِنْ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب ئەصڵەکەی رَیْ بوو، مؤکدمان کرد بە نونی خفیفە وە، جا التقاءالساکنین ڕوی دالە بەینی یێ و نونەکەدا، دروست نەبوو حەذفی نونەکە بکەین لە بەر رعایەتی تأکید، وە حەذفی یێ

فَهُوَ: رٰاءٍ، رٰائِیٰانِ، رٰاؤُنَ، کَرٰاعٍ، رٰاعِیٰانِ، رٰاعُونَ وَ ذٰاکَ مَرْئِیٌّ کَمَرْعِیٍّ

کە یش شتێ نەبوو دەلالەت بکات لە سەری، ناچار مکسورمان کرد لە بەر مناسبەی کسرە لە گەڵ یێ دا گەڕا بە رَیِنْ.ئیترنونی خفیفە لاحق نابی بە تثنیە و جمعی مۆنثەوە.

«فَهُوَ: رٰاءٍ، رٰائِیٰانِ، رٰاؤُنَ، کَرٰاعٍ، رٰاعِیٰانِ، رٰاعُونَ» یانی اسمی فاعلی ئەم مادە لەم بابەدا دروست ئەکرێ بە اثباتی همزە کەی.

ئەصڵی رٰاءٍ رائِی بوو وەکو عالم ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و تنوینە کەدا وە حەذفی یێ کەمان کرد گەڕا بە راءٍ لە سەر وەزنی فاع.

وە ئەصڵی رائیان، رٰاءٍ بوو ئەلف و نونی تثنیە مان ئیلحاق کرد بە ئاخریە وە، وە ئیعادەی لام‌الفعلە کەمان کرد بە مفتوحی گەڕا بە رٰائِیٰانِ.

وە ئەصڵی راؤن، راءٍ بوو، واو وە نون عەلامەتی جمع بون لە حالەتی رەفعەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وەگەڕا بە رٰاءون وە ئەصڵە قەریبە کەی رائیون بوو، ضمە لە سەر یێ ثقیل بو، نقلمان کرد بۆلای ماقبلە کەی، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و واوە کەدا حەذفی یێ کەمان کرد گەڕا بە رٰاؤُنَ.

«وَ ذٰاکَ مَرْئِیٌّ کَمَرْعِیٍّ» یانی اسمی مفعولی ئەم مادەلە ثلاثی مجرەدا بە اثباتی همزە ئەبێ، وە ئیعلالیشی ئەکرێ وەکوە ئیعلالی اسمی مفعولی ناقص لە غیری مهموزدا.

وە ئەصلی مَرْئِیٌّ مَرْئُویٌ بوو، وەکو ممنوع، واو وە یێ گرد بوونە وە

وَبِناءُ أَفْعَلَ مِنْهُ مُخالِفٌ لأَخَواتِهِ أَيْضاً فَتَقُولُ: أَرٰى، يُرِی، اِراءً، وَ اِراءَةً، وَ اِرايَةً

قەلبی واوە کەمان کرد بە یێ، وەییێمان لە یێ‌دا دەغم کرد وە ماقبلە کەمان مکسور کرد گەڕا بە مَرْئِیٌّ وەکوە مَرْعِیٌّ.

«وَبِناءُ أَفْعَلَ مِنْهُ مُخالِفٌ لأَخَواتِهِ أَيْضاً» واتە بنای بابی افعال لەم مادەیە جیایە لە بنای ئەو مشتقاتە لە غیری ئەم مادە دا لەبەر ئەوە کە حەذفی همزە کەیان تیائە کرێ.بەڵام لە غیری ئەم مادە دا حەذفی عین‌الفعل ناکرێ.

«فَتَقُولُ: أَرٰى، يُرِی، اِراءً، وَ اِراءَةً، وَ اِرايَةً»

ئەصڵی أَرٰی، أَرْأَیَ بوو، وەکو أکرم حەذفی همزە کە مان کرد لەبەر تخفیف، لە پاش نقڵی فتحە کەی بۆلای ماقبلە کەی وە یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە أری، لەسەر وەزنی أَفَلَ بە حەذفی عین‌الفعل.

وە ئەصڵی يُرِی، يُرْئِیُ بوو وەکو يکرم حەذفی همزە کەمان کرد لەبەر تخفیف، پاش نقڵی کسرە کەی بۆلای ماقبلە کەی، وە ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد گەڕا بە يُرِی.وە ئەصڵی اِراءَةً، اِرْآياً بوو، وەکو اِکراماً حەذفی همزەکەمان کرد لەبەر تخفیف پاش نقڵی فتحەکەی بۆلای ماقبلە کەی، وەلەباتی ئەو همزە تیٚ‌ی مصدرمان هێنالە ئاخریە وە لەگەڵ تنوین دا گەڕا بە اراية، جالە بەر ئەوە یێ‌ی لام‌الفعل لە پاش همزە وە بوو، قلبمان کرد بە همزە گەڕا بە اراءةً...

فَهُوَ مُرٍ مُرِيٰانِ مُرُونَ

إِرٰاءً مصدەرە و ئیعلال ئەکرێ وەکو اراءً بە بێ تعویضی تـێ لە بـاتی عین‌الفعلەکەی.و ارايَةً بە تعویضی تێ لە باتی عین‌الفعلەکەی، بەڵام قەلبی یێ کەی نەکراوە بە ئەلف لە بەر ئەوە بەڕاستی یێ ی لە طرەفە وەنیە.

«فَهُوَ مُرٍ» بۆ اسمی فاعلی مادەی رأی لە بابی افعال‌دا، وە ئەصڵەکەی مُرْئِيٌ بووە، وەکو مکرم، حەذفی همزەکەمان کرد لەبەر تخفیف پاش نقڵی کسرەکەی بۆلای ماقبلی، وە ضمە لەسەر یێ ثقیل بوو حەذفمان کرد، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و تنوینەکەدا، وە حەذفی تنوینەکەمان کرد گەڕا بە مُرٍ لە سەر وەزنی مُفٍ لەبەر حەذفی عین‌الفعل لام‌الفعلەکەی.

«مُرِيٰانِ» بۆ تثنیەی مذکر ئەصڵەکەی مُرٍ بوو، ئەلف و نونی تثنیەمان لاحق کرد پێوەی لە حاڵەتی ڕەفعە دا، ئەلف باعثی فتحەی مـاقبلی بـوو، یێ ی ماقبلەکەمان هێنایە وە بە مفتوحی گەڕا بە مُرِيٰانِ.

«مُرُونَ» بۆ جمعی مذکر لە حاڵەتی ڕەفعەدا ئەصڵەکەی مُرٍ بوو، واو وە نون عەلامەتی جمعی مذکر بوون لە حاڵەتی ڕەفعە دا، ئیلحاقمان کرد پێیەوە، وە لام‌الفعلەکە مان هێناوە بە مضمومی لەبەر مناسبەی واوەکە گەڕا بە مُرِيُونَ.نقڵی ضمەی یێ کەمان کرد بۆ ماقبلەکەی دوای سلبی حرکەی ماقبلەکەی و حذفی یێ کەمان کرد لە بەر التقاءالساکنین گەڕا بە مُرُونَ

«وَأَرَتْ» بۆ مفردی مؤنثی غائب لە فعلی ماضی بابی افعال دا، ئەصڵە کەی أرأيت بوو، وەکو أَكْرَمَتْ حەذفی همزە کـەمان کـرد لە پـاش نـقڵی فەتحەکەی بۆلای ماقبلەکەی، وە یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە

فَهِيَ مُرِيَةٌ مُرِيَتٰانِ مُرِيٰاتٌ وَ ذٰاكَ مُرىً

ئەلف، جا التقاءالساكنين ڕوی دا له بەینی ئەلف وتێ کەدا ئـەلفە کـەمان حەذف کرد گەڕا به أَرَتْ لەسـەر وەزنـی أَفَتْ، بـه حـەذفی عـین‌الفـعل و لام‌الفعله کەی.

«فَهِيَ مُرِيَةٌ» بۆ اسمی فاعلی مؤنثی بابی افعال له مادەی رأی، ئەصڵه کەی مرئية بوو، وەکو مکرمة، حەذفی همزه کەمان کرد له پاش نقڵی کسره کەی بۆلای ماقبله کەی، وه تێ ی تأنيث باعثی فتحەی ماقبلی بوو ماقبله کەمان مفتوح کرد گەڕا به مُرِيَةٌ.

«مُرِيَتٰانِ» بۆ تثنيەی مؤنثی ئەم بابه، ئەصڵه کەی مرية بوو، ئـەلف و نون عەلامەتی تثنيه بوو له حالەتی ڕەفعەدا ئیلحاقمان کرد به ئاخریه وه، ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبله کەمان مفتوح کرد گەڕا به مريتان.

«مُرِيٰاتٌ» بۆ جمعی مؤنثی سالم، ئەصڵه کەی مرية بوو، ئەلف و تێ ی عەلامەتی جمعی مؤنثی سـالم بـون ئـیلحاقمان کـرد بـه ئـاخريه وه، جـا حەذفی تێ تأنيثه مفرەده کەمان کرد گەڕا به مُرِيٰاتٌ.

«وَ ذٰاكَ مُرىً» بۆ اسمی مفعول مفردی مذکری بابی افعال له مادەی رأی دا، ئەصڵه کەی، مُرْءَيٌ بوو وەکو مُكْرَمٌ، حەذفی هـمزه کـەمان کـرد لەبەر تخفيف له پاش نقڵی فتحه کەی بۆلای ماقبله کەی، جایێ متحرك ماقبل مفتوح قەلبمان کرد به ئەلف، وه ئەلفه که يشمان حەذف کرد لەبەر التقاءالساكنين له بەينی ئەلف و تنوينه کەدا گەڕا به مُـرىً لەسـەر وەزنـی مُفيً، به حەذفی عين‌الفعل و لام‌الفعله کەی.

مُرَيٰانِ مُرَوْنَ مُرٰأَةٌ

«مُرَيٰانِ» بۆ تثنیەی مـذکر، ئـەصڵە کـەی مُـرىً بـوو، ئـەلف و نـونی تثنیەمان لە حاڵەتی رەفعەدا ئیلحاق کرد بە ئاخریە وە، وە لام‌الفعلە کەمان هێنایە وە بە مفتوحی گەڕا بە مُرَيٰانِ.

یا ئەڵێن: ـ ئەصڵە قە ریبە کەی مُرْأَيٰانِ بوو، وەکو مُکْـرَمٰانِ، حـەذفی همزە کەمان کرد لەبەر تخفیف، لە پاش نقڵی فتحەکەی بۆلای ماقبلە کەی گەڕا بە مُرَيٰانِ.

«مُرَوْنَ» بۆ جمعی مذکری اسمی مفعول لە حالی رەفعە دا، ئـەصڵە کەی مُرىً بوو، واو وە نون عەلامەتی جمعی مذکر بون لە حاڵەتی رەفعەدا ئیلحاقمان کرد بە ئاخر یەوە، واو مقتضی ضمەی ماقبل بوو، ماقبلە کەمان ئیعادە کردە وە بە مضمومی گەڕا بە مُـرَيُونَ، یـێ مـتحرک مـاقبل مـفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف، جا ئەلفە کەمان حەذف کرد لەبەر التقاءالساکنین گەڕا بە مُرَوْنَ، لەسەر وەزنی مُفَوْنَ.

یا خود ئەڵێن: ـ مرون ئەصلە قەریبە کەی مُرْأَيُونَ بوو، وەکو مُکْرَمُونَ حەذفی همزە کە مان کرد لەبەر تخفیف پاش نقڵی فتحە کەی بۆلای ماقبلە کەی گەڕا بە مُرَيُونَ، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بـە ئـەلف.وە ئەلفە کەمان حەذف کرد لە بەر دەفعی التقاءالساکنین گەڕا بە مُرَوْنَ.

«مُرٰأَةٌ» بۆ اسمی مفعولی مؤنثی بابی افعال، ئەصڵە کەی مُرىً بـوو، تێ ی تأنیثمان پێوە ئیلحاق کرد، وەتێ مقتضی فتحەی ماقبلی بوو، ماقبلە کەمان ئیعادە کردە وە بە مفتوحی، جا یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەرا بە مُرٰاةٌ، لەسەر وەزنی مُفَلْةٌ، بە حەذفی عین‌الفعلە کەی.

مُرٰاتٰانِ مُرَيٰاتٌ وَ تَقُولُ فِي الأَمْرِ أَرِ، أَرِيٰا، أَرُوا، أَرِي، أَرِيٰا، أَرِينَ.

«مُرٰاتٰانِ» بو اسمی مفعولی تثنیەی مؤنث، ئەصڵە کەی مَرْأَيَتٰانِ بوو، وەکو مُكْرَمَتٰانِ، حەذفی همزە کەمان کرد پاش نقڵی فتحە کەی بۆلای ماقبلە کەی، پاشان یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە مراتان.

«مُرَيٰاتٌ» بۆ اسمی مفعولی جمعی مؤنث، ئەصڵە کەی مُرٰاةٌ بوو، ئەلف و تێ عەلامەتی جمعی مؤنثی سالم بون ئیلحاقمان کرد بە ئاخریە وە، لەبەر ئجتماعی دو عەلامەتی تأنیث حەذفی تێ ی مفرەدە کەمان کرد، جا ئەلف باعثی فتحەی ماقبلی بوو لام‌الفعلە کەمان ئیعادە کردە وە بە مفتوحی گەڕا بە مُرَيٰاتٌ.

وە یا خود ئەڵێین مریات ئەصڵە قەریبە کەی مُرْئَيٰاتٌ بوو، حەذفی همزە کەمان کرد لەبەر تخفیف لە پاش نقڵی فتحە کەی بۆلای ماقبلە کەی گەڕا بە مُرَيٰاتٌ.

«وَ تَقُولُ فِي الأَمْرِ» تۆ ئەڵێی لە بنای ئەمری بە صیغە لە مادەی رأی لە بابی افعال دا: ـ

«أَرِ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی تُری بوو، بە ضمەی تێ و کسرەی ری، تێ حەرفی مضارع بوو حەذفمان کرد، وە همزەی قطعە کەمان ئیعادە کردە وە، وە ئاخرە کەمان مجزوم کرد بە حەذفی لام‌الفعل گەڕا بە أَرِ بە دو حەرف لەسەر وەزنی أَفِ، بە حەذفی همزەی عین‌الفعل وە یێ لام‌الفعل.

وَ بِالتَّأْکِیدِ: أَرِیَنَّ، أَرِیَانٍّ، أَرُنَّ، أَرِنَّ، أَرِیَانٍّ، أَرِینَانٍّ

«أَرِیَا» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب ئەصڵەکەی تُرِیَانِ بوو، حاصڵ بووە بە حەذفی حەرفی مضارع، وە ئیعادەی همزەی قطع، وە حەذفی نونی تثنیەی مضارعەکەی.

«أَرُو» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی تُرُونَ بە ضمەی تێ وە ڕێ، حاصل بووە بە حەذفی حەرفی مضارع وە ئیعادەی همزە قطعەکەی، وە حەذفی نونی جمع لە ئاخری مضارعەکە یەوە.

«أَرِی» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی تُرِینَ بوو، حاصڵ بووە بە حەذفی حەرفی مضارع وە ئیعادەی همزە قطعەکەی، وە حەذفی نونی ئیعراب لە ئاخریەوە.

«أَرِیَا» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، وەکو تثنیەی، مذکری مخاطب.

«أَرِینَ» بو جمعی مؤنثی مخاطب مشتقە لە تُرِین، حاصڵ بووە بە حەذفی حەرفی مضارع وە ئیعادەی همزە قطعەکەی، وە هێشتنە وەی نونەکەی چونکە ضمیری فاعلی جمعی مؤنثە.

«و بالتأکید»: ئەڵێت: لە کاتی تأکیدی ئەمری بابی افعال لە مادەی رأی.

«أَرِیَنَّ» بۆ مفردی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی أَرِ بوو بە دو حەرفی همزە و ڕێ مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە، جا ئیعادەی لامالفعلە کەمان کردە وە بە مفتوحی لە بەر تقضای نونە توکیدەکە گەڕا بە أرینّ.

«أَرِیَانٍّ» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی أَرِیَا بوو مؤکدمان

وَبِالنَّهِيْ: لَاتُرِ، لَاتُرِيَا، لَاتُرُو ـ لَاتُرِي، لَاتُرِيَا، لَاتُرِينَ.

کرد بە نونی ثقیلە وە، وە نونە کەمان مکسور کرد گەڕا بە أریانّ.

«أَرُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵە کەی أرو بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە، جا التقاءالساکنین، ڕوی دا لە بەینی واو وە نونە کەدا دروست نەبوو حەذفی نونە کە لەبەر رعایەتی تأکیدە کە، بەڵام حەذفی واوە کە مان کرد لەبەر اکتفا بە ضمەی ماقبلە کەی گڕا بە أَرُنَّ لە سەر وەزنی أفنَّ بە حەذفی عین‌الفعل وە لام‌الفعل وە واوی جمعە کەیشی.

«أَرِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی أَرِی بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و نونە کەدا دروست نەبو حەذفی نونە کە لەبەر تأکید، بەڵام حەذفی یێ کەمان کرد لەبەر اکتفا بە کسرەی ماقبلە کەی گەڕا بە أَرِنَّ.

«أَرِیَانِّ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، دروست کراوە وەکو تثنیەی مذکری مخاطب.

«أَرِینَانِّ» بۆ جمعی مؤنثی مخاطب، ئەصڵە کەی أَرِینَ بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە، وە هاتین بە ئەلفێ لە بەینی نونە کانا وە نونە تأکیدە کەمان مکسور کرد گەڕا بە أَرِینَانِّ.

«وَبِالنَّهِیْ» تۆ ئەڵێیت لە کاتی داخڵ کردنی لای ناهیە لەسەر فعلی مضارعی بابێ افعال لە مادەی رأی.

«لَاتُرِ» تا ئاخری هەموو صیغە کانی بە حەذفی همزەی عین‌الفعل مطلقاوە حەذفی لام‌الفعلی مفردی بێ نون، وە حەذفی نون لە تثنیەدا

وَبِالتَّأْكِيدِ: لَاتُرِيَنَّ، لَاتُرِيَانِّ، لَاتُرُنَّ، لَاتُرِنَّ، لَاتُرِيَانِّ، لَاتُرِينَانِّ

مطلقا، وە لە جمعی مذکر وە مفردی نون دارا کە تەنها صیغەی مفردی مؤنثی مخاطبە، وە هێشتنە وەی نونی جمعی مؤنث.

«لَاتُرِيَنَّ» بۆ نهی لە مفردی مذکری مخاطب مؤکد بە نونی تأکیدەوە ئەصڵەکەی لاتُرِ بو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە وە ئعادەی لام‌الفعلەکەمان کردە وە گەڕا بە لاترینّ.

«لَاتُرِيَانِّ» بۆ تثنیەی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی لاتریا بوو، مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە، وە نونەکەمان مکسور کرد گەڕا بە لاتریان.

«لَاتُرُنَّ» بۆ جمعی مذکری مخاطب، ئەصڵەکەی لاترو بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی واو وە نونەکەدا دروست نەبوو حەذفی نونە کە بکەین لەبەر رعایەتی تأکیدەکەی، بەڵام حەذفی واوەکەمان کرد لەبەر اکتفا بە ضمەی ماقبلەکەی گەڕا بە لَاتُرُنَّ بە ضمەی تێ وە ڕێ لەسەر وەزنی لاتفنّ بە حەذفی عین‌الفعل وە لام‌الفعل وە واوی جمعی مذکر.

«لَاتُرِنَّ» بۆ مفردی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی لاتری بوو مؤکدمان کرد بە نونی ثقیلە، جا التقاءالساکنین ڕوی دا لە بەینی یێ و نونەکەدا، دروست نەبوو حەذفی نونە کە بکەین لەبەر رعایەتی تأکیدەکەی، بەڵام حەذفی یێ ضمیر فاعلمان کرد لە بەر اکتفا بە کسرەی ماقبلەکەی گەڕا بە لاتُرِنَّ

«لَاتُرِيَانِّ» بۆ تثنیەی مؤنثی مخاطب، ئەصڵەکەی لاتریا بوو، دروست

وَ تَقُولُ فِي: اِفْتَعَلَ مِنْ مَهْمُوزِالْفَاءِ: إيتَالَ كَأِخْتَارَ، وَايتَلَى كَأِقْتَضَى.

كراوه وه‌كو تثنيه‌ى مذكرى مخاطب.

«لَاتَرِينَانِّ» بۆ جمعى مؤنث مخاطب، ئه‌صڵه كه‌ى لاترين بوو، مؤكدمان كرد به نونى ثقيله، وه هاتين به ئه‌لفێ له به‌ينى نونه كانا، وه نونه جمعه كه‌مان مكسور كرد گه‌ڕا به لاترينانِّ.

«وَ تَقُولُ فِي: اِفْتَعَلَ مِنْ مَهْمُوزِالْفَاءِ: إيتَالَ كَأِخْتَارَ، وَايتَلَى كَأِقْتَضَى.»

تۆ ئه‌ڵێيت: له بناى بابى افتعال دا له مهموزالفاى أجوف ايتال وه‌كو اختار، ئه‌صڵه كه‌ى إِئْتَال بوو به دو همزه يه‌كێ همزه‌ى وه‌صڵ وه يه‌كێ فاءالفعل، جا همزه‌ى ثانى ساكن ماقبل مكسور قه‌لبمان كرد به يێ گه‌ڕا به ايتال.

(ئه‌ڵێى ايتاله أى أَصْلَحَهُ.وه‌كو له قاموسايه)

وايتَلى كَأِقْتَضى.وه تۆ ئه‌ڵێى له مهموزالفاى ناقص دا ايتلى ئه‌صڵه كه‌ى إِئْتَلى همزه‌ى ثانى ساكن ماقبل مكسور قه‌لبمان كرد به يێ گه‌ڕا به ايتلى يانى سويندى خوارد.

بێداربن: هۆى باسكردنى ئه‌م دو صيغه به تايبه‌تى ئه‌مه‌يه بزانن يێ مبدل له همزه قه‌لب ناكرێ به تێ هه تا ده‌غم بكرێ له وتى يه‌ى واله دوايه وه، به‌ڵام يێ ئه‌صڵى قه‌لب ئه‌كرێ به تێ وه ده‌غم ئه‌كرێ له تێ‌ى دواوه يدا، وه‌كو ڕا بورد له اتسردا.

فصـــل

فَصْلِ فِی بَنٰاءِ اِسْمی الزَّمٰانِ وَالْمَکٰانِ وَهُمٰا مِنْ یَفْعِلُ بِکَسْرِالْعَیْنِ عَلٰی وَزْنِ مَفْعِلٍ مکسورالعین: کَالْمَجْلِسِ وَالْمَبِیتِ.

«فَصْلِ فِی بَنٰاءِ اِسْمی الزَّمٰانِ وَالْمَکٰانِ» ئەمە فەصڵێکە باسی دروستکردنی اسمی زەمان و مکان ئەکات.

اسمی زەمان و مکان دروست ئەکرێن لە فعل بۆ دەلاڵەت کردنی لەسەر کات و شوێنی ئەو فعلە بە بێ تقید بە فاعێلێکی دیاری یا بە کات و شوێنێکی دیاری یە وە.

«وَهُمٰا مِنْ یَفْعِلُ بِکَسْرِالْعَیْنِ عَلٰی وَزْنِ مَفْعِلٍ مکسورالعین: کَالْمَجْلِسِ وَالْمَبِیتِ.» واتە اسمی زەمان و مکان ئەگەر دروست بکرێن لە یفعِل بە کسرەی عین‌الفعل وەکو یَضْرِبُ لەسەر وەزنی مَفْعِلْ ئەبن، بە فتحەی میمی زائدە لە ئەوەڵیە وە، وە کسرەی عین‌الفعل خوای لە سالم دروست بکرێت وەکو مَجْلِس بۆکات و شوێنی دانیشتن مشتقە لە یَجْلِسُ وەکو یَضْرِبُ، حەذفی حەرفی مضارەعە کەمان کرد وە لە باتی ئەودا میمێکی مفتوحەمان لە جێگە یا دانا گەڕا بە مَجْلِس.

وە یا لە معتل دروست بکرێ وەکو مَبِیت کە مشتقە لە یَبِیتُ حەذفی حەرفە مضارعە کەمان کرد، وە لە جێگەی ئەوا میمێکی مفتوحەمان دانا گەڕا بە مَبِیتٌ.

وە ئەگەر لە یفعَل بە فتحەی عین‌الفعل یا لە یفعُل بە ضمەی عین‌الفعل

وَمِنْ يَفْعَلُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ وَ ضَمِّهَا عَلٰى مَفْعَلٍ مَفْتُوح العين: كَـالْمَذْهَبِ وَالْمَقْتَلِ وَالْمَشْرَبِ وَالْمَقَامِ. وَشَذَّ: الْمَسْجِدُ وَالْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ

«وَمِنْ يَفْعَلُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ وَ ضَمِّهَا عَلٰى مَفْعَلٍ مَفْتُوح العين: كَالْمَذْهَبِ وَالْمَقْتَلِ وَالْمَشْرَبِ وَالْمَقَامِ.»

دروست بکریٚ ئەوە لەسەر وەزنی مَفْعَلْ ئەبن بە فتحەی عین‌الفعل لەبەر موافقەی عین‌الفعلی مضارع لە مفتوح‌العین دا، وە لە بەر تخفیف لە مضموم‌العین دا.

ئیتر بیٚ فەرقە ئەمانە لە فعلی سالم دروست بکریٚن وەکو مَذْهَبْ مشتقه لە یذهب بە فتحەی عین‌الفعل.

وە مقتل کە مشتقه لە یَقْتُل بە ضمەی عین‌الفعل، وە یالە معتل‌العین دروست بکریٚن وەکو مقام کە مشتقه لە یَقُوم.

لە هەموو ئەمانە دا حەذفی حەرفی مضارعمان کردوە، وە لە جیٚگەی ئەودا میمیٚکی مفتوحەمان داناوە، وە عین‌الفعلە کەمان مفتوح کردوە لە مضموم‌العین دا، وە بە مفتوحی هیٚشتومانە تە وە لە مفتوح‌العین دا.

مثلاً: ئەڵیٚین مقام مشتقه لە یقوم، یێمان حەذف کرد، وە میمیٚکی مفتوحەمان لە جیٚگەی دانا، وە عین‌الفعلە کەمان مفتوح کرد گەڕا بە مَقَوَمٌ جاقەلبی عین‌الفعلە کەمان کرد بە ئەلف پاش نقلی فتحە کەی بۆلای ماقبلە کەی گەڕا بە مَقَامٌ.

«وَشَذَّ: الْمَسْجِدُ وَالْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ وَالْمَطْلِعُ وَالْمَجْزِرُ وَالْمَرْفِقُ

وَالْمَطْلِعُ وَالْمَجْزِرُ وَالْمَرْفِقُ وَالْمَسْكِنُ وَالْمَنْسِكُ وَالْمَنْبِتُ وَالْمَسْقِطُ عَلٰى مَفْعِلٍ بِكَسْرِ الْعَيْنِ فِيهَا كُلِّهَا وَحُكِيَ الْفَتْحُ فِي بَعْضِهَا هٰذَا إِذَا كَانَ الْفِعْلُ صَحِيحَ الْفَاءِ وَاللاَّمِ وَأَمَّا فِي غَيْرِهِ: فَمِنَ الْمُعْتَلِّ الْفَاءِ يَكُونُ عَيْنُ فِعْلِهِ مَكْسُوراً أَبَداً: كَالْمَوْعِدِ وَالْمَوْضِعِ، وَمِنَ الْمُعْتَلِّ اللاّمِ يَكُونُ مَفْتُوحَ الْعَيْنِ أَبَداً: كَالْمَأْوٰى وَالْمَرْمٰى.

وَالْمَسْكِنُ وَالْمَنْسِكُ وَالْمَنْبِتُ وَالْمَسْقِطُ عَلٰى مَفْعِلٍ بِكَسْرِ الْعَيْنِ فِيهَا كُلِّهَا» واتە دەر چوە لە دەستور و یاسای دروستکردنی اسمی زەمان و مکان ئەم نۆ صیغە کە ئەخوێنرێنەوە لەسەر وەزنی مَفْعِلْ بە کسرەی عین‌الفعل مع أنە قیاس وایە کە لەسەر وەزنی مفعل بخوێنرێنە وە بە فتحەی عین‌الفعل چونکی مضارعی منسک بە فتحەی عین‌الفعلە، وە مضارعی باقیە کەیانبە ضمەی عین‌الفعلە.

«وَحُكِيَ الْفَتْحُ فِي بَعْضِهَا» وە نقل کراوە مَفْعَلْ بە فتحەی عین‌الفعل لە بەعزێک لەمانەدا، وەکو: مسجد وە مسکن وە لەو کاتا استعمالە کەیان لەسەر یاسای خۆیانە.

«هٰذَا إِذَا كَانَ الْفِعْلُ صَحِيحَ الْفَاءِ وَاللاَّمِ» واتە ئەم دەستورە کەوتمان اسمی زەمان و مکان لە مضارعی مکسورالعین لەسەر مفعل ئەبێ بە کسرەی عین.وەلە مضارعی مفتوح و مضمومالعین لەسەر مفعل ئەبێ بە فتحەی عین‌الفعل لە کاتێکایە کە ئەوفعلە فاءالفعل وە لامالفعلی حەرفی علله نەبێ...

«وَأَمَّا فِي غَيْرِهِ: فَمِنَ الْمُعْتَلِّ الْفَاءِ يَكُونُ عَيْنُ فِعْلِهِ مَكْسُوراً أَبَداً: كَالْمَوْعِدِ وَالْمَوْضِعِ، وَمِنَ الْمُعْتَلِّ اللاّمِ يَكُونُ مَفْتُوحَ الْعَيْنِ أَبَداً: كَالْمَأْوٰى وَالْمَرْمٰى.»

وَقَدْ تَدْخُلُ عَلٰى بَعْضِهَا تَاءُ التَّأْنِيثِ: كَالْمَظَنَّةِ والْمَقْبَرَةِ وَالْمَشْرَقَةِ وَشَذَّ الْمَقْبُرَةُ وَالْمَشْرُقَةُ بِالضَّمِ فِيهِمَا

وه ئەمما غیری ئه وانه، ئەوه له معتل الفادا عین الفعلی اسمی زەمان و مکان مکسور ئه بیٚ به دەوام وەکو: مَوْعِد وه مَوْضِع به کسرەی عین الفعل، وه له معتل اللامدا لەسەر وەزنی مَفْعَلْ ئه بیٚ به فتحەی عین الفعل به دەوام، وەکو: مَأْوٰى وه مَرْمٰى كه معتل اللامن ئەمانه لەسەر وەزنی مَفْعَلْ هاتون، به فتحەی عین الفعل.

«وَقَدْ تَدْخُلُ عَلٰى بَعْضِهَا تَاءُ التَّأْنِيثِ: كَالْمَظَنَّةِ والْمَقْبَرَةِ وَالْمَشْرَقَةِ» واته: جاربه جار اسمی زەمان و مکان الحاق ئه کریٚ پیٚیانه وه تیٚ ی تأنیث، وەکو مظنّة بو زەمان و مکانی گومان و باوەڕ به بونی شتیٚ، وه مقبرة بۆ مکانی كه مردوی تیا بکریٚته ژیٚر خاک و بشاریٚته وه.وه مَشْرَقة بۆ شویٚنی دەر کەوتنی ڕوناکی هەتاو ئەمانه هاتنیان لەسەر وەزنی مفعل بـه فتحەی عین الفعل قیاسه وله جیٚگەی خویایەتی، بەڵام ئلحاقی تیٚ ی تأنیث پیٚیانه وه خلافی قیاسه.وه بازیٚ له زاناکان فەرمویانه: الحاق ئەم تیٚ یه بەم کلماته وه یا لەبەر ئەوەیه اظهاری مبالغه بکریٚ له وجودی ئەصڵی حدثه که لەو شویٚنا.یا له بەر ئەوەیه که ئیرادەی شویٚنه که کراوه به خصوصی، له بەر ئەو لەسەز یاسای مەعنای اسمی زەمان و مکان نه ماون، که وابو ئـەمانه خارجن له اسمی زەمان و مەکانی اصطلاحی ئیٚمه.

«وَشَذَّ الْمَقْبُرَةُ وَالْمَشْرُقَةُ بِالضَّمِ فِيهِمَا» واتـه شـاذه خـویٚندنەوەی عین الفعلی ئەم دو لفظه به ضمه چونکی قیاس له وانا، وه له نظیر ئەوانـا

وَمِمَّازَادَ عَلَى الثَّلاثَةِ كَأَسْمِ الْمَفْعُولِ: كَالْمُدْخَلِ وَالْمُقَامِ. وَإِذَا كَثُرَ الشَّيءُ بِالْمَكَانِ قِيلَ فِيهِ مَفْعَلَةٌ فِي الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ. فَيُقَالُ: أَرْضٌ مَسْبَعَةٌ وَمَأْسَدَةٌ وَمَذْئَبَةٌ و مَطْبَخَةٌ وَمَقْثَأَةٌ

فتحەی عین‌الفعل «وَمِمَّازَادَ عَلَى الثَّلاثَةِ كَأَسْمِ الْمَفْعُولِ: كَالْمُدْخَلِ وَالْمُقَامِ.»

واتە صیغەی اسمی زەمان و مکان لە و فعلانا کە زیادبن لەسەر سێ حەرف خوای رباعی مجرد یا مزید فیە وە یا ثلاثی مزید فیە بن، دێت لەسەر وەزنی اسمی مفعول ئەو بابە وەکو: مُدْخَل بە ضمەی میم وە فتحەی ماقبلی ئاخرەکەی.

وە مُقام بەو وێنە بۆ اسمی زەمان و مکانی بابی افعال لەسەر شێوەی اسمە مفعولەکەیان...

«وَإِذَا كَثُرَ الشَّيءُ بِالْمَكَانِ قِيلَ فِيهِ مَفْعَلَةٌ فِي الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ. فَيُقَالُ: أَرْضٌ مَسْبَعَةٌ وَمَأْسَدَةٌ وَمَذْئَبَةٌ و مَطْبَخَةٌ وَمَقْثَأَةٌ» واتە کاتێ شتێک زۆربێت لە شوێنێک دا ئەوە بۆ بەیانی زۆری ئەوشتە لەو شوێنا صیغەی مَفْعَلە دروست ئەکرێ. بە فتحەی میم و عین‌الفعل وە الحاقی تێی تأنیث، جا ئەوترێ أرض مَسْبَعَة بۆ عەرزێ درندەی زوری تیابێ.

وَ مأْسَدَةٌ بۆ عەرزێ شێری زۆری تیابێ. وَ مَذْئَبَةٌ بۆ شوێنێ گورگی زۆری تیابێ. وَمَبْطَخَةٌ بۆ عەرزی کە کاڵەکی زۆری تیابێ. وە مَقْثَأَةٌ بۆ شوێن و عەرزێ کە خەیارو ترۆزی زۆری تیابێ. وە لە هەموو ئەو کلماتانە دا کە

....

حەرفەکانی لە ژوروی سێ حەرفی وە بێ زیادەکەی حەذفی ئەکرێ وەکو یەکی لە ثیەکان (ث) لە مقثأةدا، بەڵام ئەم یاسایە هەربۆ ثلاثی بەکار دێت، ئەگینالە لە روباعی مجرد وە مزید فیە وە خماسیی مجرد وە مزید فیە، وە لە سداسی و زیاتر لەودا کلمەی (کثیر) بەکار دێت بە اضافە بۆلای ئەو شتە زورە کە مثلاً ئەلێت: مکان کثیرالثعلب، أو کثیرالغَضَنْفِر، أو کثیرالعصفور و هکذا...

فصـــل

وَأَمَّا اِسْمُ الآلَة: وَ هُوَ مَا يُعَالِجُ بِهِ الْفَاعِلُ الْمَفْعُولَ لِوُصُولِ الأَثَرِ اِلَـيْهِ كَالْمِنْحَتِ. فَيَجِيءُ عَلٰى مِثَالِ مِحْلَبٍ و مِكْسَحَةٍ وَ مِـفْتَاحٍ و مِـصْفَاةٍ وَقَالُوا مِرْقَاةٌ بِكَسْرِ الْمِيمِ عَلٰى هٰذَا وَ مَنْ فَتَحَ الْمِيمَ أَرَادَ الْمَكَانَ

«وَأَمَّا اِسْمُ الآلَة: وَ هُوَ مَا يُعَالِجُ بِهِ الْفَاعِلُ الْمَفْعُولَ لِوُصُولِ الأَثَرِ اِلَيْهِ كَالْمِنْحَتِ.» واتە اسمی ئالەت شتێکە کە کار کەر بەو شتە خەریکی کـار ئەبێت لە جێگە یەکدا بۆئەوە نیشانە یەک لەو شوێنا بنوێنێ، وەکو مِنْحَت بە کسرەی میم وە سکونی نون وە فتحەی حی.بۆ تە شوی‌ی دار تـاش کـە بیەوی لە دارێ دەرگایە یا کور سی یەک دروست بکات.

«فَيَجِيءُ عَلٰى مِثَالِ مِحْلَبٍ و مِكْسَحَةٍ وَ مِفْتَاحٍ و مِـصْفَاةٍ» ئـەوە دێت لەسەر وەزنی مِفْعَلْ وە مِفْعَال بە کسرەی میم وە فتحی عین‌الفـعل، وەکو: مِحْلَبْ بۆ ئالەتی دۆ شـینی حـەیوان.وە مـفتاح کـلیلی کـردنە وەی دەرگای داخراو وە لەسەر وەزنی مِفعَلَة وارد ئەبێ، وەکو مِکسحة کە ناوی گسکە، وە مِصفاةٍ کە ناوی شیرپاڵێوە، وە ئەصڵە کەی مِصْفیَة بوو، جا (یێ) متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد وە بە ئەلف بو بە مِصْفاة.

«وَقَالُوا مِرْقَاةٌ بِكَسْرِ الْمِيمِ عَلٰى هٰذَا» وە عەرەب خوێندویانە تـەوە مرقاة بە کسرەی میم وە سکونی ڕی وە فتحەی قاف بۆ پـەینجەی سـەر کەوتن بۆ شوێنی بە رز، ئەصڵە کەی مِرقیَة بوو، یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەڕا بە مِرْقاةٌ.

«وَ مَنْ فَتَحَ الْمِيمَ أَرَادَ الْمَكَانَ» وە هەر کەس میمی مرقاة بە مفتوحی

وَشَذَّ: مُدْهُنٌ و مُسْعُطٌ و مُدُقٌ و مُنْخُلٌ مُكْحُلَةٌ و مُحْرُضَةٌ مَضْمُومة الْمِيمِ وَالْعَيْنِ وَجاءَ مِدقٌ و مِدَقَةٌ بِكَسْرِالْمِيمِ وَ فَتْحِ الْعَيْنِ عَلَى الْقِياسِ

خوێندەوە، ئەوە مەبەستی ئەوە بووە کە بە اسمی مکانی دابنێ، واتە جێگەی سەر کەوتن نەک بە اسمی ئالەتی بخوێنێتە وە.وە لەو حالا فتحەی میمێکە موافقی أصولە وە مرقاة ئەبێ بە مَفعلة بە فتحەی میم وە عین‌الفعل ئەوەندە هەیە وجودی تێی تأنیثە کە زیادە، وە ممکنە ئەوکەسە مرقاتی بە فتحەی میم کرد بێ بە ناو بو پەیںجە یەکی تایبەتی.وە ئەصڵی مرقاة مرقیة بوو یێ متحرک ماقبل مفتوح قەلبمان کرد بە ئەلف گەرا بە مرقاة.

«**وَشَذَّ: مُدْهُنٌ و مُسْعُطٌ و مُدُقٌ و مُنْخُلٌ و مُكْحُلَةٌ و مُحْرُضَةٌ مَضْمُومة الْمِيمِ وَالْعَيْنِ**» واتە شاذە و خارجە لە یاسای صیغەی اسمی ئالەت ئەم چەند اسمە ئالەتە بە ضمەی میم وە عین‌الفعل خوای بە بێ تێ بن وەکو: مدهن بۆ چەوری دان، و مسعط بو قوتویی برنوتی وە مدق بۆ دەسکە ئاوان وە منخل بو بێژنگ.

یا لەگەڵ تێ دابن وەکو: مکحلة بۆ ئالەتی کلدان و کلتور.وە مُحُرضة بۆ کیسەی ئەسپون، لەبەر ئەوە یاسا لەمانەدا کسرەی میم وە فتحەی عین‌الفعل وە الحاق نەکردنی یێ یە بە ئاخریانە وە.

وە بازی لە زاناکان فەرمویانە: وجهی نیە بو ژماردنی ئەمانە بە شاذ چونکە ئەمانە اسمی ئالەت نین.وە هەرکام ناون بو شتێکی تایبەتی.

«**وَجاءَ مِدقٌ و مِدَقَةٌ بِكَسْرِالْمِيمِ وَ فَتْحِ الْعَيْنِ عَلَى الْقِياسِ**» وە هاتووە ئەم دو لفظە بە کسرەی میم وە فتحەی عین‌الفعل لەسەر قانونی صیغەی اسمی ئالەت ئەوەندە هەیە الحاقی تێ پییێە وە خارجە لە قیاس.

تَنْبِيهٌ:

الْمَرَّةُ مِنْ مَصْدَرِ الثّلاثِيّ المجرَّدِ عَلى فَعْلةٍ بِـالْفَتْحِ تَـقُولُ: ضَـرَبْتُ ضَرْبَةً و قَمْتُ قَوْمَةً وَمِمَّا زادَ عَلَى الثَّلاثَةِ يَكُونُ بِزِيادَةِ الْهاءِ كَأَعْطائَةً وَالأَنْطِلاقَةُ وإِسْتِخْراجَةً وَ تدحْرُجُةً

ئەمە بیدار کردنە وەی مصنفە بۆ شاگردە کانی لەسەر دروست کردنی مصدەری مرَّة و نوع لە ثلاثی مجرد و غیری ثلاثی مجردا جـافەرموی: ـ «**الْمَرَّةُ مِنْ مَصْدَرِ الثّلاثِيّ المجرَّدِ عَلى فَعْلةٍ بِالْفَتْحِ تَـقُولُ: ضَـرَبْتُ ضَرْبَةً و قَمْتُ قَوْمَةً**» واتە ئەو مـصدەرەی کـە دەلالەت بکـات لەسـەر تاقەجاری لە مدلولەکەی: ـ

ئەگەر لە ثلاثی مجردا دروستی بکەی ئەوە یاساو اصـولەکـەی وایـە لەسەر وەزنی فَعْلَة بێ بە فتحەی فاءالفعل وە سکونی عینالفعل وە فتحەی لامالفعل لەگەڵ الحاقی تێ بە ئاخریە وە، وەکو ئەڵێت: ـضَرْبتُ ضَرْبَة یانی دام لە فلان یەک جارلێدان.وە قمت قومة یانی هە ستامە سەرپێ یەکجار هەستان.

«**وَمِمَّا زادَ عَلَى الثَّلاثَةِ يَكُونُ بِزِيادَةِ الْهاءِ**» وە بنای مصدەری مرّة لە فعلێک زیاتر بێت لەسەر سێ حەرف خوای رباعی مجردی یا مزید فیە وە یا ثلاثی مزید فیە بێ ئەوە بە زیادکردنی تێ‌ی تأنیث لەسەر مصدەری ئەو بابە ئیتر دەست لە وەزنی مصدەری ئـەو بـابە نـادری.«**كَأَعْـطائَةً وَ انطلاقةً و إِسْتِخْراجَةًوتَدَحْرُجةً**» ئەم مصدەرانە مصدەری مەڕەن بۆ بابی افعال وە انفعال وە استفعال وە تفعلل لەو مادانە وە پەیدا بـوون بـە زیـاد کردنی تێ لەسەر: اعطاء وە انطلاق وە استخراج وە تدحرج.

اِلاّ ماء فِیهِ تاءُالتَّأْنِیثِ منها فَالْوَصْفُ بِالْواحِدَةِ واجِبٌ کَقَوْلِکَ رَحْمَتُهُ رَحْمِةً واحِدَةً وَ دَحْرَجْتُهُ دَحْرَجَةً واحِدَةً وَاطْمَأْنَنْتُ طُمَأْنِینَةً واحِدَةً وَالْفِعْلَةُ بِالْکَسْرِ لِلنَّوْعِ تَقُولُ هُوَ حَسَنُ الطِعْمَةِ وَالْجِلْسَةِ

«اِلاّ ماء فِیهِ تاءُالتَّأْنِیثِ منها فَالْوَصْفُ بِالْواحِدَةِ واجِبٌ» ئیللا مصدەرێ نەبێ لە ثلاثی و غیرە ثلاثی کە خوێ لە ئەصڵی وەضعا تـێ ی تیاببێ، ئەوە لەوانا مصدەری مرّە بە هێنانی صیفەتی واحدة بۆ افادەی مەعنای مرە واجبە

«کَقَوْلِکَ رَحمتُهُ رَحْمَةً واحِدَةً» لە ثـلاثی مجرەدا «وَ دَحْرَجْتُهُ دَحْرَجَةً واحِدَةً» لە رباعی مجردا «وَاطْمَأْنَنْتُ طُمَأْنِینَةً واحِدَةً» لە رباعی مزید فیە دا».ئەمانە لەبەر ئەوە لە ئەصڵی وەضعی مصدەرە تأکید یەکانیاندا تێ هەیە پێوێستە بە جیاکردنە وەی مصدەری مرّە لە مصدەری تأکیدی کە لفظی واحدة زیاد بکرێ لەسەر مصدەرەکانیان.

«وَالْفِعْلَةُ بِالْکَسْرِ لِلنَّوْعِ» وە وەزنی فِعْلَة بـە کسرەی فـاءالفعل وە سکونی عینالفعل وە فتحەی لامالفعل وەتـێ لە ئـاخریە وە دانـراوە بـۆ دەلالەت لەسەر مصدەری نوعی یانی بۆ مـصدەری کـە دەلالەت بکـات لەسەر ئەو صیفەت و هیئەت و شێوەکە فعلەکەی لەسەرکراوە.

«تَقُولُ هُوَ حَسَنُ الطِعْمَةِ وَالْجِلْسَةِ» تۆ ئەڵێیت بۆ بـە یـانی هـیئەتو صفەتی فعل.فـڵانە خـواردە مـەنی خـۆشە و بـە لەزەت: وە فـڵانە کـەس دانیشتنی جوان و بە ئەدەب و مناسبە. ئـیستە لفـظی طِعمة و جِلسة بـە کسرەی فاءالفعل ئەو نەوعە تایبەتی یە ئەگەینن لە تام وە لە دانیشتن، وە اضافەی حسن افادەی ئەوە ئەکات کە ئەو نەوعە نەوعێکی جوانە.

والحاصڵ: بنای مصدەرە کە نەوعیەت ئەگە یەنێ، وە لفظی حَسَن یـا

....

هەر لفظێکی تر بە یانی ئەو نەوعە ئەکات لە جوانی و شیرینی دا.

بێدار بنە وە: لە وەختێکا موزون بە فِعْلة بە کار ئەبرێ بۆ مصدەری نەوعی کە ئەو فعلە ثلاثی مجردە ذاتاً مصدەرە کەی لەسەر ئەو وەزن و شێوە نە بێ، ئەگەر نا هەر ئەصڵی مصدەری فعلی کە استعمال ئەکرێ بۆ مصدەری تأکیدی وە لفظێ زیاد ئەکرێ بو دەلالەت لەسەر مصدەری نەوعی، وەکو چون لفظی واحدة زیاد ئەکرا بو جیاکردنە وەی مصدەری مرّة لە مصدەری تأکیدی، مثلاً ئەڵێت: ـ دَحْرَجْتُهُ دَحْرَجَةً بۆ مصدری تأکیدی.و دَحْرَجْتُهُ دَحْرَجَةً وٰاحِدَةً بۆ دەلالەت لەسەر مصدەری مرّە.وە چون لە مادەی رحم لە بابی رابع دا ئەڵێین: رَحِمْتُهُ رَحْمَةً بۆ مصدەری تأکیدی، و رَحِمْتُهُ رَحْمَةً وٰاحِدَةً بۆ مصدەری مرّە، و رَحِمْتُهُ رَحْمَةً شٰامِلَةً لِأَهْلِهِ بۆ مصدەری نەوعی، وەلە مادە نَشَدَ بۆ مصدەری تأکیدی ئەڵێت: ـ نَشَدْتُ الضّٰالَّةَ نِشْدَةً، وە بۆ مصدەری مرە ئەڵێت: نشدت الضالة نشدةً واحدةً، وە بو مصدەری نەوعی ئەڵێت: ـ نَشَدْتُهٰا نَشْدَةً جَيِّدَةً مُفِيدَةً.

هٰذٰا آخِرُالْكَلامِ مِنَ‌الْخادِمِ الْمتوانى فِى شَرْحِ مَتْنِ تَصْرِيفِ الزَّنْجانِى وَأَسْئَلُ اللهَ القَدِيرَ أَنْ يُوَفِّقَنِى عَلَى طَبْعِهِ وَ نَشْرِهِ، وَ يُوَفِّقَ اَبْناءَنا عَلَى تَعلُّمِهِ وَ حِفْظِهِ وَ تَعْلِيمِهِ فِى سَبِيلِ خِدْمَةِ الْقُرْآنِ الْمُبِينِ وَ أَحادِيثِ سَيِّدِالْمُرْسَلِينَ صَلَوٰاتُ اللهِ وَ سَلامُهُ عَلَيْهِ وَ عَلَى اِخْوانِهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ أَتْباعِهِ بِإِحْسانٍ اِلَى يَوْمِ الدِّينِ.

ئەم کتابە تە پاک نوسە ئەنجامی هات لە روژی دوشەممە بیست‌و شەشەمی مانگی شوال لە ساڵی هەزار و چوارصد و دوی هیجری مصادفی ۱۹۸۲/۸/۱۶ میلادی لە حوجرەی مدرسەی جامعی حەزرەتی شیخ عبدالقادری گیلانی دا نوراللە رَوْحَهُ وَ ضَرِيحَهُ آمِينْ.وَأَنَا الْمُؤَلِّفُ الْخادِمُ لِلْعِلْمِ وَالدِّينِ عَبْدُالْكَرِيمِ محمّدالمدّرس الكرديّ الشهرزوريّ غفرالله له ولوالديه و للمسلمين آمين.

ریکخستن و دوبارە نوسینەوە و ئامادە کردنی بۆ چاپ ـ بە یاری خوا ـ تەواو بوو لە ڕۆژی شەممە ریکەوتی ۱۰/۱۰/۱۴۱۱ هجری بە رامبەر بە ۱۹۹۱/۵/۲۵ میلادی وە ۱۳۷۰/۳/۴ ه.ش لە لایەن مولودباوە مراد کردی لە شاری سنە دا.

وَ آخِرُ دَعْوٰانا أَنِ‌الْحَمْدُلِلّٰهِ رَبِّ الْعالَمِينَ.

وَالسَّلامُ